

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ТА СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

МЕДІАФОРУМ

Том XII

Збірник наукових праць

***Аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент***

***Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2023***

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 21904-11804 Р від 02 листопада 2015 р.
Включено до переліку наукових фахових видань України категорії “Б”,
НАКАЗ МОН України №1471 від 26 листопада 2020 р.*

Рецензенти:

Ольга БРУСИЛОВСЬКА, доктор політичних наук; *Володимир ДУБОВИК*, кандидат політичних наук; *Леонід ЗАШКІЛЬНЯК*, доктор історичних наук; *Наталія КАРПЧУК*, доктор політичних наук; *Микола ЛУЧАК*, кандидат філологічних наук; *Ігор ПОЛЩУК*, доктор політичних наук; *Любов САРАФІНЧАН*, кандидат політичних наук; *Олександр СОСНІН*, доктор політичних наук; *Євгенія ТИХОМИРОВА*, доктор політичних наук.

Редколегія випуску:

Віра БУРДЯК, доктор політичних наук (головний редактор); *Володимир ФІСАНОВ*, доктор історичних наук (редактор-засновник); *Іван МОНОЛАТІЙ*, доктор політичних наук (заступник головного редактора); *Іван ОСАДЦА*, кандидат політичних наук (відповідальний секретар).

Валентин БАЛЮК, доктор політичних наук (Польща); *Надія БУРЕЙКО*, кандидат політичних наук; *Томас ВЮНШ*, доктор історичних наук (Німеччина); *Рей ГАНН*, PhD (Політичні науки) (США); *Микола ЄРЬОМІН*, кандидат політичних наук; *Ігор ПЩЕНКО*, доктор політичних наук; *Юрій КАЛИНОВСЬКИЙ*, доктор філософських наук; *Ірина КОЗЛОВА*, PhD (Прикладна лінгвістика) (США); *Анатолій КРУГЛАШОВ*, доктор політичних наук; *Зоя КУДЕЛЬКО*, кандидат філологічних наук; *Флоріан КЮРЕР-ВІЛАХ*, PhD (Філософія та Політичні науки) (Німеччина); *Аркадіуш ЛЕВАНДОВСЬКИЙ*, доктор соціальних наук у галузі політології (Польща); *Віталій МАКАР*, доктор політичних наук; *Норберт МЕРКОВИТИ*, PhD (Політичні науки) (Угорщина); *Пол В. МІРТС*, доктор політичних наук (Бельгія); *Пьотр ОСКОЛКОВ*, PhD (Політичні науки) (Ізраїль); *Ніна РЖЕВСЬКА*, доктор політичних наук; *Наталія РОТАР*, доктор політичних наук; *Ігор ЧАРСЬКИХ*, кандидат історичних наук; *Богдан ШТЕФАНАКІ*, доктор політичних наук (Румунія); *Євгенія ЮРІЙЧУК*, доктор політичних наук.

М 442 **Медіафорум** :аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. – Том 12. – 284 с.
ISSN 2522-4050 <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12>.

Дванадцятий том «Медіафоруму» містить наукові статті дослідників, які присвячені актуальним проблемам міжнародних відносин, суспільних комунікацій та політичної науки в цілому. Збірка розрахована на спеціалістів у царинах політичного консультування та міжнародної аналітики, медіа-комунікацій, держслужбовців та аспірантів.

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43

Адреса редколегії: Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: +38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com.

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2023

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
YURIY FEDKOVOYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

FACULTY OF HISTORY, POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL RELATIONS

THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND PUBLIC COMMUNICATIONS

MEDIAFORUM

Volume XII

Collection of Research Articles

***Analytics, Forecasts,
Information Management***

Chernivtsi
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2023

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Printed Media Registration Certificate KB 21904-118.04 P4470IIP, November 2, 2015
The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine of category B.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1471, November 26, 2020.*

Reviewers:

Olha BRUSYLOVSKA, Doctor of Political Science; *Volodymyr DUBOVYK*, PhD in Political Science; *Leonid ZASHKILNYAK*, Doctor of Historical Science; *Nataliia KARPCHUK*, Doctor of Political Science; *Mykola LUCHAK*, PhD in Linguistics; *Ihor POLISHCHUK*, Doctor of Political Science; *Liubov SARAFINCHAN*, PhD in Political Science; *Oleksandr SOSNIN*, Doctor of Political Science; *Yevheniya TYKHOMYROVA*, Doctor of Political Science.

Editorial board:

Vira BURDIAK, Doctor of Political Science (Editor-in-Chief); *Volodymyr FISANOV*, Doctor of Historical Science (Founder and Editor); *Ivan MONOLATII*, Doctor of Political Science (Deputy Editor-in-Chief); *Ivan OSADTSA*, PhD in Political Science (Executive Secretary).

Valentyn BALIUK, Doctor of Political Science (Poland); *Nadiia BUREIKO*, PhD in Political Science; *Thomas WÜNSCH*, Doctor of Historical Science (Germany); *Ray GUNN*, PhD (Political Science) (USA); *Mykola YEROMIN*, PhD in Political Science; *Ihor ISHCHEKNO*, Doctor of Political Science; *Yurii KALYNOVSKYI*, Doctor of Science in Philosophy; *Iryna KOZLOVA*, PhD (Applied Linguistics) (USA); *Anatolii KRUGLASHOV*, Doctor of Political Science; *Zoya KUDELKO*, Candidate of Philological Sciences; *Florian KÜHRER-WIELACH*, PhD (Philosophy & Political Science); *Arkadiusz LEWANDOWSKI*, Doctor of Social Sciences in Political Science (Poland); *Vitalii MAKAR*, Doctor of Political Science; *Norbert MERKOVITY*, PhD (Political Science) (Hungary); *Paul W. MEERTS*, Doctor of Political Sciences (Belgium); *Petr OSKOLKOV*, PhD (Political Science) (Israel); *Nina RZHEVSKA*, Doctor of Political Science; *Nataliia ROTAR*, Doctor of Political Science; *Igor CHARSKYKH*, PhD of Historical Science; *Bohdan STEFANACHI*, Doctor of Political Science (Romania); *Yuriichuk YEVHENIYA*, Doctor of Political Science.

М 442 **MEDIAFORUM**: Analytics, Forecasts, Information Management: Collection of Research Articles. – Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2023. – Vol. 12. – 284 p.

ISSN 2522-4050

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12>

The 12th volume of the Mediaforum contains research articles on topical current issues of international relations, public communications and political science in general. The collection is intended for experts in the field of political consulting and international analytics, media communications, for civil servants and post-graduate students.

УДК [327:316.776](08)

ББК 66.07+66.011.1я43

Editorial board address: 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, Ukraine, 58012, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of International Relations and Public Communications, phone: + 38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com.

© Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University, 2023

ЗМІСТ

Передмова	9
------------------------	---

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИКИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ніна Ржевська

Стратегічне прогнозування як механізм реалізації міжнародного прогнозування	11
--	----

Віра Бурдяк, Лев-Олександр Бондаренко

Використання аналітичних інструментів у емпіричному дослідженні	23
---	----

Тетяна Федорчак

Сучасні форми та практики самоорганізації громадянського суспільства у Чеській Республіці.....	47
---	----

Ігор Чарських

Версії соціального конструктивізму та перспективи неоконструктивізму в теорії міжнародних відносин	65
---	----

Ірина Кіянка, Ілля Туровський

Борис Джонсон і «гіпотеза популізму» в Британській консервативній партії	84
---	----

Михайло Юрій, Назарій Христан

“Менталітет” і “ментальність” як категорії соціокультурної та цивілізаційної антропології	95
--	----

Сергій Федуняк

Виклики для НАТО першої третини XXI століття: Китай і Україна	115
--	-----

Дарія Чабан

Основні концепції турецької стратегії “Блакитна батьківщина”	126
--	-----

Богдан Куделько

Нікарагуанський конфлікт як фактор протиборства доби Холодної війни	145
--	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МЕДІАСФЕРИ

Олександр Соснін

Проблеми розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності людини в сучасному світі	154
--	-----

Євгенія Юрійчук, Артем Комолов

Контроль громадянського суспільства за використанням цифрових технологій у виборчому процесі в контексті євроінтеграції	170
--	-----

Віталій Терещук

Африка у фокусі іномовлення: політико-медійний вимір неокolonіалізму	182
---	-----

Наталія Карпчук, Юрій Макар	
Практика «прикріпленого журналізму» в Україні	191
Валентина Ємець, Андрій Мороз	
Роль соціальних мереж у формуванні іміджу держави в умовах повномасштабної війни	205
Оксана Звоздецька, Степан Кувік, Олег Федорчук	
Діяльність Аль-Каїди в інтернет-просторі: форми, види та інструменти	215
Юлія Подкидишева	
Виконання міжнародних конвенцій щодо участі національних спільнот у творенні телевізійного мовлення (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей в 2018-2022 роках)	230
Павло Бурдяк	
Модерація українського контенту у соцмережах: МЕТАморфози після російської агресії 2022	247

РЕЦЕНЗІЇ

6	Іван Монолатій	
—	Відкриття родинної саги Фредрів-Шептицьких: на перехресті історії, культури, релігії і меценатства. <i>Рец. на: Ігор Набитович. Сага мистецької родини: Александер Фредро, Софія Шептицька, митрополит Андрей Шептицький. Київ: Дух і Літера, 2023. 792 с. (Серія «Постаті культури»).</i>	271

CONTENTS

Foreword	10
-----------------------	----

CONTEMPORARY THEORETICAL APPROACHES AND PRACTICES IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL RELATIONS DEVELOPMENT

Nina Rzhevskia

Strategic Foresight as a Mechanism for Implementing International Forecasting.....	11
---	----

Vira Burdiak, Lev-Oleksandr Bondarenko

Use of Analytical Tools in Empirical Study	23
--	----

Tetiana Fedorchak

Modern Forms and Practices of the Civil Society Self-Organization in the Czech Republic	47
--	----

Igor Charskykh

Versions of Social Constructivism and Perspectives of Neo-Constructivism in the Theory of International Relations	65
--	----

7

Iryna Kiyanka, Illia Turovskiy

Boris Johnson and the “Populist Hypothesis” in the Conservative Party (UK)	84
---	----

Mykhailo Yurii, Nazarii Khrystan

Mentality and Mindset as Categories of Sociocultural and Civilizational Anthropology	95
---	----

Serhii Feduniak

Challenges for NATO in the First Third of the 21st Century: China and Ukraine	115
--	-----

Dariia Chaban

Major Concepts of the Turkey Blue Homeland Strategy	126
---	-----

Bohdan Kudelko

The Nicaraguan Conflict as a Factor in the Cold War Confrontation	145
---	-----

CURRENT ISSUES

OF THE MODERN MEDIA SECTOR DEVELOPMENT

Oleksandr Sosnin

Issues of Person’s Information and Communication Activities Development in the Modern World	154
--	-----

Yevheniia Yurichuk, Artem Komolov

Civil Society Control over the Use of Digital Technologies in the Electoral Process in the Context of European Integration	170
---	-----

Vitalii Tereshchuk	
Africa in Focus of International Broadcasting: Political and Media Dimensions of Neocolonialism	182
Nataliia Karpchuk, Yurii Makar	
Practice of “Embedded Journalism” in Ukraine	191
Valentyna Yemets, Andrii Moroz	
The Role of Social Networks in Shaping the Image of the State during a Full-Scale War	205
Oksana Zvosdetska, Stepan Kuvik, Oleh Fedorchuk	
Al-Qaeda’s Activities on the Internet: Forms, Types and Tools	215
Yuliia Podkydysheva	
Implementation of International Conventions on the Participation of National Communities in Creation of TV Broadcasting (on the example of Chernivtsi and Zakarpattia Regions in 2018-2022)	230
Pavlo Burdiak	
Moderation of the Ukrainian Content on Social Media Platforms: METAmorphosis After the 2022 Russian Aggression	247

8

REVIEWS

Ivan Monolatii	
Opening of the Fredro-Sheptytskyi Family Saga: at the Crossroads of History, Culture, Religion and Patronage.	
<i>Review on: Ihor Nabytovych. The Saga of the Artist Family: Alexander Fredro, Sofia Sheptytska, Metropolitan Andrey Sheptytskyi. Kyiv: Dukh and Litera, 2023. 792 p. (Series «Figures of Culture»).</i>	271

ПЕРЕДМОВА

Дванадцяте число “Медіафоруму”, як і попередні випуски, присвячене дослідженню актуальних теоретичних питань та аналітико-прогностичних й медійних практик у системі міжнародних відносин.

Автори збірки, дотримуючись сталих традицій, особливу увагу приділили розробці аналітико-прогностичного інструментарію міжнародних досліджень. Саме такій актуальній тематиці присвячені статті науковців Ніни Ржевської, Віри Бурдяк та Ігоря Чарських. Проблематика неоднозначних цивілізаційних викликів та загроз досліджена у наукових розвідках Михайла Юрія, Назарія Христана та Сергія Федуняка.

Другий блок присвячений проблемам розвитку комунікаційних стратегій та аналізу сучасних викликів у медіасфері. Тут у центрі авторських дослідів опинилася тематика також пов’язана з серйозними цивілізаційними викликами. Політико-медійний вимір неоколоніалізму на Африканському континенті ґрунтовно проаналізований зокрема у статті Віталія Терещука. А проблеми ефективної протидії активності Аль-Каїди в інтернет-просторі досліджені у розвідці авторів під керівництвом Оксани Звоздецької. Тематику формування іміджу України та феномен “прикріпленого журналізму” в умовах повномасштабної війни детально проаналізовано у статтях Валентини Ємець, Андрія Мороза, Наталії Карпчук та Юрія Макара.

Зауважимо наостанок, що 4 статті запропонованого читачам числа “Медіафоруму” написані аспірантами та магістрантами, які спеціалізуються у царині сучасних міжнародних відносин і медіакомунікацій.

Разом до перемоги!

Редколегія «Медіафоруму»

FOREWARD

The 12th issue of Mediaforum collection of works, like previous ones, discusses the study of current theoretical issues, analytical and predictive and media practices in the system of international relations.

The authors of the collection, adhering to established traditions, paid special attention to the development of analytical and predictive tools of international research. This is the current topic of the articles by scientists Nina Rzhavska, Vira Burdiak and Ihor Charskykh. The issue of controversial civilizational challenges and threats has been studied in the research works by Mykhailo Yurii, Nazarii Khrystan and Serhii Feduniak.

10
— The second part of the collection focuses on the development of communication strategies and the analysis of contemporary challenges in the media. The authors' research here is dedicated to the subjects related to serious civilizational challenges. The political and media dimension of neo-colonialism on the African continent has been extensively analyzed in Vitalii Tereshchuk's article. And the issues of effective counteraction of Al-Qaeda activities in the Internet space are investigated in the work of authors under the leadership of Oksana Zvozdetska. The topic of forming the image of Ukraine and the phenomenon of 'attached journalism' in the conditions of full-scale war are analyzed in detail in articles by Valentyna Yemets, Andrii Moroz, Nataliia Karpchuk and Yurii Makar.

Finally, we would like to note that four articles in this Mediaforum issue offered to readers were written by post-graduate and MA students who major in the field of modern international relations and media communications.

Together to victory!

Mediaforum Editorial Board

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИКИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2023. –
Том 12. – С. 11-22

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2023. –
Vol. 12. – pp. 11-22

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.11-22>

УДК: 32:351:303

© Ніна Ржевська¹

СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Стаття присвячена визначенню місця стратегічного прогнозу в міжнародних відносинах та створенні механізмів успішного втілення зовнішньої політики. Прогнозована державна політика з чітко означеними цілями в міжнародних відносинах, набагато впливовіша, ніж політика прагматична, що не має чіткої стратегії і не пропонує власного механізму досягнення означених цілей і прямує від однієї перспективи до іншої. Стратегічний прогноз в міжнародному прогнозуванні створює умови для цілісного підходу при постановці наукової проблеми та її розв'язання, поєднує в собі теоретичні, концептуальні прикладні цілі та завдання, дає можливість вийти на точні положення, узагальнення і висновки, шляхом перевірки його втілення в конкретних зовнішньополітичних діях держави. Механізм стратегічного прогнозування впливає на формування стабільної та багатofакторної зовнішньої політики, а отже – максимально наближеної до ефективної, спрямованої на реалізацію національного інтересу.

Ключові слова: міжнародне прогнозування, стратегічне прогнозування, зовнішня політика держави, механізми реалізації зовнішньої політики, суб'єкт стратегічного прогнозування, ефективність прогнозування.

¹ Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету. E-mail: rzhevskanina@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0963-1311>

Strategic Foresight as a Mechanism for Implementing International Forecasting

The article offers the insight to determining the place of strategic prognostication in international relations and creating mechanisms for the successful implementation of foreign policy. Determined state policy with clearly defined goals in international relations is much more influential than pragmatic policy that does not have a clear strategy and does not offer its own mechanism for achieving defined goals and goes from one perspective to another. A strategic prognostication in international prognostication system creates conditions for a holistic approach to the formulation of a scientific problem and its solution, combines theoretical, conceptual and applied goals and objectives, provides an opportunity to arrive at precise positions, generalizations and conclusions by checking its implementation in specific foreign policy actions of the state. The mechanism of strategic prognostication affects the formation of a stable and multifactorial foreign policy, and therefore, as close as possible to effective, aimed at realizing the national interest.

12

— **Keywords:** *international prognostication, strategic prognostication, foreign policy of the state, mechanisms of foreign policy implementation, the subject of strategic prognostication, the effectiveness of prognostication.*

Постановка проблеми. Із розвитком людства постійно вдосконалюється спроможність передбачати можливі тенденції майбутнього. Бурхливий підйом гуманітарних та природничо-наукових досліджень з часів великих географічних відкриттів (XV-XVI ст.), індустріально-урбаністичної революції (XIX ст.) стимулювали філософсько-соціологічної теорії суспільного прогнозування. Під час Другої світової війни німецький соціолог О. Флехтгейм вводить поняття «футурологія», яке далеко вийшло за свої понятійні межі й постало самостійним науковим напрямом з багатофакторного дослідження майбутнього людства.[Горбатенко В., 2019, с.7] Всупереч нищівній критиці лівих, звинуваченні в ідеалізмі й містицизмі, новий напрям відстояв свої позиції, як перспективної сфери міждисциплінарного гуманітарного знання. Однак, тінь наукової неспроможності та надмірного захоплення утопічними конструкціями, до нині надокучає футурологам.

Свого часу це вплинуло на відокремлення від футурології академічної соціальної прогностики. Однак, не можна не погодитись із тим, що прогнозування міжнародних відносин – найбільш складний

напряг гуманітарного прогнозування, зумовлене складно передбачуваними сценаріями ролі людського фактору в світовій політиці, перебуває у пошуках своєї окремої ніші.

Політологія міжнародних відносин віддає перевагу короткотерміновим і середньотерміновим прогнозам, свідомо уникаючи аналізу й оцінок довготривалої перспективи, скажімо півстолітнього періоду, що показує неспроможність гуманітарного знання оцінювати реалістичні обриси та напрями прийдешнього загальносвітового суспільного розвитку.

Багатовимірні характеристики прогнозування зовнішньої політики держави ми знаходимо в працях К. Волта, Р. Даллека, Ф. Зелікова, П. Кенеді, Р. Кеохейна, Г. Кіссінджера, Ч. Краутхаммера, Дж.Маккорміка, Дж.Міершеймера, Г.Моргентау, Дж.Ная (молодшого), М. Олбрайт, К. Райс, Д. Розенау, Дж. Фрідмана, теоретиків і практиків вітчизняної аналітики: І. Бутовської, В. Горбатенка, Ю. Кальниша, О. Литвиненка, Б. Парахонського, І. Петренка, С. Телешуна, В. Фесенка, В. Чалого. Та, варто зазначити, що праці згаданих авторів націлені, переважно, на аналіз і розкриття сутності прогнозування в цілому, мало уваги при цьому приділяється міжнародному прогнозуванню, стратегічні результати якого визначають успіх зовнішньополітичного курсу держави, та механізмам його здійснення.

У конкретному, випадку мова йде не про глобальне соціальне прогнозування в цілому, а лише про його структурну складову, що охоплює міжнародні відносини та світову політику і практичний механізм його забезпечення – інструменти стратегічного прогнозування.

Мета статті – зважаючи на особливий статус прогнозування в міжнародних відносинах, визначити місце стратегічного прогнозу в міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Прогнозні ідеї в різноманітних проях супроводжують нас упродовж усього свідомого життя. Ми скевуємо чергові розумові конструкти в прийдешні часи, в близьке та віддалене майбутнє. Створюючи проекти та їхні віртуальні обриси – максимально прагнемо вмонтувати їх у об'єктивну реальність майбутнього, побачити їхнє оточення, окреслити середовище існування та спрогнозувати комфортність тамтешніх умов. Із вирішенням тактичних завдань перед міжнародним прогнозуванням постає вимога формулювання стратегічних цілей і вироблення алгоритму їхнього досягнення. В обох випадках – маємо справу з елементарним перед-

баченням, що є невід'ємною складовою відтворення біосоціального життя.

XX століття кардинально змінило підходи стосовно проникнення в таємниці оновлення соціального процесу. Динаміка сучасних глобальних, а отже, континентальних і субрегіональних змін, є настільки стрімкою, масштабною й глибокою, що потребує не лише обговорення прискорення вселенського часу, а й – невинного ущільнення та інтеграції сучасного геополітичного простору. Подібна ситуація створює нову проблему – зростання потреби в реалістичній оцінці віртуальної картини майбутньої світобудови і глобального світового порядку.

До початку XXI століття потенціал ліберально-центристської прогностики втратив свої переважаючі позиції. Науковий доробок ліберальної орієнтації в галузі світового розвитку і міжнародних відносин презентував більше чи менше реалістичну картину прийдешнього розвитку, передбачивши неминучість розпаду традиційного колоніалізму, небаченого раніше ренесансу націоналізму, різкого прискорення інтеграційних процесів у світовому масштабі. Та, з іншого боку, світова прогностична думка не змогла показати реалістичні перспективи результатів протиборства біполярної системи, включно з дезінтеграцією СРСР.

Світова спільнота не змогла запропонувати реальний прогноз появи на планеті нових найнебезпечніших викликів (транснаціонального тероризму, організованого криміналітету, екстремізму та інших руйнівних явищ). Саме тому, досвід останніх десятиліть, що супроводжувалися не лише очевидними досягненнями, а й серйозними прорахунками у сфері міжнародного прогнозування, став значимим у становленні, відносно, самостійної міждисциплінарної сфери пізнання. Погодьмося, цьому прослідковується певна закономірність – нині жоден із значимих суб'єктів міжнародної політики (держава, ТНК, неурядові інститути, правлячі еліти та ін.) не можуть виробляти і втілювати в життя власну стратегію віртуальних сценаріїв майбутнього розвитку.

Підґрунтям зацікавленості прогнозом завжди виступають вагомі мотиви, зазвичай – масштабні. Управління зовнішньополітичними процесами засвідчує – чим відповідальніший рівень прогнозування, тим ефективнішим і результативнішим має бути планування й управління. Для органів вищого політичного керівництва наявність

стратегічних прогнозів означає можливість отримати передбачення ходу розвитку політичних подій міжнародного масштабу, а ще – мати алгоритм та інструмент втілення (якраз цим відзначається стратегічний прогноз, що зазвичай використовують в міжнародному прогнозуванні).

Проблеми майбутнього, по-особливому, є важливими для державної політики, надто – зовнішньої. Однією з найхарактерніших ознак нашого часу є прагнення безпосередньо вирішити проблеми майбутнього людства, як єдиного цілого, що є можливим лише в площині процесів міжнародної взаємодії. Та, існує проблема: майбутньому міжнародних відносин не приділено належної уваги в зовнішньополітичних концепціях держав і, просто, – в політичному мисленні. Фахівці констатують: у держав відсутнє розуміння розвитку майбутнього [Kugler, R.,L., 2006, 102], а відповідно, – за відсутності належних знань про майбутнє, – складно приймати активну участь у його формуванні. Саме це й вимагає зосередження уваги на теорії і практиці прогнозування в сфері міжнародних відносин.

Міжнародне прогнозування необхідне для того, щоб зробити політику стабільною й послідовною, що є індикаторами її ефективності. Політика з чітко означеними цілями, що послідовно здійснюється за наявності інших рівних умов, є значно впливовішою в міжнародних відносинах, ніж політика прагматична, що не має чіткої перспективи і прямує від однієї перспективи до іншої [Горбатенко, В., 2019, 145-146].

Проблематика прогнозних досліджень у міжнародних відносинах протягом останніх років стала особливо значимою. Вироблення механізмів і засобів, що дозволяють прогнозувати кризові ситуації та потенційні конфлікти, є надзвичайно важливою проблемою для політиків міжнародного експертного співтовариства.

Наука про політику ґрунтується на тому, що кожна концептуальна ідея, покладена в основу діяльності влади, має певні наслідки для держави і суспільства, а діяльність глобальних акторів міжнародної системи на світових і регіональних просторах суттєво доповнює свою результативність впливом на дво- і багатосторонні відносини, рівень їхньої стабільності чи кризовості, політико-правове і нормативне забезпечення можливостей міжнародних організацій у прийнятті й реалізації загально значимих рішень. Відтак, національні політичні й державні діячі активних держав-учасниць світової політики заці-

кваліфікації в постійному й адекватному концептуальному забезпеченні своїх стратегій на міжнародній арені. З цією метою використовується потенціал аналітичних інституцій, зокрема, «мозкових центрів», співробітники яких, на постійних засадах, досліджують реальні події в своїх країнах і за кордоном, маючи на меті визначати загальні обриси і напрями політики, наповнюючи її й політиків певними ідеями (розробляють стратегічні прогнози).

Міжнародне прогнозування – міждисциплінарний напрям сучасних гуманітарних та прикладних наук, що досліджує домінуючі тенденції глобального, регіонального та національного розвитку, а також – потенційні альтернативи, враховуючи багатофакторність суспільного прогресу (регресу) та різнопланової ролі людського фактора. Щодо теорії міжнародного прогнозування, то – це система методологічних підходів і способів дослідження найвірогідніших перспектив еволюцій світового співтовариства. Основні методи універсального соціального прогнозування можна об'єднати у три базові групи: екстраполяційний порівняльний аналіз, моделювання віртуальних явищ і процесів та експертно-ситуаційний аналіз.

Наразі, наше завдання полягає в тому, щоб показати кореляцію стратегічного прогнозування з міжнародним прогнозуванням. Як і всі складні типи політичної й соціальної активності, стратегічне прогнозування має подвійну природу. Мова йде не про біполярність, що передбачає існування двох протилежностей, а про подвійність – наявність об'єктивної і суб'єктивної частини. [Ржевська, Н., 2012, 25-26] Об'єктивна – елементи, що є невід'ємними атрибутами, завдяки яким стратегічний прогноз може розрізнятися за масштабами, як регіональний або глобальний, та за галуззю дослідження (бізнес, військова, політична сфера). У всіх випадках присутні об'єктивні моменти, вони не можуть бути прогнозовані. Суб'єктивна ж природа стратегічного прогнозування передбачає унікальні елементи, ті, що надають прогнозованому продукту самобутності. Це й особовий склад експертів, які здійснюють дослідження, загальний контекст, де проводять ці дослідження, специфічні риси регіону, вимоги конкретного замовника і т. ін. Об'єктивна й суб'єктивна складова взаємодіють між собою, що в результаті формує неперервні зміни обох іпостасей стратегічного прогнозу. Це цілковито відповідає загальному механізму прогнозування в міжнародних відносинах.

Окрім усього, стратегічний прогноз потребує всебічної й цілісної оцінки явища, підпорядкування й узгодження процесів, що відбуваються на кількох рівнях і у кількох площинах, що також властиво міжнародним прогнозам. Стратегічне прогнозування потребує присутності на політичній арені не лише політичного, а й державного діяча, який би міг дивитися за горизонт своєї особистої кар'єри. [Ржевська, Н., 2012, 112-138]. Нині вимога появи таких політиків у міжнародному прогнозному середовищі не є поодинокую, це змушує розробляти підходи, що дозволили би стратегічному прогнозуванню розвиватися й за відсутності таких особистостей. [Петренко І., 2018]

Наприклад, серед американського розвідувального співтовариства завдання стратегічного прогнозування виконує спеціально сформована при Раді з національної розвідки «Група стратегічного майбутнього». Завданням групи є не просто демонстрація відповідної активності, а й формування культури стратегічного прогнозування в розвідувальному співтоваристві США.

Зважаючи, що зовнішня політика, представлена як певний процес і явище розробки, прийняття і практичної реалізації владними структурами інтересів тієї чи іншої держави на міжнародній арені, його успішне протікання значною мірою залежить і від забезпечення стратегічними прогнозами національної безпекової стратегії, відповідних власних безпекових інтересів і цілей із урахуванням позицій союзників та існуючих потенційних викликів і загроз. Нинішні події в міжнародному безпековому середовищі, що розгортаються на тлі повномасштабної російсько-української війни, є підтвердженням того.

Оскільки розробка, прийняття і реалізація політичних рішень різних рівнів, переважно, відбувається в рамках усталених і публічно проголошених норм та відомих обставин, ми вважаємо, що зовнішня політика є, насамперед, прерогативою міжнародно-політичних досліджень, а стратегічне прогнозування можна розглядати як концентроване зусилля, спрямоване на виявлення та дослідження ключових властивостей прогнозованих версій зовнішньополітичного курсу держави.

Такий підхід до оцінювання ролі стратегічного прогнозування може бути вирішальним у критичних ситуаціях для певної держави чи міжнародних відносин і міжнародної системи в цілому. Йдеться не тільки про виявлення і подолання певних зовнішньополітичних

цілей та особливостей відповідної діяльності, а також – про мотивації сил, які їх визначають і здійснюють, про оцінювання причиново-наслідкових зв'язків між цілями і мотивами, з одного боку, та ефективністю зовнішньополітичної дії, з іншого.

Наступною, дуже важливою за значенням функцією стратегічного прогнозування в міжнародних відносинах, вважають ідентифікацію і чітке формулювання нових цілей, що ставить перед собою держава чи міжнародна організація, або включення поправок у старі цілі та модифікацію, здійснюваних у зовнішньому світі дій.

І, нарешті, стратегічне прогнозування кожного разу сприяє ефективному порівнянню і співставленню механізмів досягнення стратегічних цілей із використанням альтернативних підходів на засадах остаточного цілісного вибору серед кількох версій.

18 — Стратегічне прогнозування у своїй сутності та оригінальності найкраще пізнається саме через постановку ключових питань, на які шукає відповіді прогнозист. У цьому випадку найбільш відповідною є запропонована вище точка зору Р. Куглера, але доповнена авторським міркуванням, – обов'язково враховувати особливості світосприйняття представником конкретної держави, що тривалий час переживає складний і критичний перехідний етап становлення й розвитку зовнішньої політики та пошуку механізмів прогнозування її в міжнародних відносинах. [Kugler R.L., 2006].

У цьому сенсі, на першому місці – чітке й максимально відповідне вимогам та потребам суспільства, визначення цілей, яких необхідно досягнути провадженням певного зовнішньополітичного курсу, а також причини вибору саме такої стратегічної парадигми.

Наступне, відповідно значимості, є з'ясування причин вибору того чи іншого пріоритетного набору механізмів досягнення вже попередньо окреслених цілей, потрібних для цього ресурсів та їх загальної цінності для держави, суспільства й громадян.

Потім слідує завдання – обґрунтувати підстави існування та появи довіри до запропонованих механізмів реалізації розроблених і проголошених цілей на засадах верховенства демократичних норм, прав людини, національних інтересів тощо. З цим корелює з'ясування й аргументація потенційних наслідків на всіх рівнях, здійснюваної зовнішньої політики.

Далі слідує цілісне аргументоване визначення меж ефективності обраного зовнішньополітичного курсу та представлення політикам

і суспільству тих цілей і механізмів, застосування яких може стати помилковим і, навіть, руйнівним.

Необхідно вкотре спробувати оцінити зв'язок між затратами на реалізацію поставлених цілей та їх ефективністю, включно з пропозицією відмовитися від другорядних завдань та сконцентрувати ресурси і можливості на досягненні головного, виявити ризики для національних інтересів унаслідок потенційного провалу обраних механізмів чи помилковості у представленні базових і другорядних цілей.

Обов'язковим є врахування можливості згубного впливу реалізації однієї із визначених цілей на їх досягнення в інших сферах життєдіяльності держави і міжнародної спільноти та максимально цілісний підхід до презентації цілей і засобів їх реалізації, особливо концентруючись на найбільш перспективних аспектах. Окрім того, задля пошуку додаткових шляхів підвищення ефективності, обраної чи пропонованої політики, важливо робити співставлення власних проектів із уже існуючими.

Важливим є, як і на попередньому етапі, порівняння вартості чи затратності зовнішньополітичного курсу, пропонованого конкретним дослідником з вартістю й затратністю тієї міжнародної політики, що вже провадилася державою або ж пропонується іншими науковими школами, «мозковими центрами» чи окремими вченими.

І, нарешті – презентація цілісної картини стану й перспектив із урахуванням усіх елементів стратегічного прогнозу, представлених вище, з метою розробки остаточної версії положень, висновків і рекомендацій.

Отже, міжнародний стратегічний прогноз серед домінуючих суб'єктивних шляхів представлення альтернатив варіантам державної політики, практичністю, гнучкістю й ситуативністю, адресністю, концентрацією зусиль на прийнятті рішень зовнішньополітичного характеру й механізмах їх реалізації, вирізняється відмовою «пошуку істини», деталізації політичних кроків і процедур, представленням надмірної кількості питань для розгляду, виділенням складності та концентрованим наданням наукового статусу об'єкту дослідження, яким є міжнародні відносини.

Стратегічний керунок в міжнародному прогнозуванні передбачає використання достатньої кількості емпіричного матеріалу, без чого не можливо точно описати і пояснити певні феномени зовнішньо-

політичні феномени. Його здійснення, безумовно, передбачає використання нормативного, чи близького до нього – прескриптивного методу. Оскільки нормативний метод (на відміну від прескриптивного) доволі широко представлений в українській політичній науці, вважаємо доцільним дати йому своє коротке пояснення, виходячи з класичної позиції Дж. Файета [Fiet J.O., 2007, 592-603]. Прескриптивний аналіз вирізняється наперед визначеною метою, яка ставиться перед дослідником, і саме тому в англійській версії часто застосовується синонімічне поняття «аналіз рішень». [Howard R.A., 1998, 679-695] Саме такий аналіз є підґрунтям для побудови стратегічних міжнародних прогнозів.

20

Маємо справу все з тим же політико-системним аналізом, в більшій звуженій версії – дослідження певних державних рішень стратегічного характеру. Нелінійний характер державних документів і постанов органів влади завжди змушує дослідників рахуватися з існуючими та можливими альтернативними версіями й подавати саме їх на розгляд правлячих політичних сил чи політичних партій. Прескриптивний аналіз не допускає заздалегідь визначених висновків. Останні формуються на засадах співставлення окремих позицій рішень, що аналізуються, та поданні додаткових рекомендацій щодо їх поліпшення і підвищення ефективності.

Ефективність прогнозування в міжнародних відносинах залежить від постійного корегування прогнозів із урахуванням найновішої інформації. Прогнозування стратегічного характеру не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується дієсловами «буде» чи «станеться». Воно має слугувати в якості умовної, інструментальної діяльності, що вкладається у формулу: «Може бути або станеться за певних умов». Такий підхід, що знайшов відображення у працях Б. де Жувенеля, Д. Белла, Дж. Мартіно та інших футурологів, нині викристалізувався у концепцію «технологічного прогнозування» і є альтернативою спрощеним передбаченням, що постають під назвою прогнозування. Прогнозист у сфері міжнародної політики виконує роль технолога, який показує умови і засоби досягнення того чи іншого стану бажаного майбутнього.

Висновки. Будучи міждисциплінарною сферою наукового пізнання, міжнародне прогнозування володіє не лише своїми особливими об'єктами дослідження, що постійно вдосконалюються й ускладнюються, а й прийомами щодо його реалізації.

Стратегічний прогноз в міжнародному прогнозуванні створює умови для цілісного підходу при постановці наукової проблеми та її розв'язання, поєднує в собі теоретичні, концептуальні й прикладні цілі та завдання, дає можливість вийти на точні положення, узагальнення і висновки, шляхом перевірки його втілення в конкретних зовнішньополітичних діях держави. Попри всю незаперечність необхідності використання стратегічних прогнозів у сфері зовнішньополітичної взаємодії, з погляду на досягнення реальних результатів прогнозування, їх не можна та й не варто абсолютизувати. Особливості способів їх вироблення накладають принципові обмеження на їхні можливості, практика показує, що не всі політичні процеси однаковою мірою піддаються прогнозним оцінкам.

Головний принцип міжнародної прогностики – філософсько-соціологічна концепція неперервності розвитку, з визнанням при цьому дискретності (перервності) суспільного розвитку, його зовнішніх взаємозв'язків. Кожна нова історична фаза або етап розвитку зароджується в надрах попередніх циклів розвитку, що зумовлює певну повторюваність самого циклу на новій, вищій стадії циклічного прогресу.

Стратегічне прогнозування залишається головним механізмом при формуванні міжнародних прогнозів, хоча й орієнтується на «наївну екстраполяцію», коли все, що відбулося в минулому та сформовані тенденції, що ми екстраполюємо, будуть мати місце в майбутньому.

Джерела та література:

1. Горбатенко, В. (2019) Футурологія і політика. Київ: Академвидав.
2. Петренко, І. (2018) Аналітичні центри як суб'єкти формування публічної політики. Київ: Видавець Вадим Карпенко.
3. Ржевська, Н. (2012) Політичний аналіз і стратегічне прогнозування США: інституційний вимір. Дрогобич: Коло.
4. Fiet, J., O., 592-611: p.592-603 Fiet, J., O., A., (2007) Prescriptive Analysis of Search and Discovery. Journal of Management Studies. Vol. 44, Issue 4.
5. Howard, R. (1988) Decision analysis: Practice and promise. Management Science. Vol. 34. P. 679-695.

6. Kugler, R. (2006). Policy Analysis In National Security Aff irs: New Methods for a New Era. Washington, DC: National Defense University Press.

References:

1. Horbatenko, V. (2019) Futurolohiia i polityka. Kyiv: Akademvydav.
2. Petrenko, I. (2018) Analitychni tsenry yak subiekty formuvannia publichnoi polityky. Kyiv: Vydavets Vadym Karpenko.

3. Rzhavska, N. (2012) Politychnyi analiz i stratehichne prohnouzuvannia SShA: instytutsiinyi vymir. Drohobych: Kolo.

4. Fiet, J., 592-611: p.592-603 Fiet, J., O., A., (2007) Prescriptive Analysis of Search and Discovery. Journal of Management Studies. Vol. 44, Issue 4.

5. Howard, R. (1988) Decision analysis: Practice and promise. Management Science. Vol. 34. P. 679-695.

22 — 6. Kugler, R. (2006). Policy Analysis In National Security Aff irs: New Methods for a New Era. Washington, DC: National Defense University Press.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.23-46>

УДК: 321.327

© Віра Бурдяк¹

©Лев-Олександр Бондаренко²

ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ЕМПІРИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Метою даної статті є дослідження різних аналітичних методів і технік у межах емпіричного дослідження, які можна використовувати для збору, аналізу й інтерпретації даних у точний і систематичний спосіб. У статті проаналізовані аналітичні інструменти емпіричних досліджень – різні техніки і методи, що використовуються для систематичного і ретельного збору, аналізу та інтерпретації даних. Однією з головних цілей вивчення аналітичних інструментів є розуміння того, як дослідники можуть використовувати ці методи для отримання надійних і достовірних результатів. Важливо також розуміти правильність вибору методології, формулювання гіпотези та формування цілісної картини дослідження перед застосуванням емпіричної практики пізнання. Формуючи конструкт кореляції всіх змінних в рамках побудови філософії дослідження, та використавши правильно підібрані аналітичні методи, можливо розвинути академічну практику до рівня ґрунтовного пізнання об'єкта дослідження. Автори доводять, що забезпечуючи основу для збору та аналізу даних, аналітичні інструменти допомагають виявляти закономірності та взаємозв'язки у складних наборах даних. Вивчення аналітичних інструментів емпіричних практик має важливе значення для проведення достовірних і результативних досліджень.

Ключові слова: аналітичні інструменти, емпіричне дослідження, пізнання, дані, аналіз, метод, методологія дослідження.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: v.burdjak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0037-2173>

² Аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: bondarenko.lev-oleksandr@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6244-9706>

Use of Analytical Tools in Empirical Study

The purpose of this article is to study various analytical methods and techniques within the framework of empirical research, which can be used to collect, analyze and interpret data in an accurate and systematic way. Analytical tools for empirical research are various techniques and methods used to collect, analyze, and interpret data systematically and thoroughly. One of the main goals of studying analytical tools is to understand how researchers can use these methods to obtain reliable and valid results. It is also important to understand the correct choice of methodology, hypothesis setting, and forming a holistic picture of the study before applying the empirical practice of knowledge. By forming a construct of correlation of all variables within the framework of building a research philosophy and using properly selected analytical methods, it is possible to develop academic practice to the level of thorough knowledge of the research object. The authors believe that by providing a framework for data collection and analysis, analytical tools help identify patterns and relationships in complex data sets. Learning the analytical tools of empirical research is essential to conducting thorough and effective research.

24

Keywords: analytical tools, empirical research, cognition, data, analysis, method, research methodology.

Постановка проблеми. З точки зору академічної доцільності, важливості процесу розробки та проведення нових наукових досліджень, є кілька причин для вивчення аналітичних інструментів емпіричного дослідження (ЕД), зокрема це питання точності та надійності проведених досліджень. Адже використання ненадійних і неопрацьованих аналітичних інструментів веде до втрати точності та дискредитації наукових результатів. Зважаючи на наявні глобалізаційні виклики, важливо, щоб дослідження відповідали сучасним нормам, містили достовірну інформацію. Використання аналітичних інструментів ЕД підвищує якість і достовірність досліджень, полегшує аналіз та інтерпретацію даних, сприяє досягненню бажаного рівня узагальнення висновків, кращому розумінню явищ, здатності приймати обґрунтовані рішення на основі дослідницьких даних.

Мета даної статті полягає у дослідженні різних аналітичних методів і технік у межах ЕД, які можна використовувати для збору, аналізу й інтерпретації даних об'єктивно та систематично. За заявленою метою, у статті визначені завдання: проаналізувати розвиток

поняття «емпіричне дослідження»; дослідити складові дослідження; окреслити суть методології і ступінь важливості аналітичних інструментів в емпіричному дослідженні; вивчити основні аналітичні інструменти академічного практикуму; сформулювати висновок про доцільність / потребу використання аналітичних інструментів у межах ЕД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі підготовки статті автори ґрунтовно опрацювали і проаналізували низку джерел, зокрема праці представників західних академічних кіл, офіційні сайти міжнародних організацій, виступи та звіти вчених у різних галузях знання тощо. Особливий інтерес, відповідно до теми статті, викликали праці Ф. Бекона, В. Джеймса, П. Бішопа, Г. Ловенберга, Л. Румеля та інших. Зазначені вчені у своїх працях виокремлюють методи й інструменти аналітичного напрямку як основоположні в межах ЕД. Попри це, вони часто наголошують на тому, що складність деяких методик веде до некоректного їх застосування, а далі, відповідно, й до деформації висновків дослідження. Найбільша проблема використаних даних – відсутність ґрунтовних прикладів застосування в широкому спектрі наук, що допомогло б уникнути недоцільного використання певних методів та неповний опис переваг і недоліків інструментів аналітичного дослідження.

Вклад основного матеріалу. Дослідження як частина буття та розвитку людства – це систематичний і структурований підхід до отримання нових знань, розуміння і вирішення проблем через проведення експериментів, спостережень та аналізу. Процес наукового дослідження включає наступні кроки: визначення дослідницького напрямку чи проблеми; вивчення джерел для виявлення попередніх досліджень і знань з даної теми; розробка гіпотези чи теоретичної основи, яку можна перевірити; розробка методології дослідження, яка дозволить перевірити гіпотезу чи теоретичну базу; збір та аналіз даних з використанням відповідних статистичних методів і прийомів; формулювання висновків на основі аналізу даних та оцінка значущості отриманих результатів; поширення результатів дослідження через рецензовані публікації, презентації та інші засоби інформування [Çeyda Özhan, 2016].

Процес наукового дослідження містить кілька ключових принципів, серед яких емпіричні докази, об'єктивність, скептицизм та експертна оцінка. Емпіричні докази – це використання прямих спосте-

режень і вимірювань для перевірки гіпотез і теорій. Об'єктивність передбачає використання неупереджених методів і вимірювань, а скептицизм містить критичну оцінку доказів і припущень. Експертна оцінка – важливий компонент процесу наукового дослідження, за допомогою якого експерти в цій галузі розглядають і оцінюють результати дослідження на предмет точності та достовірності. Це гарантуватиме, що ЕД матиме високу якість і відповідатиме вимогам чи стандартам наукової спільноти.

Поняття емпіричного – досить широке і дихотомічне, але ретроспективний і перспективний огляд проблеми формує єдине розуміння залежності висновків від активної діяльності дослідника, тобто «емпіричного впливу» на процес розуміння результату дослідження. Перші емпірики були членами стародавньої секти лікарів, які практикували медицину виключно на основі спостережень чи досвіду, на відміну від тих, хто покладався на теорію чи філософію. Тракткування емпіричного йде від латинського *empiricus*, що означає «заснований на спостереженні, досвідчений». Корінь грецького слова (*peiros*) похідний від *peira*, означає «спроба, випробування, перевірка» [Merriam-Webster Dictionary].

Таким чином, ЕД – це тип наукового пізнання, який передбачає збір та аналіз даних для перевірки гіпотез і відповідей на дослідницькі питання. Цей тип дослідження ґрунтується на принципах наукового методу, який сприяє систематичному спостереженню, експериментам та використанню логічних міркувань для формування висновків. ЕД часто використовують у соціальних науках, психології, економіці й інших сферах для збору даних про людську поведінку і соціальні явища. Для збору ЕД дослідники використовують різні методи з арсеналу методології: опитування, експерименти та спостереження.

Історію емпіричних методів дослідження можна простежити з давніх часів, коли філософи Аристотель і Платон, проводили систематичні спостереження й експерименти, щоб зрозуміти природні явища. Проте, варто зазначити, що підхід до пізнання Платона ґрунтувався насамперед на раціоналізмі, а не на емпіричних методах дослідження. Він вважав, що знання можна здобути через міркування та споглядання, а не через спостереження чи експерименти. В його роботах можна чітко відстежити думку про те, що матеріальний світ є лише відображенням істинної реальності, яку можна досягнути

тільки за допомогою розуму та філософського дослідження, тобто нематеріалістичного пізнання.

Пізнання – це психічний процес, пов’язаний з отриманням, обробкою та використанням інформації. Воно охоплює широкий спектр діяльності, включаючи сприйняття, увагу, пам’ять, мову, міркування та вирішення проблем.

Когнітивні процеси, що беруть участь у пізнанні, можна поділити на кілька категорій: сприйняття, увага, пам’ять, мова, міркування та вирішення проблем. Сприйняття включає в себе виявлення та інтерпретацію сенсорної інформації, такої як зір, слух і відчуття. Увага передбачає відбір і визначення пріоритетів сенсорної інформації, що дозволяє нам зосередитися на релевантних стимулах та ігнорувати нерелевантні. Пам’ять генерує збереження та пошук інформації в часі (що дозволяє минулий досвід) і дає змогу використати її для управління нашою поведінкою. Мова сприяє використанню символів і правил для спілкування з іншими, а міркування і вирішення проблем відносяться до питань логіки й аналітичного мислення. Ці компоненти дозволяють виконувати процес емпіричного дослідження через аналітичне пізнання [Cambridge Cognition].

Натомість Аристотеля вважають одним з перших прихильників методів ЕД. Він міркував, що знання можна отримати через спостереження й експеримент, і застосовував цей підхід у своїх дослідженнях у таких галузях, як біологія, зоологія та фізика. Дослідник був переконаний, що світ природи можна вивчати через безпосереднє спостереження, і що теорії повинні ґрунтуватися на емпіричних даних, а не лише на абстрактних роздумах. Він збирав дані про широкий спектр явищ, від поведінки тварин до руху зірок, і використовував їх для розробки теорій і концепцій [Bishop, 2019: 61]. Одна з найвідоміших праць Аристотеля «Історія тварин» (збірка детальних спостережень за анатомією, поведінкою і середовищем існування різних зоологічних видів) вважається новаторським прикладом емпіричного дослідження в біології та зоології.

Отже, метод Аристотеля в усіх сферах був критичним і емпіричним. Вивчаючи будь-який предмет, він починав зі збору, аналізу та групування всіх відомих фактів, щоб визначити їх значення, зв’язки, що давало систематичну та фактично правильну основу для узагальнення основних принципів. Узагальнюючи, він використовував індуктивний підхід, обмірковуючи багато одиничних випадків, аж до

універсального положення, силогізм, засіб дедуктивного міркування, який він визначив як «певні речі, викладені, де щось інше випливає з необхідності, без потреби подальших свідчень», тобто, виходячи з раніше встановлених загальних правил чи фактів аж до окремих випадків [Bishop, 2019: 64].

Розвиток сучасних емпіричних методів дослідження можна віднести до наукової революції XVI-XVII ст., яка призвела до появи нового розуміння світу, заснованого на спостереженні й експерименті. Однією з ключових фігур у розвитку сучасних емпіричних методів дослідження був англійський філософ і державний діяч Ф. Бекон, який виступав за використання систематичних спостережень і експериментів у наукових дослідженнях. Він вважав, що знання можна отримати лише шляхом ретельного спостереження й експерименту, що теорії слід перевіряти через емпіричні докази. Відомий сучасній академічній спільноті т.зв. Беконівський метод – це підхід до наукового дослідження, розроблений Ф. Беконом у XVII ст. Метод Бекона акцентує увагу на емпіричному спостереженні, експерименті й індукції як ключових компонентах наукового дослідження. Він включає в себе наступне: ретельне спостереження та збір даних про світ природи; формування на основі спостережень гіпотези чи узагальнення для пояснення явищ, які спостерігаються; гіпотеза перевіряється шляхом експериментів і подальших спостережень; гіпотеза або підтверджується, або відхиляється, в результаті експериментів і спостережень; якщо гіпотеза відхиляється, її переглядають і повторно тестують, поки не знайдуть задовільного пояснення [Francis, 1996]. Метод Бекона вказує на важливість систематичних спостережень і експериментів, використання кількісних методів для вимірювання й аналізу даних; необхідність об'єктивних, емпіричних доказів на підтримку наукових тверджень, а не покладання на спекуляції чи авторитети.

У XVIII-XIX ст. розвиток статистики і теорії ймовірностей сприяв подальшому застосуванню методів ЕД. Використання статистичних методів дозволило дослідникам аналізувати дані і робити висновки на основі емпіричних даних, а не покладатися виключно на інтуїцію й особистий досвід. У XX ст. були розроблені більш складні методи дослідження – експериментальні плани, спостереження й опитування; відбулося зародження фундаментального напрямку емпіричних досліджень – радикального емпіризму.

Радикальний емпіризм – філософський підхід, розроблений філософом і психологом США В. Джеймсом наприкінці XIX – початку XX ст. Підхід вказує на важливість досвіду як основи будь-якого знання і кидає виклик традиційним філософським поглядам, які намагалися вивести знання з апріорних міркувань чи абстрактних принципів. За В. Джеймсом, радикальний емпіризм базується на трьох принципах: досвід – єдине джерело знань, адже всі вони зрештою йдуть з нашого безпосереднього досвіду пізнання світу, а не з абстрактних міркувань чи принципів; реальність постійно змінюється і розвивається, тож наші знання про світ повинні теж оновлюватися, щоб відображати цю динамічну природу реальності; знання про світ – не ізольовані факти чи концепції, а радше цілісна і взаємопов'язана павутина досвіду [James, 1902: 41].

На відміну від традиційних емпіриків, які часто зосереджували увагу на чуттєвому досвіді як першоджерелі знання, В. Джеймс стверджував, що досвід включає не лише чуттєве сприйняття, а й емоційні, уявні та духовні практики. Радикальний емпіризм мав вплив у багатьох сферах, включаючи філософію, психологію та релігієзнавство. Його акцент на важливості досвіду і відмова від суворого дуалістичного розмежування між розумом і тілом, суб'єктом і об'єктом та іншими традиційними дихотоміями, вплинули на мислителів XX і XXI ст.

Головна відмінність радикального емпіризму від емпіризму полягає в акценті на суб'єктивному досвіді та сприйнятті у формуванні знання. Якщо емпіризм підкреслює роль об'єктивного спостереження й експерименту, то радикальний емпіризм припускає, що суб'єктивний досвід і сприйняття теж мають вирішальне значення для розуміння світу.

Принципи ЕД можуть відрізнятися залежно від конкретної галузі науки, але є єдині концептуальні переконання, поширені в академічній спільноті. Таким є правило про конкретну постановку гіпотез, адже ЕД передбачає формулювання лише тих гіпотез чи дослідницьких питань, які можна перевірити шляхом систематичного спостереження чи експерименту [Methods Knowledge, 2019].

Водночас, необхідно розрізняти особливості описового й аналітичного дослідження, адже неправильно підібрана на основі їх розуміння методологія може хибно трактувати гіпотезу та не дати результатів дослідницької роботи. Тож, описові й аналітичні дослідження –

це два типи дослідницьких підходів, які використовуються у різних галузях, зокрема в соціальних науках, психології та маркетингових дослідженнях. Хоча обидва підходи передбачають збір та аналіз даних, вони відрізняються за своїми цілями, методами та рівнем аналізу.

Описове дослідження має на меті описати й узагальнити явище, групу чи популяцію, без жодних причинно-наслідкових висновків, не прагнучи пояснити основні взаємозв'язки між змінними. Воно часто використовується для відповіді на питання: «Які демографічні характеристики населення?», «Яка поширеність певного захворювання?» тощо. Описові дослідження можуть проводити шляхом опитувань, спостережень чи аналізу вторинних даних. Вони, як правило, передбачають використання описових даних статистики, як розподіл частот, вимірювання центральної тенденції та міри варіабельності [Omar, 2015: 153].

30

З іншого боку, аналітичне дослідження має на меті вивчити і пояснити основні взаємозв'язки між змінними та зробити причинно-наслідкові висновки щодо явища, яке нас цікавить. Це передбачає перевірку гіпотез і теорій для виявлення закономірностей і взаємозв'язків у даних. Аналітичні дослідження часто включають експериментальні проекти, де дослідники маніпулюють однією чи кількома змінними, щоб вивчити їх вплив на кінцеву змінну, або неекспериментальні проекти – кореляційні дослідження чи регресійний аналіз, щоб вивчити зв'язки між змінними. Зазвичай дослідницький процес передбачає використання вивідних даних статистики – перевірки гіпотез і визначення розмірів ефекту [McLeod, 2016]. Тож, аналітика відіграє важливу роль у наукових дослідженнях, надаючи засоби для систематичного аналізу й інтерпретації даних. Аналітику можна використовувати для виявлення закономірностей, тенденцій і взаємозв'язків у даних, перевірки гіпотез і розробки прогностичних моделей. Є низка прикладів використання аналітичного підходу в дослідженнях [Data Mining, 2011]:

- використання певних аналітичних інструментів в процесі управління й аналізу великих наборів даних, включаючи їх збір, очищення, виявлення відсутніх значень /викидів, перетворення їх у зручні для використання формати;

- описова аналітика, як окремий науковий метод, передбачає узагальнення та візуалізацію даних для виявлення закономірностей,

тенденцій і взаємозв'язків; може включати базові статистичні методи – середнє значення, медіана і мода та більш просунуті методи – кластеризація і факторний аналіз;

– вивідна (інференційна) аналітика передбачає формулювання висновків на основі даних, через перевірку гіпотез і статистичного моделювання. Такий підхід може допомогти дослідникам виявити взаємозв'язки між змінними, перевірити гіпотези та зробити прогнози щодо майбутніх результатів;

– застосування предиктивної аналітики передбачає розробку моделей, які можна використовувати для прогнозування результатів на основі історичних даних (регресійний аналіз, аналіз часових рядів, алгоритм машинного навчання) [Predictive analytics, 2021];

– прескриптивна аналітика передбачає використання моделей для прийняття рішень і оптимізації результатів (методи оптимізації, імітаційні моделі, системи підтримки прийняття рішень) [Майбутнє бізнес-аналітики, 2023].

Загалом, аналітика надає потужний набір інструментів для наукових досліджень, сприяє дослідникам у зборі, управлінні, аналізі й інтерпретації даних у систематичний і точніший спосіб. Тож, відповідно до встановленого типу гіпотези дослідження можна виокремити низку аналітичних методів перевірки такого припущення, адже тип використаного в процесі роботи аналізу буде залежати від характеру гіпотези та даних, що збираються.

Якщо дослідник описав кореляційну гіпотезу чи припустив існування зв'язку між двома і більше змінними, то для перевірки цих гіпотез можна використати кореляційний аналіз, чи коефіцієнт кореляції Пірсона. Можна припустити, що є негативна кореляція між нерівністю доходів та явкою виборців. Щоб перевірити гіпотезу, слід зібрати дані про нерівність доходів й явку виборців у групі країн чи регіонів. Можна використати офіційну статистику, інші джерела збору даних, але процес відбору буде емпіричним [Loewenberg, 1971].

Також, задіявши коефіцієнт кореляції Пірсона, можна отримати коефіцієнт кореляції $-0,70$, що вказує на дуже негативну кореляцію між нерівністю доходів і явкою виборців. Це свідчить про те, що зі збільшенням нерівності доходів явка виборців має тенденцію до зниження. Але кореляція не обов'язково означає причинно-наслідковий зв'язок. Щоб визначити, чи існує причинно-наслідковий зв'язок між нерівністю доходів і явкою виборців, та виявити механізми, що ле-

жать в основі цього зв'язку, можуть знадобитися додаткові дослідження.

Схожі приклади можна навести й щодо інших варіантів побудови гіпотез. Так, причинно-наслідкова гіпотеза припускає, що одна змінна викликає зміни в іншій змінній. Для перевірки цих гіпотез діють експериментальні плани і методи статистики – регресійний чи дисперсійний аналіз (ANOVA). Описову гіпотезу характеризує визначення конкретної групи чи популяції. Щоб перевірити тип гіпотез застосовують описову статистику, зокрема показники центральної тенденції і варіабельності. Втім, найбільш поширений вид гіпотез – дослідницький, дає припущення про наявність зв'язку між об'єктами дослідження чи їх компонентами, але природу такої взаємодії не ідентифікує. Тут може бути задіяний кластерний аналіз чи аналіз головних компонент [Drew, 2022]. Принципи аналітичної роботи в дослідженні ґрунтуються на поняттях об'єктивності, прозорості та строгості. Дотримання принципів може забезпечити надійність, валідність та інформативність результатів [Data Driven, 2023].

32

Після формування гіпотези та прийняття рішення щодо розвитку дослідження, важливим етапом є формування методології цієї роботи, яка, в свою чергу, буде характеризувати обрані аналітичні методи дослідження. Нагадаємо, що методологія – це обґрунтування дослідницького підходу і призма, через яку відбувається аналіз. Вона описує загальну стратегію дослідження, яка окреслює спосіб його проведення. Методологія має впливати на те, які методи дослідницької діяльності буде обрано для отримання переконливих даних.

У свою чергу, методологія вміщує якісні та кількісні методи дослідження, які необхідно розрізняти відповідно до цілей та технік, притаманних науковцю. Кожен метод має сильні та слабкі сторони, і дослідники часто обирають той чи інший метод залежно від дослідницьких питань і даних, які їм доступні. Так, кількісні дослідження передбачають збір і аналіз числових даних через методи статистики. Підхід часто використовують для перевірки гіпотез і вимірювання взаємозв'язків між змінними. Кількісні методи дослідження широко діють в економіці, психології та соціології, де дослідники часто зацікавлені у вивченні великих груп населення та формуванні узагальнень про ці групи [Bishop, 2019].

Якісні дослідження, з іншого боку, передбачають збір та аналіз нечислових даних (текст, зображення, аудіозаписи). Підхід викори-

стовують для глибшого розуміння досвіду, поглядів і переконань людей, що важливо в антропології, педагогіці, психології, де дослідники часто зацікавлені в детальному вивченні малих непостійних груп чи окремих випадків. В аналітиці дослідники задіюють якісні і кількісні методи дослідження, залежно від дослідницьких питань і даних, які мають у своєму розпорядженні. Так, дослідник може використовувати кількісні методи для аналізу купівельних моделей чи відвідуваності веб-сайтів; а якісні (інтерв'ю, фокус-групи) для глибшого розуміння вподобання клієнтів.

Відповідно до описаних вище даних, методи пізнання, які включають аналітичну роботу дослідника з об'єктом дослідження, відіграють вирішальну роль у наукових дослідженнях, оскільки дають змогу дослідникам глибше зрозуміти явища, які вони вивчають. Ці методи передбачають ретельне спостереження, аналіз та інтерпретацію даних і можуть бути як якісними, так і кількісними за своєю природою. Аналітична робота передбачає поділ складних явищ на менші частини чи компоненти та вивчення взаємозв'язків між ними. Це може включати виявлення закономірностей, вивчення причинно-наслідкових зв'язків і розробку гіпотез про те, як працює явище. Практичне застосування кожного з аналітичних інструментів пізнання в ЕД є варіативним і залежить від сфери розробки конкретної гіпотези. Втім, частіше застосовуються такі методи: описова статистика, опитування, регресивний аналіз, інференційна статистика, експериментальний аналіз, контент-аналіз, факторний аналіз тощо.

Описова статистика – це набір методів, що застосовується для узагальнення й опису основних рис даних. Так, у політології описову статистику використовують для представлення картини подій у момент певного явища: громадської думки/ моделей голосування. Як приклад, цей підхід може бути використаний у широкому спектрі функцій [Hayes, 2022].

Щоб визначити, чи існує статистично значущий зв'язок, вчений може використовувати інференційну статистику, таку як t-тест або ANOVA. Певним чином можна використати регресивний аналіз, щоб визначити зв'язок між залежною змінною і кількома іншими незалежними. Вивідна (інференційна) статистика використовується в ЕД для того, щоб зробити висновки чи прогнози про сукупність на основі вибірки даних [Різниця між описовою, 2019)]. На її основі можна перевірити сформовану гіпотезу про взаємозв'язок між двома

чи більше змінними. Дослідник може перевірити гіпотезу про те, чи існує зв'язок між тестовими балами студентів та їх звичками в навчанні. Подібна статистика може бути використана також для оцінки діапазону значень, в який, ймовірно, потрапляє параметр популяції, як от, середнє значення. Так, дослідник може оцінити 95% інтервалу (діапазону) впевненості для частки виборців, які підтримують якогось кандидата, або ж визначити ймовірність перемоги певного кандидата на виборах на основі даних опитувань [Chin, 2008: 44]. Опитування – спосіб збору даних від вибірки осіб для того, щоб зробити висновки про більшу популяцію. Його широко включає аналітичний метод, особливо в соціальних і політичних ЕД, що допомагає зібрати ґрунтовні дані про об'єкт дослідження й інші кореляційні зв'язки. Для правильного проведення опитування, слід дотримуватися чітких норм такої дії [American Association for Public Opinion Research (AAPOR). Best Practices, 2022].

34

Для забезпечення достовірності та надійності опитування також важливо дотримуватися етичних принципів: отримання інформованої згоди, захист приватного життя респондентів та забезпечення того, щоби питання опитування не були упередженими чи такими, що наперед диктують відповідь. Крім того, важливо використовувати певні статистичні методи, щоб забезпечити точність зібраних даних та їх репрезентативність для цільової аудиторії (American Association for Public Opinion Research (AAPOR). Code, 2020).

Важливою частиною наукового дослідження є експериментальний дизайн. Це популярний і широко відомий дослідницький підхід, процес проведення дослідження в об'єктивний і контрольований спосіб, що забезпечує максимальну точність і дозволяє зробити конкретні висновки щодо висунутої гіпотези. Мета експериментального дизайну – встановлення впливу фактору чи незалежної змінної на залежну. Важливою темою, пов'язаною з плануванням експерименту, є формулювання гіпотези, експериментальний контроль, визначення незалежних і залежних змінних, відбір і розподіл вибірок чи учасників за умовами, збір даних і вибір валідних статистичних тестів. Завдяки точному і чіткому емпіричному вимірюванню і контролю експериментальний дизайн підвищує здатність дослідника визначити причинно-наслідкові зв'язки і формулювати відповідні їм висновки [Bell, 2009: 672].

Суть експериментального дизайну і, можливо, найважливіша причина, чому дослідники обирають подібний метод розробки даних та проведення експериментів, полягає в точності, з якою можна проаналізувати взаємозв'язок між змінними і зробити цей аналіз якомога об'єктивнішим. Якщо поглянути на це з іншого боку, то експериментальний дизайн мінімізує двозначність і намагається зробити ЕД прозорим та усунути плутанину [Chair, 2022].

Розробка експерименту включає кілька етапів. Дослідник формулює дослідницьке питання, окреслює гіпотезу, яку можна перевірити, визначає, як контролювати варіативність під час експерименту, вибрати чи розробити умови втручання, зробити вибірку населення та визначити, які емпіричні вимірювання будуть проводитися (як реєструвати дані). Слід зважати на важливий і тісний взаємозв'язок між планом експерименту, типом збору даних та статистичним підходом, який буде використовуватися для аналізу даних [Bell, 2009: 674].

Для систематичного й об'єктивного аналізу текстових чи візуальних даних досліднику часто доводиться застосувати такий метод ЕД як контент-аналіз. Він передбачає виявлення закономірностей, взаємозв'язків між даними і використання інформації для формулювання висновків щодо дослідницького питання чи гіпотези. Контент-аналіз можна використовувати в широкому спектрі дисциплін (комунікації, психології, соціології, політології). З розвитком комунікаційних технологій змін зазнали і визначення контент-аналізу. Нині є декілька його визначень. Його розуміють як натуралістичний підхід (тому що метод є прикладом якісних інструментів ЕД), та порівнюють зі спостереженням чи звичайним викладом проаналізованої інформації, адже контент-аналіз меншою мірою покладається на експериментальні елементи, які асоціюються з науковими дослідженнями [Columbia University].

У кожному ЕД зазвичай використовують концептуальний аналіз для вивчення й уточнення значення понять, їх зв'язку з іншими поняттями; для поділу складних концепцій на частини й аналізу, як вони пов'язані між собою. Реляційний аналіз передбачає дослідження того, як дві або більше змінних пов'язані між собою, і окремих факторів, що впливають на ці зв'язки [Клічук, 2010]. Щоб провести реляційний аналіз вмісту, спочатку слід визначити завдання дослідження й обрати зразок/зразки для аналізу. Дослідницьке завдання має бути сфокусоване, щоб типи концепцій не підлягали інтерпрета-

ції, а могли бути узагальнені. Далі слід обрати конкретний текст для аналізу, збалансувати якусь кількість інформації для ретельного ЕД, щоби результати не обмежувалися інформацією, якщо вона надто велика. Так досліджують питання з різних сфер:

– вивчення зв'язку між освітою і доходом, через вивчення даних великої вибірки людей і закономірностей, що вказують як рівень освіти впливає на дохід;

– пошук зв'язку між впливом соціальних мереж на психічне здоров'я через збір даних про використання соціальних мереж і симптомів психічного здоров'я у великої вибірки людей і пошуку закономірностей [Columbia University];

– вивчення зв'язку між політичною ідеологією і ставленням до імміграції тощо [Content analysis, 2021: 31].

Використання контент-аналізу в ЕД має кілька переваг: 1) дозволяє дослідникам швидко й ефективно аналізувати великі обсяги даних, що корисно для досліджень, які містять такі дані; 2) контент-аналіз – гнучкий метод, який можна адаптувати до широкого кола дослідницьких питань і джерел даних; 3) контент-аналіз – об'єктивний метод, який підходить для перевірки гіпотез і отримання достовірних висновків щодо даних [Berelson, 1952]. Для виявлення спільних тем/вимірів, які лежать в основі різних політичних поглядів чи поведінки, у дослідження політики доцільно включати факторний аналіз. Цей статистичний метод важливий для виявлення закономірностей чи факторів, що лежать в основі набору змінних. Факторний аналіз – засіб, через який виявляють закономірність і порядок у явищах [Rummel, 1988]. Побудова алгоритму його використання є нативною і досить чіткою. Так, загальними кроками, яких слід дотримуватися під час проведення факторного аналізу, є такі:

– формування дослідницького завдання, гіпотези, в т.ч. вивчення основних вимірів політичної ідеології або факторів, які впливають на поведінку виборців;

– вибір змінних, які формують аналіз. Вони мають бути релевантними до дослідження і вимірюватися за допомогою надійних і валідних інструментів;

– перевірка відповідності припущень методу. Ці припущення включають нормальність, лінійність та гомоскедастичність (надані виміри можна перевірити через інші аналітичні методи) [Adelman, 1965: 555-563];

– вибір методу ЕД, оскільки факторний аналіз – багатогранний підхід, що включає в себе аналіз головних компонент, факторинг головних осей і факторний аналіз максимальної правдоподібності;

– після вибору потрібних методів можна розпочати факторний аналіз. Результат зазвичай включає низку статистичних даних, зокрема власні значення, факторні навантаження та подібності;

– інтерпретація результатів передбачає вивчення факторних навантажень і визначення змінних, які пов'язані з кожним фактором [Rummel, 1988].

Звертаючись до більш традиційних аналітичних методів ЕД, можна виділити вимірювання, що є важливим аналітичним методом, який передбачає кількісну оцінку та присвоєння числових значень явищам чи поняттям, які спостерігаються. В ЕД вимірювання використовують для точного й об'єктивного збору даних і перевірки гіпотез або дослідницьких питань [My Market, 2021].

Вимірювання в ЕД має вирішальне значення для забезпечення точного і послідовного збору, аналізу і звітності даних. Для цього встановлюють чіткі та надійні процедури для збору даних, включаючи стандартизовані інструменти, протоколи і процедури; вживають заходи для мінімізації похибки, упередженості вимірювань, наприклад, використовують декількох спостерігачів чи експертів, чи контролюють сторонні змінні, які можуть вплинути на вимірювання.

Існує поняття «рівень вимірювання» в ЕД, яке показує відношення між значеннями, що є атрибутами для змінної. Так, дослідник обирає партійну приналежність як основну змінну для свого ЕД. Змінна має ряд атрибутів. Припустимо, що в конкретному контексті виборів єдині відповідні атрибути – «республіканець», «демократ» і «незалежний». Для аналізу результатів змінної ми доволно присвоюємо значення 1, 2 і 3 обраним атрибутам. Рівень вимірювання описує зв'язок між значеннями, зважаючи на «номінальний» рівень вимірювання, тобто дослідник не визначає різниці між атрибутами, а вважає їх рівними [William, 2007].

В ЕД часто використовують мозковий штурм, особливо на ранніх стадіях проекту для генерування гіпотез, питань, потенційних змінних, що викликають інтерес. Мозковий штурм – аналітичний метод, широко відомий в ЕД, сприяє генеруванню, збору ідей і рішень від групи осіб. У процесі штурму група осіб подає ідеї та пропозиції,

пов'язані з аналізом питання/проблеми. Мета полягає в генеруванні якомога більше ідей, без будь-якої їх критичної оцінки. Після збору всіх ідей, група може перейти до їх оцінки й уточнення та визначити, які з них найбільш релевантні та корисні для дослідницького проєкту [Mansfi Id, 2022].

Єдиного «алгоритму» для мозкового штурму в ЕД не існує. Є деякі вимоги, які забезпечують успішне, продуктивне проведення мозкового штурму, і яких слід дотримуватися, використовуючи, цей аналітичний метод ЕД:

– перед початком мозкового штурму важливо чітко визначити проблему чи питання, над яким працюватиме група. Це допоможе сфокусувати мозковий штурм і переконатися, що всі генеровані ідеї мають відношення до проєкту;

– важливо обрати групу осіб, які мають різні погляди, досвід і походження. Це дасть генерування широкого спектру ідей і рішень під час мозкового штурму;

38

– перед початком мозкового штурму важливо встановити етичні правила групи (повага, уникнення осуду/критики, акцент на кількості, а не на якості ідей);

– після встановлення правил група генерує ідеї, пов'язані з проблемою, шляхом методів вільної асоціації, мапування свідомості, інших творчих методів;

– важливо записувати всі ідеї, висловлені під час мозкового штурму, щоб жодна ідея не була втрачена, пропущена в процесі оцінки та доопрацювання;

– далі група оцінює й доопрацьовує всі згенеровані ідеї: групує схожі ідеї, відсіює ті, які нездійсненні чи непрактичні, комбінує ідеї для створення нових;

– після оцінки й доопрацювання ідей група обирає найбільш перспективні з них для подальшої роботи над дослідницьким проєктом [Adams, 2013].

Популярним методом у гуманітарних ЕД є кластерний аналіз, який придатний для виявлення закономірностей і групування даних; для вивчення великих масивів даних текстів та культурних артефактів [The Ultimate, 2020]. Процес проведення кластерного аналізу в гуманітарних проєктах складається з кількох етапів [Conduct and Interpret]:

– підготовка даних до аналізу, що включає очищення даних, відбір релевантних змінних, стандартизацію даних для забезпечення їх порівняння;

– вибір алгоритму кластеризації (є кілька алгоритмів, які використовують у кластерному аналізі, залежно від характеру даних і проблеми: ієрархічна кластеризація, кластеризація за методом k-середніх або нечітка кластеризація);

– встановлення параметрів аналізу (це може бути визначення кількості кластерів, вибір міри відстані, вибір методу об'єднання кластерів);

– запуск кластерного аналізу даних;

– інтерпретація результатів (може включати визначення кластерів та їхніх характеристик, вивчення змінних, які сприяють формуванню кластерів, або порівняння результатів з існуючими теоріями чи гіпотезами).

Кластерний аналіз – метод вияву закономірностей і згруповань масивів даних; корисний інструмент для гуманітарних ЕД, для вивчення складних явищ культури; допомагає виявити, як мова і культура вживаються в літературі, сприяє дискусіям про їх роль у формуванні соціальних і культурних норм.

У соціальних і поведінкових науках широко використовується якісний аналіз даних. Метод передбачає інтерпретацію нечислових даних (аудіо- чи відеозаписи, текст, зображення); допомагає розумінню значення і контексту даних через виявлення закономірностей, тем і взаємозв'язків, які виникають під час аналізу. Існує п'ять основних напрямів якісного аналізу, зокрема: контент-аналіз, тематичний аналіз, нарративний аналіз, обґрунтований аналіз теорії та дискурсивний аналіз. Вибір правильної методології надто важливий, адже кожен напрям характеризує і свої переваги, і різні цілі, які можуть деструктивно впливати на проект в разі неправильного їх використання [Five qualitative, 2022].

Якісний аналіз даних включає наступні етапи: збір, впорядкування даних, підготовка їх до аналізу через транскрибування інтерв'ю чи дискусій, перегляду письмових документів, відбору певних сегментів відео- чи аудіозаписів; присвоєння темам кодів чи міток для групування схожих даних; групування закодованих даних згідно визначених тем/закономірностей та організація їх так, щоб відповідали дослідницькому питанню/меті; аналіз даних у проблемі чи меті про-

екту, інтерпретація отриманих результатів з точки зору їх сенсу і значення. Якісний аналіз забезпечує глибоке розуміння складних явищ, які важко охопити кількісними методами; зрозуміти перспективи окремих осіб чи груп; визначити, як соціальні/ культурні чинники впливають на їх досвід чи поведінку.

Висновки. Використання аналітичних інструментів в ЕД важливе для отримання нового знання. Інструменти формують основу збору, аналізу й інтерпретації даних, дозволяють поглибити теоретичні знання й отримати достовірні результати. Використовуючи низку кількісних і якісних методів дослідження, науковці виявляють закономірності і причинно-наслідкові зв'язки у складних масивах даних. Інструменти мають сильні і слабкі сторони, але вони критично важливі для отримання нових знань про соціальні і природні явища; для перевірки і вдосконалення діючих теорій; донесення висновків науковців до широкої аудиторії, посилення впливу досліджень на суспільство і політику. Для ефективного використання аналітичних інструментів, дослідникам слід уважно підходити до питань наукової етики, якості даних та методологічної строгості; слідкувати за новинками статистичного програмного забезпечення, практикою управління даними, що гарантує надійність і відтворюваність їх висновків. Вивчення аналітичних інструментів важливе для розвитку ЕД у різних сферах – соціальних, гуманітарних і природничих. Розвиваючи систематичний і ретельний підхід до ЕД, інструменти дозволяють дослідникам генерувати ідеї та знання, що сприяє вирішенню реальних проблем і складних суспільних питань.

40

Джерела та література:

1. Клічук О. 2010. Особливості інтелектуальних методів кластеризації у реляційних базах даних. Штучний інтелект.. № 1. С. 25-31.
2. Майбутнє бізнес-аналітики: тренди 2023 року і подальші перспективи. URL: <https://www.management.com.ua/tend/tend1391.html>
3. Різниця між описовою та інференційною статистикою. 2019. URL: <https://uk.gadget-info.com/difference-between-descriptive>
4. Adams S. 2013. 4 Steps to Successful Brainstorming. Forbs. URL: <https://www.forbes.com/sites/susanadams/2013/03/05/4-steps-to-successful-brainstorming/?sh=11e451565992>
5. Adelman I., Cynthia T. M. 1965. Factor Analysis of the Interrelationship Between Social and Political Variables and Per Capita

Gross National Product. *Quarterly Journal of Economics*. 79: 555-578.

6. American Association for Public Opinion Research (AAPOR). Best Practices for Survey Research. 2022. URL: <https://aapor.org/standards-and-ethics/best-practices/>

7. American Association for Public Opinion Research (AAPOR). Code of Professional Ethics and Practices. 2020. URL: <https://aapor.org/standards-and-ethics/#aapor-code-of-professional-ethics-and-practices>

8. Bell S. 2009. Experimental Design. *International Encyclopedia of Human Geography*. 672- 675.

9. Berelson B. 1952. *Content Analysis in Communication Research*. New York: Free Press. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1953-07730-000>

10. Bishop P. 2019. Aristotle and the Empirical Approach. *German Political Thought and the Discourse of Platonism*. Palgrave Macmillan, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-04510-4_3

11. Bryman A. 2006. Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative research*. 97-13. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/146879410605887>

12. Cambridge Cognition. What is cognition? 2015. URL: <https://www.cambridgecognition.com/blog/entry/what-is-cognition>

13. Ceyda Özhan C., Aslı Dönmez A. 2016. What is scientific research and how can it be done? *Turkish journal of anaesthesiology and reanimation*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5019873/>

14. Chair Individual and Technology. *Empirical Research Methods and Experiment Design*. 2022. URL: <https://www.itec.rwth-aachen.de/cms/ITEC/Studium/Lehrveranstaltungen/~sotf/researchmethods/?lidx=1>

15. Chin R., Lee B. Y. 2008. *Introduction to Clinical Trial Statistics. Principles and Practice of Clinical Trial Medicine*: 43-60.

16. Columbia University Mailman School of Public Health. *Content Analysis*. URL: <https://www.publichealth.columbia.edu/research/population-health-methods/content-analysis>

17. *Conduct and Interpret a Cluster Analysis*. URL: <https://www.statisticssolutions.com/free-resources/directory-of-statistical-analyses/cluster-analysis/>

18. *Content analysis: Quantitative and Qualitative aspects*: 28-46. 2021. URL: <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/25621/1/Unit-2.pdf>

19. *Data Driven. Data Analysis in 5 Steps*. 2023. URL: <https://datadriven.works/blog/show?id=1WhxY9zIYwEfgzRJOodIQT>

20. Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques. Morgan Kaufmann Series in Data Management Systems. 2011.3-rd ed. URL: <https://doi.org/10.1016/C2009-0-19715-5>

21. Drew C. 2022. The 13 Different Types of Hypotheses. URL: <https://help.fulprofessor.com/types-of-hypothesis/>

22. Five qualitative data analysis methods. 2022. URL: <https://www.hotjar.com/qualitative-data-analysis/methods/>

23. Francis Bacon. 1996. The Essays or Counsels, Civil and Moral. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/575>

24. Hayes A. Descriptive Statistics: Definition, Overview, Types, Example. 2022. August, 01. URL: https://www.investopedia.com/terms/d/descriptive_statistics.asp

25. Hill F. M., Collins L. K. 2000. A descriptive and analytical model of organizational transformation. International journal of quality & reliability management, Vol. 17, No. 9: 966-983. <https://doi.org/10.1108/02656710010353876>

42

—

26. James W. 1912. A World of Pure Experience. Chapter 2: Essays in Radical Empiricism. New York: Longman Green and Co: 39 – 91.

27. Loewenberg G. 1971. New Directions in Comparative Political Research: A Review Essay. Midwest Journal of Political Science. Vol. 15, No. 4: 741-756.

28. Mansfield D. 2022. Brainstorming Techniques: 15 Creative Activities to Do Solo or as a Team. August, 15. URL: <https://blog.hubspot.com/marketing/creative-exercises-better-than-brainstorming>

29. McLeod M. S., Payne G. T., Evert R. E. 2016. Organizational Ethics Research: A Systematic Review of Methods and Analytical Techniques. J Bus Ethics. 134: 429-443. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2436-9>

30. Merriam-Webster Dictionary. Empirical. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/empirical>

31. Methods Knowledge Base. Principles of Research. 2019. URL: <https://www.socialresearchmethods.net/kb/principles.php>

32. My Market research Methods. Types of Data & Measurement Scales: Nominal, Ordinal, Interval and Ratio. 2021. URL: <https://www.mymarketresearchmethods.com/types-of-data-nominal-ordinal-interval-ratio/>

33. Omar A. 2015. Selecting the appropriate study design for your research: Descriptive study designs. Journal of Health Specialties. 3(3): 153-156. https://www.researchgate.net/publication/281223251_Selecting_

the_appropriate_study_design_for_your_research_Descriptive_study_designs

34. Pew Research Center. Our Methods. URL: <https://www.pewresearch.org/our-methods/>

35. Predictive analytics. 2021. URL: <https://am-bits.com/ua/2021/04/15/prediktivna-analitikaklyuchovi-perevagi-ta-perspektivirinku>

36. Rummel R. J. 1988. Applied factor analysis. Northwestern University Press, URL: <https://www.hawaii.edu/powerkills/UFA.HTM>

37. Schwam-Baird M., Zelizer A. 2023. The Limits of Lobbying: Null Effects from Four Field Experiments in Two State Legislatures. Journal of Experimental Political Science: 1-12.

38. The Ultimate Guide to Cluster Analysis. 2020. September, 30. URL: <https://www.keboola.com/blog/cluster-analysis>

39. William M.K. 2007. Research Methods Knowledge Base. Levels of Measurement. URL: <https://conjointly.com/kb/levels-of-measurement/>

43

References:

1. Klichuk O. Osoblyvosti intelektualnykh metodiv klasteryzatsii u reliatsiinykh bazakh danykh. Shtuchnyi intelekt. 2010. № 1. S. 25-31.

2. Maibutnie biznes-analytyky: trendy 2023 roku i podalshi perspektyvy. URL: <https://www.management.com.ua/tend/tend1391.html>

3. Riznytsia mizh opysovoioi ta inferentsiinoioi statystykoioi 2019. URL: <https://uk.gadget-info.com/difference-between-descriptive>

4. Adams S. 2013. 4 Steps to Successful Brainstorming. Forbs. URL: <https://www.forbes.com/sites/susanadams/2013/03/05/4-steps-to-successful-brainstorming/?sh=11e451565992>

5. Adelman I., Cynthia T. M. 1965. Factor Analysis of the Interrelationship Between Social and Political Variables and Per Capita Gross National Product. Quarterly Journal of Economics. 79: 555-578.

6. American Association for Public Opinion Research (AAPOR). Best Practices for Survey Research. 2022. URL: <https://aapor.org/standards-and-ethics/best-practices/>

7. American Association for Public Opinion Research (AAPOR). Code of Professional Ethics and Practices. 2020. URL: <https://aapor.org/standards-and-ethics/#aapor-code-of-professional-ethics-and-practices>

8. Bell S. 2009. Experimental Design. International Encyclopedia of Human Geography. 672- 675.

9. Berelson B. 1952. Content Analysis in Communication Research. New York: Free Press. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1953-07730-000>
10. Bishop P. 2019. Aristotle and the Empirical Approach. German Political Thought and the Discourse of Platonism. Palgrave Macmillan, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-04510-4_3
11. Bryman A. 2006. Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? Qualitative research. 97-13. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/146879410605887>
12. Cambridge Cognition. What is cognition? 2015. URL: <https://www.cambridgecognition.com/blog/entry/what-is-cognition>
13. Ceyda Özhan C., Aslı Dönmez A. 2016. What is scientific research and how can it be done? Turkish journal of anaesthesiology and reanimation. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5019873/>
14. Chair Individual and Technology. Empirical Research Methods and Experiment Design. 2022. URL: <https://www.itec.rwth-aachen.de/cms/ITEC/Studium/Lehrveranstaltungen/~sotf/researchmethods/?lidx=1>
15. Chin R., Lee B. Y. 2008. Introduction to Clinical Trial Statistics. Principles and Practice of Clinical Trial Medicine: 43-60.
16. Columbia University Mailman School of Public Health. Content Analysis. URL: <https://www.publichealth.columbia.edu/research/population-health-methods/content-analysis>
17. Conduct and Interpret a Cluster Analysis. URL: <https://www.statisticssolutions.com/free-resources/directory-of-statistical-analyses/cluster-analysis/>
18. Content analysis: Quantitative and Qualitative aspects: 28-46. 2021. URL: <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/25621/1/Unit-2.pdf>
19. Data Driven. Data Analysis in 5 Steps. 2023. URL: <https://datadriven.works/blog/show?id=1WhxY9zIYwEfzgrJOodIQT>
20. Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques. Morgan Kaufmann Series in Data Management Systems. 2011.3-rd ed. URL: <https://doi.org/10.1016/C2009-0-19715-5>
21. Drew C. 2022. The 13 Different Types of Hypotheses. URL: <https://helpfulprofessor.com/types-of-hypothesis/>
22. Five qualitative data analysis methods. 2022. URL: <https://www.hotjar.com/qualitative-data-analysis/methods/>
23. Francis Bacon. 1996. The Essays or Counsels, Civil and Moral. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/575>

24. Hayes A. Descriptive Statistics: Definition, Overview, Types, Example. 2022. August, 01. URL: https://www.investopedia.com/terms/d/descriptive_statistics.asp

25. Hill F. M., Collins L. K. 2000. A descriptive and analytical model of organizational transformation. *International journal of quality & reliability management*, Vol. 17, No. 9: 966-983. <https://doi.org/10.1108/02656710010353876>

26. James W. 1912. *A World of Pure Experience*. Chapter 2: Essays in Radical Empiricism. New York: Longman Green and Co: 39 – 91.

27. Loewenberg G. 1971. New Directions in Comparative Political Research: A Review Essay. *Midwest Journal of Political Science*. Vol. 15, No. 4: 741-756.

28. Mansfi ld D. 2022. Brainstorming Techniques: 15 Creative Activities to Do Solo or as a Team. August, 15. URL: <https://blog.hubspot.com/marketing/creative-exercises-better-than-brainstorming>

29. McLeod M. S., Payne G. T., Evert R. E. 2016. Organizational Ethics Research: A Systematic Review of Methods and Analytical Techniques. *J Bus Ethics*. 134: 429-443. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2436-9>

30. Merriam-Webster Dictionary. Empirical. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/empirical>

31. Methods Knowledge Base. Principles of Research. 2019. URL: <https://www.socialresearchmethods.net/kb/principles.php>

32. My Market research Methods. Types of Data & Measurement Scales: Nominal, Ordinal, Interval and Ratio. 2021. URL: <https://www.mymarketresearchmethods.com/types-of-data-nominal-ordinal-interval-ratio/>

33. Omar A. 2015. Selecting the appropriate study design for your research: Descriptive study designs. *Journal of Health Specialties*. 3(3): 153-156. https://www.researchgate.net/publication/281223251_Selecting_the_appropriate_study_design_for_your_research_Descriptive_study_designs

34. Pew Research Center. Our Methods. URL: <https://www.pewresearch.org/our-methods/>

35. Predictive analytics. 2021. URL: <https://am-bits.com/ua/2021/04/15/prediktivna-analitikalychovi-perevagi-ta-perspektivi-rinku>

36. Rummel R. J. 1988. *Applied factor analysis*. Northwestern University Press, URL: <https://www.hawaii.edu/powerkills/UFA.HTM>

37. Schwam-Baird M., Zelizer A. 2023. The Limits of Lobbying: Null Effects from Four Field Experiments in Two State Legislatures. *Journal of Experimental Political Science*: 1-12.

38. The Ultimate Guide to Cluster Analysis. 2020. September, 30. URL: <https://www.keboola.com/blog/cluster-analysis>

39. William M.K. 2007. Research Methods Knowledge Base. Levels of Measurement. URL: <https://conjointly.com/kb/levels-of-measurement/>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.47-64>

УДК: 321.02:321/07

© Тетяна Федорчак¹

MODERN FORMS AND PRACTICES OF THE CIVIL SOCIETY SELF-ORGANIZATION IN THE CZECH REPUBLIC

The aim of this article is to study the peculiarities and specifics of Czech civil society. The initial situation and institutional conditions of the social self-organization are analyzed, along with specific examples of representing social interests and other forms of participation, as well as the ideas of state policy and civil society that fuel civic activism or protests. The author emphasizes that today the Czech Republic has a fairly diverse and extensive network of organized civil society, particularly in the ecological and social spheres. The system of political parties and a certain form of legal and financial regulation have not always contributed to the development of civic initiatives. Trade unions benefit from the opportunity to participate in state politics and its institutions.

47

For Czechs, it is characteristic to express collective interests and outside the parliament – informally through demonstrations, petitions, and initiatives directed towards post-materialistic orientations. Civic initiatives address issues concerning Roma and other minorities, aid refugees, and resolve matters in which the state takes a restrictive position, although it is supported by broad segments of the Czech society. Similar patterns can be observed in protests and demands for political reforms. Czechs are seeking alternatives to existing parties that rely on civil society. The author emphasizes that among the numerous civil society organizations, there are influential ones, but the level of participation of Czechs in them is low. There have been frequent expressions of dissatisfaction with the form of social life and significant reservations towards the “party elite” in society. To some extent, this also applies to associations closely related to politics.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. E-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8404-5526>

Keywords: Czech Republic, civil society, non-governmental organizations, forms of organization in the social and ecological spheres, forms of legal and financial regulation of activities, state policy on civil society.

Сучасні форми та практики самоорганізації громадянського суспільства у Чеській Республіці

Метою даної статті є дослідження особливостей та специфіки чеського громадянського суспільства. Проаналізовано вихідну ситуацію й інституційні умови соціальної самоорганізації ГС, розглянуто конкретні приклади представництва соціальних інтересів та інших форм участі, ідеї державної політики та ГС, які живлять громадянську активність чи протести. Автор наголошує, що нині в Чехії доволі різноманітна та розгалужена мережа організованого ГС – особливо в екологічній та соціальній сферах. Система політичних партій, певна форма правового і фінансового регулювання не завжди сприяли розвитку громадянської ініціативи. Профспілки виграють від можливості брати участь у політиці держави й її органах.

48

Для чехів властиве вираження колективних інтересів і поза парламентом – неформально на демонстраціях, в петиціях, ініціативах, спрямованих на постматеріальні орієнтації. Громадські ініціативи займаються проблемами ромів, інших меншин, приймають біженців, вирішують справи, в яких держава займає обмежувальну позицію, хоч її в цьому підтримують широкі верстви чехів. У протестах і вимогах політичних реформ існує схожа картина. Так чехи шукають альтернативи діючим партіям, які опираються на ГС. Автор наголошує, що серед численних організацій ГС є дуже впливові, але рівень участі чехів у них низький. У суспільстві часто були прояви невдоволення формою суспільного життя і значна стриманість щодо «партійної верхівки». Певною мірою це стосується і близьких до політики об'єднань.

Ключові слова: Чеська Республіка, громадянське суспільство, неурядові організації, форми організації в соціальній та екологічній сферах, форми правового та фінансового регулювання діяльності, державна політика щодо громадянського суспільства.

Problem statement. The contemporary image of the Czech Republic (CR) in the world is shaped by the fact that in the recent parliamentary elections, a politician, a former military officer, who supports the values of Western society and openly advocates for changes in the democratic

model of development, emerged as the winner. At the same time, society has grown fatigued by parties and politicians, there's apathy towards their activities, which manifests in widespread Euroscepticism and a refusal to cooperate. This significantly disrupts the positive image formed by the state in the early years after the 1989 changes. The revolutionary events of November in Czechoslovakia and the civilized division of the state into the Czech Republic and Slovakia on January 1, 1993, demonstrated to the world a broad social mobilization and a struggle for civil rights. In the free elections of 1990, V. Havel, a member of Charter 77, was elected President of the Republic. His fellow democrats from Charter 77 were nominated for the majority of government positions. They brought with them democratic political ideas and values, including the concept of "non-political politics." This idea emerged in the 1970s when political opposition was prohibited and subjected to repression. The idea was to create an independent and at the same time informally organized sphere of society, which was the essence of opposition as an alternative model to the socialist system. Ethical and moral principles of individuals played a significant role. From this concept, the "Civic Forum" emerged as a non-governmental organization that emphasized pluralism, self-organization, and consensus, and did not want to be a political party with ambitions for power. The residents of Eastern and Western Europe believed that this would open the way for Czechs and Slovaks to actively participate in politics. But did it happen this way?

Analysis of recent research. This article is based on the laws of the Czech Republic, which reveal the legal framework for the development of civil society in the state; statistical data; and monitoring of the civil space. Separately, it is necessary to point out the works of political leaders – V. Havel [Havel, 1988] and V. Klaus [Klaus, 2002], who had diametrically opposed views on the feasibility of civil society in the Czech Republic. They not only considered the theoretical aspects of this social phenomenon but were also directly involved in its development in the Czech Republic.

Many Czech scientists are actively engaged in researching these issues, and their monographs and scientific studies have been used in this article. For example, A. Chmelář explores the development and functioning of civil society and has conducted a review of labor relations and social dialogue [Chmelář, 2017]. O. Císař [Císař, 2013] and K. Vráblíková [Císař, Vráblíková, 2015] have analyzed the typology of non-parliamentary political activity in post-communist conditions in the Czech Republic and the problematic nature of conflict politics in the Visegrad Group countries.

Z. Mansfeldová has studied issues of civil society, associations, and interest groups [Mansfeldová, 2012]. M. Meyer has examined models of civil society in Central and Eastern Europe and summarized 16 country reports and expert surveys [Meyer, ed., 2017]. P. Mička conducted an analysis of civic participation in the Czech Republic [Mička, 2015]. Challenges and opportunities of civil society are explored by J. Navrátil and J. Pejcal [Navrátil, Pejcal, 2017]. The work of P. Frič and his team has attracted particular interest, as it likely serves as a reference for further research, as the author raised several important (and unexplored) topics [Frič, ed., 2016].

The aim of the article is to investigate the peculiarities of Czech civil society (CS). To achieve the goal, the following **tasks** are defined: outline the initial situation and institutional conditions of social self-organization; analyze specific examples of representation of social interests and other forms of participation; identify the ideas of state policy and CS that fuel civic activism/protest. The analysis is based on a certain understanding of CS, which includes a wide range of actors and their powers: collective subjects united on a voluntary basis (associations, public organizations, trade unions, interest groups, and social movements). The location of CS is situated between the state, the market, and the family (private life); informal involvement of the population corresponds to the conditions created collectively and consciously: demonstrations, strikes, “grassroots movements”, and initiatives without a defined organization.

Presentation of the main material. The democratization process initiated in Czechia in 1989 allowed Czech citizens to voluntarily organize in civil life and express their opinions and interests. After the suppression of the Prague Spring in 1968, most Czechs «retreated» into private life. Charter 77 dissidents, known in the West for their self-published writings, were largely isolated from Czechoslovak society. There were no protest movements or initiatives regarding the socialist system in Czechoslovakia until 1988-1989 [Otáhal, 2011].

All social interests were subordinated to the leading role of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) and enshrined in the Constitution. Participation and membership in socialist mass organizations were formally mandatory for the population. However, the notion of a society that “controls everything” did not fully correspond to the realities of that time. Even under socialism (especially at the local level where mass professional organizations, youth and women’s unions, etc. existed) there was an opportunity for cooperation “in accordance with one’s own goal” and a cer-

tain space for independent activity. But the decisive changes that enabled the free organization of social interests only began in 1989. This opened up two paths: betting on activism and the opportunity to participate or exercising the right to participate. In addition to spontaneous civic activities, associations, unions, and interest groups were massively formed in 1990-1991. The existing “old” associations adapted to the new circumstances. The number of registered organizations grew in the following years. Most of them were civic associations. Even in the mid-2010s, this growth amounted to 3.6% [Prouzová, 2015: 4]. Therefore, in modern Czech Republic, there are nearly 12 active organizations per 1000 people (in Austria and Hungary, on average, it is 7/1000, in Poland – 2/1000) [Meyer, 2017: 20]. At the same time, some modernized organizations (trade unions, Czech Union for Nature Conservation) have experienced a continuous decline in their ranks.

One of the key factors in the development of an organized CS is the ability of politicians to create the framework conditions for its emergence and functioning. In the 1990s, this policy was largely polarized. Many former civil society activists who held government positions before 1992 believed that a strong civil society was crucial for social cohesion and checks on power [Myant, 2005:254]. This positive attitude towards civil society was reflected in concrete actions and the state’s responsibility for its development. Charitable foundations were established using funds from privatization, which improved the financial situation of non-governmental non-profit organizations (NGOs). In comparison to other countries in Central and Eastern Europe, Czech NGOs held a special position, as the funds were allocated not only for specific programs but also for the establishment of fixed capital of funds and the enhancement of public potential [Ronovská, Vitoul, 2017: 360]. Additionally, the government created a board within the executive branch, known as the Fund Board, as a permanent advisory and initiative body for cooperation with the NGO sector [Usnesení vlády Z 10. června 1992:428]. However, the Fund Board was later dissolved under the governments of V. Klaus (1992-1996 and 1996-1998), and its capital was divided in 1999.

The dismissive attitude towards CSO is based on the market-liberal orientation of the American scholar M. Friedman. The government of V. Klaus was guided by his theories in addressing the economic and social problems of the state. He believed that private property was responsible for the problems and protection of individual rights [Myant, 2005: 256].

The main political objective of the 1990s was privatization and a “market economy without attributes,” so V. Klaus rejected any legitimacy of civil society. In his opinion, “society” consists of free individuals, and political parties serve as “standard mechanisms of democracy” in mediating between citizens and the state [Klaus, 2002: 26]. V. Havel opposed these ideas [Havel, 1988: 385-387]. He developed the concept of civil society as inseparable from democracy. Public discussions about the role and actions of civil society yielded various interpretations that still exist in the Czech Republic today. The contemporary institutional environment for the non-governmental and civil sectors was shaped over several legislative periods. The fragmented legal framework for civil society actions evolved, primarily NGOs, which were subject to state registration (including 13 different legal forms: foundations, civic associations, professional associations, chambers, trade unions, political parties).

52

The fundamental amendment to the Civil Code of the Czech Republic in 2014 had far-reaching consequences and encompassed all civic associations and foundations that were previously regulated only by special laws [Sbírka zákonů ČR, č. 89/2012]. Smaller NGOs suffer from the fact that if the legal form changes, they will not be able to function. Lawyers dispute the status of the amendment, which, despite intense discussions, is still not clearly defined and not enshrined in the Law. Furthermore, in this context, the different and non-systematic procedure for granting tax benefits to organizations of various forms is criticized [Ronovská, Vitoul, 2017: 356-357].

Overall, the legislative framework is not restrictive, but due to its scattered nature, lack of stability, and loopholes, it is not beneficial. The interaction between state administration bodies regarding civil society organizations formally corresponds to the “cooperative model” [Mička, 2015: 2]. There are key mechanisms of consultation and participation of organized CS within the scope of policy: the Government Council for Non-Governmental Non-Profit Organizations (RVNNO) and the Council of Economic and Social Agreement Council of the Czech Republic (RHSD). RVNNO is an advisory body to the government on non-profit sector issues, coordinating measures to support it. It includes representatives from ministries, state administration, and civil society. For instance, the Council has initiated agreements at the regional level for partnership cooperation between state administration, politics, and NGOs. RHSD is a forum and tri-party agreement for conducting social dialogue among representatives of the

government, trade unions, and employers. It discusses fundamental issues of economic and social development in the Czech Republic to ensure social peace and makes certain legislative proposals [Vlada České republiky, 2023].

Some civil society organizations, based on their self-definition and the desire to preserve independence and prevent additional “bureaucratization,” criticized the positions of government representatives who favored cooperation with NGOs but conducted selective and non-transparent selection among CS representatives [Frič, 2016:18]. The government of Social Democratic Prime Minister B. Sobotka (2014-2017) sought to formulate a long-term and systematic state policy regarding the NGO sector. In addition to the Social Democrats (ČSSD), the government coalition included the Christian Democrats (KDU-ČSL) and the populist party ANO (“Action of Dissatisfied Citizens”). The Prime Minister stated that supporting NGOs was the government’s priority and presented a program for 2015-2020 that went beyond a single government term and legislative period. Thus, the B. Sobotka government found itself in a delicate situation as the functioning of the current bodies depended on the composition of the cabinet. This also demonstrated a willingness to cooperate in the RHSD Council when, after a cooling of relations during liberal-conservative cabinets (2006-2009, 2010-2013), the B. Sobotka government returned to social dialogue and increased attention to cooperation with trade unions [Chmelař, 2017: 6-8].

State funds play a crucial role in financing NGOs. They account for 65% of the revenue, followed by sales of services and goods (22%), and donations and private contributions (13%) [Navrátil, Pejcal, 2017:47]. International donors provided significant support to NGOs in the 1990s, but their share has now become insignificant [Meyer, 2017:23]. Ministries allocate funds from the centralized budget, but municipal and regional authorities decide for themselves how to distribute the budget. Another characteristic of state funding and its priorities is its short-term nature. The time horizon is limited to one year. For NGOs in the social sphere, this short-term nature complicates the process of applying for annual project grants. The policy of state subsidies also varies. For example, sports clubs receive financial support based on the number of members, while trade unions have the privilege of participating in a tripartite structure [Ronovská, Vitoul, 2017:359].

The thematic spheres and target groups around which collective interests are formed in the Czech Republic are highly diverse. They range from sports associations, leisure associations, to the interests of workers, employers, and anti-corruption initiatives. They deal with social issues and services, children and youth, women, the environment, human rights, and minority rights. In terms of public visibility and influence, a certain thematic focus of forms of collective self-organization prevails. Interests formed outside the parliament have a post-materialistic orientation [Císař, 2013:158]. The actions of CSOs are primarily focused on protecting the environment, human rights, and the rights of socially vulnerable groups (such as Roma people and people with disabilities). The second focus is on activities in the field of socio-economic policy. Trade unions, professional associations, charitable organizations, and organizations providing social services are active here. The orientation towards post-materialistic socio-cultural topics serves as a counterbalance to party politics, which is primarily structured along socio-economic conflict lines. Researchers identify the share of protests (conflict politics) related to the economic situation in the Visegrád countries as follows: Czech Republic – 16%, Slovakia – 28%, Poland – 45%, Hungary – 69% [Císař, Vráblíková, 2015: 10-12].

54

—

The areas of interest of the environmental and social services within the Czech Civil Society have undergone an open and specific development. They represent important stages and challenges faced by the CS, encompassing international factors, Europeanization, and decentralization in the Czech Republic. The environmental movement is one of the most significant social movements in the Czech Republic. It emerged during the socialist period as a response to the widespread environmental degradation, air pollution, and associated health risks resulting from socialist industrialization. Since the early 1990s, a significant and diverse field of actors has emerged, ranging from small local nature conservation groups to associations involved in lobbying and influencing state policy [Navrátil, Pospíšil, 2014:32]. They were members of various organizations: “transformed” nature conservation organizations established in the 1970s by the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) and the Brontosaurus Movement [Czech “brontosaurus,” 2023], which was part of the Socialist Youth Union. After 1989, their membership numbers significantly decreased, but it remains the largest environmental association in the Czech Republic. There are also groups with a small number of activists that formed in 1988-

1989 during the emergence of new protests against the regime. During that time, movements such as the “Rainbow” movement (Hnutí DUHA), Green Circle (Zelený kruh), and Children of the Earth (Děti Země) were created, characterized by significant activity [Seznam občanských, 2021]. In 2001 Arnika movement emerged. Another category includes organizations founded by foreign activists in 1991: Greenpeace CR, which is part of a global network and is considered the most influential interest group in the country [Navrátil, Pejcal, 2017:53].

Since the early 1990s, the emergence of NGOs in the Czech Republic was influenced not only by domestic politics but also by international factors. This became one of the key factors shaping environmental interests in the country, with the support of international funds and democracy development programs. Sponsorship from Western countries had a significant weight, because under V. Klaus, the state nearly ceased supporting civil society. The EU has been supporting the environmental actions of the Czech Civil Society since the 1990s. After the Czech Republic submitted its application for EU membership, the EU provided significant grants to environmental organizations. Czech NGOs are involved in cooperation with the EU through educational programs, support for know-how, environmental projects, and direct funding. With the Czech Republic’s accession to the EU in 2004, support increased through projects within the framework of EU’s structural funds.

One of the consequences of international support is the significant professionalization of NGOs, especially interest groups and associations working in the field of environmental protection and human rights, established after 1989 [Císař, 2013:162]. This trend is reinforced by the nature of their activities and the demands placed on them by the government [Frič, 2016:9]. A typical characteristic of NGO structure development is the employment of permanent staff members and a small membership base. It is positive that NGOs are able to exert pressure on the government in addressing domestic political issues. For example, in 2005, with the support of the EU, NGOs succeeded in achieving the adoption of the Renewable Energy Sources Act. Among the drawbacks is the weak social support for NGOs, as civil society organizations fulfill a socializing role (“school of democracy”) and should provide a broader social base for civic participation. However, assistance is provided mainly in the form of sponsorship or campaign support.

Alternative actions to government policies by NGOs are also well known. Many Czechs oppose environmental NGOs. Activists are criticized for contradicting necessary measures for nature conservation in the Czech Republic, the logic of a market economy, that there is no threat to the environment and that anthropogenic climate change is not scientifically proven. They are seen as having an irrational private interest in environmentalism [Navrátil, Pospíšil, 2014:27]. This dismissive attitude towards NGOs is not new: various slanders and attempts to delegitimize NGOs have been known even when Klaus was Prime Minister.

In social policy, particularly in the provision of social services in the Czech Republic, non-governmental organizations play an important role. During socialism, this sphere was monopolized by the state. However, after 1989, numerous NGOs emerged, and significant activities are carried out by church charitable organizations such as “Charita” and “Diakonia” [Mansfeldová, 2012:767]. Gradually, a diverse network of assistance and counseling services has been established for various target groups, including people with disabilities, those facing crisis situations, pensioners, drug addicts, and the homeless.

56

Especially noticeable is the assistance provided by NGOs in this sphere at the regional level. During the decentralization of 2001, the regions were entrusted, among other things, with tasks related to social policy, including the main responsibility for planning, and ensuring the development of the social services network. The relevant law [Sbirka zákonu České republiky, 14.března 2006] provided for the participation of NGOs in this process, and joint work is underway with social service providers and client representatives in the Czech Republic. The region is responsible for the registration of social service providers on the local level, which is a necessary condition for obtaining state subsidies. The territorial-administrative reform has influenced the development of social NGOs, not only as a new area of activity but also necessitating significant organizational changes: the establishment of larger associations in the regions and the creation of interdisciplinary regional umbrella organizations for NGOs, which politicians prefer as partners for negotiations.

Organizations of the social sphere of CS, including NGOs, primarily fulfill the role of service providers in society. Statistical data indicates that they comprise almost half of the social service providers. These NGOs are integrated into the social policy system and recognized, by their nature, as bodies of policy and public administration. However, their funding is

problematic, unstable, and undefined. They receive state funds for their project-based activities, needing to reapply every year and go through complex selection procedures. The uncertainty of funding puts them at a disadvantage compared to NGOs that receive primary funding from the state budget [Ronovská, Vitoul, 2017: 361]. Nevertheless, NGOs have innovative approaches to the social sector, particularly in healthcare. They provide convenient employment opportunities for individuals with disabilities in workshops and public catering establishments. Prior to 1989, people with disabilities were largely socially isolated. Today, this sphere is more developed, regional care institutions are engaged in it and small residential and care facilities are being created. The degree of real impact that NGOs can have on defining the priorities of a region's social policy depends on various factors and actors. Successful engagement of civil society representatives in the planning process requires politicians and officials to assist NGOs and understand their needs. Innovative NGO projects aimed at social work also operate at the national level. For example, among the large and influential civic associations in the Czech Republic is the organization "Human" ("Člověk"), which engages in humanitarian activities through educational projects and social services [Navrátil, Pejcal, 2017:53].

In terms of social perception, civic activism encounters significant limitations in two scenarios, which hinder the work of certain NGOs. These "emotional topics" are the interactions with the local Romani minority and the pressing issue of refugees. Groups that fight discrimination against Roma, particularly through projects aimed at improving educational opportunities for Romani children, face resistance and strong opposition in their work [Civicus Monitor, 2017]. However, in recent years, the Roma, as an unpopular minority, have been pushed into the background of the "refugee issue". A significant portion of Czech citizens are opposed to accepting refugees. In politics, there are hardly any voices drawing attention to the issue, let alone advocating for "positive" solutions. On the contrary, some politicians openly express fear and protest, such as Czech President M. Zeman in his anti-Islamic statements [Lang, 2015].

Since 1989, the number of members in CSOs has halved. This can only partially be explained by the reaction to the decline in pressure on members of mass socialist organizations in 1989. Rather, more general trends of modernization and processes of individualization are at play. Compared to the West, there are clear differences in the size of civil society communities

in the Czech Republic. Membership in political parties, trade unions, and employer associations created by civil society organizations in the Czech Republic is significantly lower. On the other hand, the number of members in leisure and recreational associations operating in the country is much higher [Frič, 2016: 44-46].

After the first free “constituent” elections and the beginning of transformation, various ideas emerged regarding further development within the Civic Forum, revealing that politics is “non-political” and moral. The principles are not entirely problematic in everyday politics. The group that emerged around V. Klaus considered themselves “realists” and politically established themselves in the newly formed Civic Democratic Party (ODS), adhering to the idea of market liberalism. On the other hand, the dissident wing struggled to define its place in politics due to the prevailing politics of power and increasing right-left polarization. After the parliamentary elections of 1992, the civic movement became a marginal phenomenon. President V. Havel, an idealistic and moral figure, held a political position until 2003, experiencing greater popularity abroad than in his own country.

58

— The search for an alternative, “decent” politics emerging from civil society never completely disappeared in the Czech Republic as a motive that could always be mobilized again for civic protest. While the forms of mobilization and the issues changed, the criticism of parties (quite proactive ones) and political development beyond individual politics remained a common thread. They were mostly associated with the demand to act as “citizens” or “movements”.

In 1999, on the tenth anniversary of the November 17, 1989 revolution, mass protests against the government emerged under the slogan “Thank you, get out!”. The political context was represented by the “opposition agreement” within a minority government, which M. Zeman concluded with the ODS and which became the symbol of “political agreement” and divergences. Society became divided in its support between M. Zeman and V. Klaus. Non-partisan politics at that time managed to mobilize people across the country, but the civic movement that emerged from it did not gain a foothold in politics. However, ten years later, in June 2019, tens of thousands of people took to the streets in Prague, calling for the resignation of Prime Minister A. Babiš, whom they accused of fraudulent use of EU subsidies [Protests in the Czech Republic, 2019]. Thus, the potential for protest civic participation in the Czech Republic is strong.

During the presidential elections in 2013, which were held for the first time in the form of direct presidential elections, the familiar split reemerged: in the second round, K. Schwarzenberg and M. Zeman represented two main positions. The first of them represented the international dimension, moral principles, and the recognition of civil society in the tradition of Havel's ideas, appealing to critics of party politics. On the other hand, M. Zeman appeared as a nationalist, a popular candidate, inciting distrust towards civil society and promoting "clientelism" and interest-based politics [Lang, 2013].

The rivals achieved close results in the elections, but the populist candidate M. Zeman emerged as the winner. This indicated that there was no demand in society for a more subdued politics. In recent years, various groups have promised different policies repeatedly participated in elections, some of them presenting themselves as supporters of civil society. In the parliamentary elections of 2017, the Pirate Party and the group of municipal politicians (STAN), which declared a policy aligned with the interests of citizens, gained success among voters. This party, which had already established itself at the regional level, managed to gain the support of voters by promising to facilitate direct citizen involvement.

In the presidential elections in the Czech Republic in January 2023, the victory over A. Babiš was achieved by Peter Pavel, a career military officer and the first in Czech history and among the countries of the former Soviet bloc Chairman of the NATO Military Committee (2015-2018). He takes a firm stance against Russia's full-scale invasion of Ukraine, advocates for Czechia's Western orientation, supports the values of civil society, and appeals to patriotic sentiments. He is primarily supported by followers of right-wing, conservative, and liberal views. Over 58% of voters cast their votes in his favor, while his opponent, former Prime Minister A. Babiš, received nearly 42% of the votes. "I would like to thank those who voted for me, as well as those who didn't vote but came to the elections, because they made it clear that they respect democracy and care about this country," said P. Pavel. "I see that in these elections, values such as truth, dignity, respect, and humility have prevailed." [Chekhiia: na prezidentskykh, 2023].

Conclusions. Currently, the Czech Republic has a fairly diverse and extensive network of organized civil society, particularly in the environmental and social spheres. The system of political parties and certain forms of legal and financial regulation have not always been favorable. However,

trade unions and major non-governmental organizations benefit from the opportunity to participate in state politics and institutionalized bodies.

Collective interests are expressed beyond the parliament – informally through demonstrations, petitions, and initiatives aimed at post-materialistic orientations. Civil initiatives address issues concerning the Roma population, other minorities, accept refugees – matters where the state takes a restrictive position, but it is supported by the broad strata of Czechs.

Protests and demands for political reforms, as well as the search for alternatives to existing parties based on civil society, present a similar picture. Protests serve as a source of inspiration for the non-ideological, morally motivated engagement of “non-political individuals” and the general desire for better politics. However, such associations often struggle to establish themselves in politics or become marginalized, and some of these organizations gradually transition into political parties. Among the numerous civil society organizations, there are influential ones, but the overall level of Czech participation is relatively low. Society has repeatedly shown dissatisfaction with the form of social life and significant reservations toward the “party elite”. This, to some extent, applies to associations closely related to politics as well. Therefore, the search for alternative forms of organization continues.

60

—

Джерела та література:

1. Протест у Чехії став «найбільшим з часів падіння комунізму». 2019. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48525638> //
2. Чеські «бронтозаври» маркували туристичні маршрути Закарпаття. 2023. <https://zakarpattya.net.ua/News/99060-Cheski-brontozavry-markuvaly-turystychni-marshruty-Zakarpattia> //
3. Чехія: на президентських виборах переміг генерал у відставці Петр Павел. 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-petr-pavel-chekhiya-vybory/32243935.htm> //
4. Chmelař, A. 2017. Annual Review of Labour Relations and Social Dialogue, Czech Republic. Labour Relations and Social Dialogue. Bratislava, Belgrad, Warschau: Friedrich-Ebert-Stiftung.
5. Císař, O., Vráblíková, K. 2015. At the Parliament or in the Streets? Issue Composition of Contentious Politics in the Visegrad Countries. Paper prepared for the ECPR General Conference. University of Montreal.
6. Císař, O. 2013. A Typology of Extra-Parliamentary Political Activism in Post-Communist Settings: The Case of the Czech Republic.

Beyond NGO-ization. The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe, eds. K. Jacobsson, S. Saxonberg. Farnham: Ashgate Publishing Ltd. S.139-167.

7. Civicus Monitor. 2017. Tracking Civic Space. URL: <https://monitor.civicus.org/newsfeed/2016/11/01/czech-republic-overview/>

8. Frič, P., ed. 2016. Občanský sektor v ohrožení? Praha: SLON.

9. Havel, V. 1988. Anti-political Politics. Civil Society and the State. Ed. J. Keane. L-NY. S. 381-398.

10. Klaus, V. 2002. Občan a obrana jeho státu. Praha: CEP.

11. Lang, K.-O. 2013. Tschechien vor der Stichwahl zum Präsidentenamt. URL: <https://www.swp-berlin.org/kurz-gesagt/tschechien-vor-der-stichwahl-um-das-praesidentenamt/>

12. Mansfeldová, Z. 2012. Tschechische Republik. Zivilgesellschaft, Verbände und Interessengruppen. Verbände und Interessengruppen in den Ländern der Europäischen Union. Ed. Werner Reutter. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. S.753–782.

13. Meyer, M. ed. 2017. Patterns in Civil Society in Central and Eastern Europe: A Synthesis of 16 Country Reports and an Expert Survey. Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities. Eds. P. Vandor, N. Traxler, R. Millner, M. Meyer. Wien: Erste Stiftung. S.12-41.

14. Mička, P., ed. 2015. Analýza občanské participace v ČR – shrnutí leden 2015. Praha: PAKT.

15. Myant, M. 2005. Klaus, Havel and the Debate over Civil Society in the Czech Republic. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 21 (02): S. 248–267.

16. Navrátil, J., Pejcal, J. 2017. Country Report: Czech Republic. In: *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*, eds. P.Vandor, N. Traxler, R. Millner, M. Meyer. Wien: Erste Stiftung. S. 43–57.

17. Navrátil, J., Pospíšil M. 2014. *Dreams of Civil Society Two Decades Later. Civic Advocacy in the Czech Republic*. Brno: Masaryk University Press.

18. Otáhal, M. 2011. *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny.

19. Prouzová, Z. 2015. *Data a fakta o neziskovém sektoru v ČR. Studie pro Konceptci politiky vlády vůči NNO do roku 2020 (verze k 1. 3. 2015)*. Praha: CVNS.

20. Ronovská, K., Vitoul, V. 2017. Legal Framework for Civil Society in the Czech Republic. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of its Regulation. Eds. T.van der Ploeg, W.J.M. van Veen, C.R.M. Versteegh. Cambridge: CUP. P. 344–362.

21. Sběrka zákonů České republiky, § 95 Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ze dne 14. března 2006.

22. Sběrka zákonů ČR, č. 89/2012. Zákon ze dne 3. února 2012 Občanský zákoník.

23. Seznam občanských sdružení/ Podrobný výpis 500 položek. 2021. [https:// web.archive.org/web/20070608193610/http://www.mvcr.cz/rady/sdruzeni/sdruz027.html](https://web.archive.org/web/20070608193610/http://www.mvcr.cz/rady/sdruzeni/sdruz027.html)

24. Vlada České republiky. Rada vlády pro nestátní neziskové organizace. <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-organy-vlady/rnno/zakladni-informace-767/>

References:

62

—

1. Protest u Chekhii stav «naibilshym z chasiv padinnia komunizmu». 2019. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48525638>

2. Cheski «brontozavry» markuvaly turystychni marshruty Zakarpattia. 2023. <https://zakarpattia.net.ua/News/99060-Cheski-brontozavry-markuvaly-turystychni-marshruty-Zakarpattia>

3. Chekhiiia: na prezidentykykh vyborakh peremih heneral u vidstavtsi Petr Pavel. 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-petr-pavel-chekhiya-vybory/32243935.htm>

4. Chmelař, A. 2017. Annual Review of Labour Relations and Social Dialogue, Czech Republic. Labour Relations and Social Dialogue. Bratislava, Belgrad, Warschau: Friedrich-Ebert-Stiftung.

5. Císař, O., Vráblíková, K. 2015. At the Parliament or in the Streets? Issue Composition of Contentious Politics in the Visegrad Countries. Paper prepared for the ECPR General Conference. University of Montreal.

6. Císař, O. 2013. A Typology of Extra-Parliamentary Political Activism in Post-Communist Settings: The Case of the Czech Republic. Beyond NGO-ization. The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe, eds. K. Jacobsson, S. Saxonberg. Farnham: Ashgate Publishing Ltd. S.139-167.

7. Civicus Monitor. 2017. Tracking Civic Space. URL: <https://monitor.civicus.org/newsfeed/2016/11/01/czech-republic-overview/>

8. Frič, P., ed. 2016. Občanský sektor v ohrožení? Praha: SLON.

9. Havel, V. 1988. *Anti-political Politics. Civil Society and the State.* Ed. J. Keane. L-NY. S. 381-398.
10. Klaus, V. 2002. *Občan a obrana jeho státu.* Praha: CEP.
11. Lang, K.-O. 2013. *Tschechien vor der Stichwahl zum Präsidentenamt.* URL: <https://www.swp-berlin.org/kurz-gesagt/tschechien-vor-der-stichwahl-um-das-praesidentenamt/>
12. Mansfeldová, Z. 2012. *Tschechische Republik. Zivilgesellschaft, Verbände und Interessengruppen. Verbände und Interessengruppen in den Ländern der Europäischen Union.* Ed. Werner Reutter. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. S.753–782.
13. Meyer, M. ed. 2017. *Patterns in Civil Society in Central and Eastern Europe: A Synthesis of 16 Country Reports and an Expert Survey. Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities.* Eds. P. Vandor, N. Traxler, R. Millner, M. Meyer. Wien: Erste Stiftung. S.12-41.
14. Mička, P., ed. 2015. *Analýza občanské participace v ČR – shrnutí leden 2015.* Praha: PAKT.
15. Myant, M. 2005. *Klaus, Havel and the Debate over Civil Society in the Czech Republic.* *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 21 (02): S. 248–267.
16. Navrátil, J., Pejcal, J. 2017. *Country Report: Czech Republic.* In: *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities,* eds. P.Vandor, N. Traxler, R. Millner, M. Meyer. Wien: Erste Stiftung. S. 43–57.
17. Navrátil, J., Pospíšil M. 2014. *Dreams of Civil Society Two Decades Later. Civic Advocacy in the Czech Republic.* Brno: Masaryk University Press.
18. Otáhal, M. 2011. *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny.
19. Prouzová, Z. 2015. *Data a fakta o neziskovém sektoru v ČR. Studie pro koncepci politiky vlády vůči NNO do roku 2020 (verze k 1. 3. 2015).* Praha: CVNS.
20. Ronovská, K., Vitoul, V. 2017. *Legal Framework for Civil Society in the Czech Republic. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of its Regulation.* Eds. T.van der Ploeg, W.J.M. van Veen, C.R.M. Versteegh. Cambridge: CUP. P. 344–362.
21. *Sbírka zákonů České republiky, § 95 Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ze dne 14. března 2006.*

22. Sbírka zákonů ČR, č. 89/2012. Zákon ze dne 3. února 2012 Občanský zákoník.

23. Seznam občanských sdružení/ Podrobný výpis 500 položek. 2021. [https:// web.archive.org/web/20070608193610/http://www.mvcr.cz/rady/sdruzeni/sdruz027.html](https://web.archive.org/web/20070608193610/http://www.mvcr.cz/rady/sdruzeni/sdruz027.html)

24. Vlada České republiky. Rada vlády pro nestátní neziskové organizace. <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-organy-vlady/rnno/zakladni-informace-767/>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.65-83>

УДК: 327

© Ігор Чарських¹

ВЕРСІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НЕОКОНСТРУКТИВІЗМУ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Соціальний конструктивізм у теорії міжнародних відносин (ТМВ) є наймолодшою парадигмою, яка разом з неореалізмом та неолібералізмом входить в трійку найбільш популярних серед фахівців-міжнародників. Теоретичний напрямок пояснює глобальні трансформації та регіональні зрушення шляхом вивчення соціального конструювання міжнародної реальності. Ключовими поняттями в конструктивізмі є ідентичність, яка формує інтереси міжнародних акторів, та інтерсуб'єктивність у транскордонних стосунках. Конструктивізм у ТМВ розглядає норми як чинник, що конститує ролі та стандарти поведінки, які впливають на ідентичність та вибір дій учасників світового політичного процесу. Розуміння норм змінюється з часом, що обумовлює несталість міжнародних відносин. Втім, анархія у міжнародних відносинах для конструктивістів не є неминучою, натомість вона залежить від різних культур та практик.

Розглянуто основні варіанти класифікації соціального конструктивізму в ТМВ. Провідні оглядачі, як правило, розділяють конструктивістів на три умовні групи, окремо згадуючи Копенгагенську школу. Перша група, “неокласичний конструктивізм”, за Джоном Раггі, включала послідовників Дюркгейма та Вебера. Друга група, “постмодерністський конструктивізм”, мала коріння в ірраціоналізмі Ніцше та постструктуралізмі Фуко. Третя група, “натуралістичний конструктивізм”, не вважала за необхідне вибирати між «інсайдерським» і «зовнішнім» тлумаченнями соціальної дії й соціального порядку. Емануель Адлер визначав серед конструктивістів групи “нео-

¹ Кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця). E-mail: icharsk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5363-243X>

класиків”, “лінгвістичних модерністів” і “прихильники компромісного синтезу”.

Розгалужившись у декілька напрямків, конструктивізм був дуже популярним в ТМВ у першій декаді ХХ століття, але за останнє десятиліття втратив значну частку прихильників у протистоянні з іншими теоріями за вплив у дисципліні, через що серед поборників розвитку науки про міжнародні відносини за рахунок її подальшої соціологізації активізувалися спроби його оновлення. Докладаються зусилля для розвитку соціального конструктивізму за рахунок введення в обіг ТМВ послідовного реляціоналізму, теорії практик та акторно-мережевої теорії, які намагається використовувати Девід Маккорт у книзі «Новий конструктивізм в теорії міжнародних відносин». Надію на новий конструктивізм в ТМВ його прихильники вбачають у появі дотичних до теорії практик низки конструктивістських емпіричних досліджень, серед яких найбільш помітними останнім часом стали книги Марка Реймонда, Марка Ширка та Айше Заракол, що працюють переважно в жанрі історичної соціології. Робота ентузіастів неоконструктивізму заслуговує на увагу фахівців ТМВ й подальшу стриману вимогливість громадськості, бо потребує усунення методологічної суперечливості та підкріплення серйозними емпіричними даними зі споріднених дисциплін.

Ключові слова: теорія міжнародних відносин, соціальний конструктивізм, неоконструктивізм, новий конструктивізм, реляціоналізм, теорія практик, акторно-мережева теорія.

Versions of Social Constructivism and Perspectives of Neo-Constructivism in the Theory of International Relations

Social constructivism in the international relations theory (IRT) is the youngest paradigm, which, together with neorealism and neoliberalism, is one of the three most popular theoretical patterns among international specialists. This paradigm explains global transformations and regional noticeable changes by studying the social construction of international reality. Key concepts in constructivism are identity, which shapes the interests of international actors, and intersubjectivity in cross-border relations. Constructivism in IRT considers norms as a factor that constitutes the role and standards of behavior that influence the identity and choice of participants in the global political process. The understanding of norms changes over time, which causes the instability of international relations. However, anarchy in

international relations for constructivists is not inevitable; instead it depends on different cultures and practices.

The main variants of the classification of social constructivism in IRT are considered. Leading reviewers, as a rule, divide the constructivists into three conditional groups, separately mentioning the Copenhagen School. The first group, “neoclassical constructivism”, according to John Ruggie, included followers of Durkheim and Weber. The second group, “postmodern constructivism”, had roots in Nietzsche’s irrationalism and Foucault’s poststructuralism. The third group, “naturalistic constructivism”, rejected necessity of choosing between internal and external interpretations of social action and social order. Emanuel Adler identified groups of “neoclassicists”, “linguistic modernists” and “supporters of compromise synthesis” among the constructivists.

Branching out in several directions, constructivism was very popular in IRT in the first decade of the 20th century, but in the last decade it lost a significant part of its supporters in the struggle with other theories for influence in the discipline. That is why the supporters of the development of the science of international relations at the expense of its further sociologization intensified attempts to renew constructivism. Efforts are being made to develop social constructivism due to the introduction of IRT based on relationalism, practice theory and actor-network theory, which David McCourt tries to use in the book “The New Constructivism in International Relations Theory”. The supporters of a new constructivism in IRT prefer to see the improvements in the appearance of a number of practical constructivist empirical studies tangential to the practice theory, among which the most recent books by Mark Raymond, Mark Shirk and Ayşe Zarakol, working mainly in the genre of historical sociology. The work of neoconstructivist enthusiasts deserves the attention of IRT specialists and the subsequent restrained demand of the public, because it needs the elimination of methodological inconsistencies and reinforcement with serious empirical data from related disciplines.

Keywords: international relations theory, social constructivism, neoconstructivism, new constructivism, relationalism, practice theory, actor-network theory.

Постановка проблеми. Соціальний конструктивізм у теорії міжнародних відносин (далі – ТМВ) є наймолодшою парадигмою, яка оформилася наприкінці Холодної війни й наразі разом з неореалізмом та неолібералізмом посідає місце у трійці найбільш популярних

поміж фахівців-міжнародників. Зосереджуючись на нематеріальних аспектах міжнародних відносин, зокрема на ролі людської свідомості в міжнародному житті, соціальний конструктивізм концептуалізує міжнародну дійсність як суспільство, а не просто як систему. Він пояснює глобальні трансформації та регіональні зрушення шляхом вивчення соціального конструювання певної міжнародної реальності.

Ключовим поняттям в конструктивізмі є ідентичність, яка формує інтереси міжнародних акторів. Нагадаємо, що ідентичності є соціально сконструйованими і можуть змінюватися, а це неминуче призводить до мінливості світової політики. Конструктивізм наголошує на ролі ідей та знань у формуванні поведінки політичних акторів, вважаючи їх більш важливими, ніж матеріальні структури. Таким чином, соціальний конструктивізм намагається розширити розуміння міжнародних відносин, звертаючи прискіпливу увагу на інтерсуб'єктивність та ідентичність акторів у транскордонних стосунках.

68

Конструктивізм у ТМВ розглядає норми як важливий фактор, що визначає інтереси акторів та може бути чинником глобальних та регіональних змін. Норми конституують ролі та стандарти поведінки, впливають на ідентичність та вибір дій учасників світового політичного процесу. Хоча конструктивісти намагаються уникнути державоцентризму, вони визнають важливу роль держави в легітимації дій будь-яких міжнародних акторів, а рольова ідентичність, згадана в конструктивізмі, по суті, відноситься у першу чергу до властивостей держави. Розуміння ж норм змінюється з часом, що обумовлює несталість міжнародних відносин.

У намаганні змінити традиційне уявлення про співвідношення структури та агентності конструктивізм покладається на припущення, що анархія у міжнародних відносинах не є неодмінною, натомість вона залежить від різних культур та практик. Один з найвідоміших adeptів соціального конструктивізму Александр Вендт описує різні типи анархії як “культури”: “гоббсівська анархія” – війна всіх проти всіх, “локіанська анархія” – конфлікти та насильство, “кантіанська анархія” – нестійке співробітництво та спільна оборона проти найбільших загроз. Відкриваючи нові можливості у розумінні міжнародної анархії, цей підхід певним чином змінює уявлення про світову політику. Конструктивізм був дуже популярним в ТМВ в першій декаді ХХІ століття, розгалужився у декілька напрямків, але за останнє де-

сятиліття втратив значну частину прихильників у боротьбі з іншими теоріями за вплив у дисципліні, через що активізувалися спроби його оновлення серед поборників розвитку науки про міжнародні відносини за рахунок її подальшої соціологізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Література по конструктивізму в ТМВ в основному є такою, що до предмету інтересу ставиться прихильно. Це стосується в першу чергу західних авторів, серед яких своєю компетентністю виділяються Джефрі Чекел (Checkel, 1998: 324–348), Емануель Адлер (Adler, 2002: 95–118), Майкл Барнетт (Barnett, 2017: 135–147), Айше Заракол (Zarakol, 2017), Вендулка Кубалкова (Kubálková, 2019: 23–45). Усі перелічені – не тільки ґрунтовні оглядачі, а й продуктивні діючі представники конструктивізму, чим і пояснюється апологетичне до нього ставлення цієї групи авторів. В українській політичній науці соціальний конструктивізм стосовно міжнародних відносин досліджували Мирослав Кашук (Кашук, 2012: 130–138), Тетяна Стародуб (Стародуб, 2012: 9–22), Петро Кузик (Кузик, 2013: 98–103), Наталія Романюк та Юлія Сенюк (Романюк та Сенюк, 2015: 108–114), Леся Угрин (Угрин, 2016: 329–333), Ольга Анісімова (Анісімова, 2018: 72–75), Ігор Іщенко та Ольга Башкеєва (Іщенко та Башкеєва, 2021: 66–74), Ігор Чарських (Чарських, 2022: 57–76) тощо. Ставлення українських політологів до предмету спостережень – в основному схвальне або нейтральне.

Між тим, критично аналізуючи соціальний конструктивізм у ТМВ в цілому, слід відмітити, по-перше, що його реальна поява і внесок в онтологію світової політики сталися пізніше, ніж вказують ті прихильники конструктивізму, котрі схильні приписувати йому неіснуючі заслуги нібито успішної участі в «третіх великих дебатах» ТМВ. По-друге, в процесі канонізації й задля входження у мейнстрім конструктивізму довелося відмовитися від первісного ґносеологічного радикалізму, що зробило його зручним, недостатньо креативним та слабо орієнтованим на практику опонентом домінуючого позитивізму. А відтак, по-третє, конструктивізм в ТМВ, по-суті, втратив самостійність, фактично підпорядкувавшись ближчій за сенсом мейнстрімній парадигмі, а саме – неолібералізму, зазвичай використовуючи соціологічні прийоми дослідження для підтвердження основних лібералістських, зокрема неоінституціоналістських, тез.

Мета статті – критично оцінити провідні варіації соціального конструктивізму та основні способи їх класифікації, а також

з'ясувати особливості й перспективи сучасного неоконструктивізму в ТМВ.

Виклад основного матеріалу. Відзначаючи «трирівневість» конструктивізму, Емануель Адлер (Adler, 2002: 96) фактично вказував, що це – не спеціалізована міжнародницька концепція, а мета-теорія. Проте, зауважимо, це не робить соціальний конструктивізм особливим. Лібералізм, марксизм і т.і. – теж мета-теорії, які відповідними своїми частинами вже давно присутні в полі ТМВ. Критицизм же, який Адлер бажає невинно завести під бренд конструктивізму, є, по-перше, окремою парадигмою, по-друге, – такою, яка має глибші, ніж конструктивізм, теоретичні корені, по-третє, теж є мета-теорією!

Свою радикальну гносеологію перші конструктивісти запозичили в критицистів. але це – не підстава включати весь міжнародницький критицизм/модернізм, так само, як і міжнародницький фемінізм, що полюбляв робити Джон Раггі (Ruggie, 1998), у соціальний конструктивізм. За такою логікою треба було б включити в останній весь лібералізм, бо у цих двох напрямків наразі накопичилося ще більше спільного. І чому тоді, використовуючи підхід Адлера, і з огляду на більшу вагомість неоінституціоналізму у порівнянні з конструктивізмом в ТМВ, не називати останній вслід за Робертом Кохейном просто соціологічним лібералізмом?!

Варіації класифікації напрямків соціального конструктивізму в ТМВ. В аплікації соціального конструктивізму щодо міжнародних відносин спостерігається багато варіацій, яких наприкінці минулого століття Джон Раггі умовно об'єднував у три групи. Першу він визначав як «неокласичний конструктивізм» і зараховував до неї таких послідовників класиків політичної соціології Еміля Дюркгейма та Макса Вебера, як Ніколас Онуф (Nicholas Onuf), Фрідріх Кратохвіл (Friedrich Kratochwil), Джон Серл (John Searle), Ернст Хаас (Ernst V. Haas), Емануель Адлер (Emanuel Adler), Марта Фіннемор (Martha Finnemore). Самого себе Раггі теж відносив до першої групи, вважаючи її найбільш значущою внаслідок послідовної зорієнтованості на соціологічні підходи й методи.

Другий варіант фігурує в нього під назвою «*постмодерністський конструктивізм*». Тут інтелектуальне коріння йде від ірраціоналізму Фрідріха Ніцше, постструктуралізму Мішеля Фуко та Жака Дерріді, а найкрупнішими представниками є Річард Ешлі (Richard K. Ashley),

Девід Кемпбелл (David Campbell), Джеймс Дер Деріан (James Der Derian) та Роб Вокер (Rob B.J.Walker).

Третій конструктивістський варіант Раггі характеризував як компромісний між першими двома і називав його «*натуралістичним конструктивізмом*». Ґрунтуючись переважно на філософській доктрині наукового/критичного реалізму Роя Бхаскара, коли немає необхідності вибирати між «інсайдерським» і «зовнішнім» тлумаченнями соціальної дії й соціального порядку, цей підхід разом з філософською основою отримав невирішену проблему стосовно того, чому зокрема має підпорядковуватися інтерпретований соціальний світ: зовнішнім механізмам, чи – навпаки? Цей варіант репрезентували Девід Десслер (David Dessler) та Александр Вендт (Alexander Wendt). Автор першої класифікації конструктивізму в царині теорії транскордонних стосунків вважав його найменш перспективним. Проте, саме ґносеологічно нечіткий конструктивізм Вендта після виходу друком його книги «Соціальна теорія міжнародної політики» (Wendt, 1999), в першу чергу саме внаслідок свого компромісного характеру, набув канонізації у якості істинного соціального конструктивізму в ТМВ.

Автором пізнішої класифікації напрямків соціального конструктивізму в ТМВ є Емануель Адлер. Якщо залишити осторонь вже охарактеризоване нами як неправомірне його намагання розглядати міжнародно-теоретичний критицизм всередині міжнародно-теоретичного конструктивізму, то для дійсних представників останнього отримаємо й за Адлером знов три основні групи.

У провідній (і розширеній порівняно з першим варіантом в Джона Раггі) групі «неокласиків» Емануель Адлер разом з собою та Джоном Раггі залишає Марту Фіннемор та включає в неї таких найбільш авторитетних на початку століття авторів як Джеффрі Чекел (Jeffrey Checkel), Майкл Барнетт (Michael Barnett), Пітер Катценштейн (Peter Katzenstein), Томас Ріссе-Каппен (Thomas Risse-Kappen) та (sic!) Александр Вендт, який на той момент вже погоджувався, що певна форма синтезу між його підходом та раціоналізмом є можливою, оскільки вони не представляють собою діаметрально протилежні онтології (Fearon and Wendt, 2002: 52–72).

Друга група, за Адлером, заслуговує на назву «модерністський лінгвістичний конструктивізм». До неї (з першої групи) він зараховує фактичних засновників конструктивізму у ТМВ – Ніколаса Ону-

фа та Фрідріха Кратохвіла. Компанію їм також мають скласти Карен Літфін (Karen Litfin), Нета Кроуфорд (Neta Crawford) і Ютта Уелдес (Jutta Weldes). Ця група зосереджена переважним чином на тому, щоб через примат епістемології розуміння соціальної реальності розкривати процеси, за допомогою яких соціальні факти утворюються мовленнєвими актами та правилами.

Третя, найменша за чисельністю група, в розумінні Адлера, представляє собою «радикальний конструктивізм» в ТМВ. Цей напрямок впливає з постструктуралістської перспективи й пов'язаний з деконструктивістськими мотивами й поворотом до суб'єктивної герменевтики. Його представниками є усі ті, кого Джон Раггі називав «постмодерністськими конструктивістами»: Річард Ешли (Richard K. Ashley), Девід Кемпбелл (David Campbell), Джеймс Дер Деріан (James Der Derian) та Роб Вокер (Rob B.J. Walker).

72

Нескладно помітити, що, відштовхуючись від класифікації попередника, Емануель Адлер по-своєму розставив акценти. Він об'єднав першу й третю групи за версією Джона Раггі, відсунув на другий план такі помітні попервах фігури як Ніколас Онуф та Фрідріх Кратохвіл, піддавши при цьому критиці постструктуралістське відгалуження за агностицизм та зайвий радикалізм в гносеології.

Автори обидвох розглянутих класифікацій хоча й згадують Копенгагенську школу теоретиків, але дивним чином не враховують її у якості важливого напрямку конструктивізму в ТМВ, яким вона насправді є. Деконструюючи дискурс безпеки, фундатори школи Баррі Бузан (Barry Buzan), Оле Вейвер (Ole Wæver), Яап де Вільде (Jaap de Wilde) дійшли до висновку, що небезпека є в першу чергу наслідком відповідної інтерпретації. Тому аналіз безпеки має зосередитися на протидії мовленнєвим актам «сек'юритизації» (Buzan et al., 1998), яка підштовхує у пастку дилеми безпеки. Бо стати забезпеченими можна тільки якщо перестали говорити й навіть думати про безпеку (Balzacq, 2011: 1-30).

Загальна критика соціального конструктивізму в ТМВ. Як соціальний конструктивізм в цілому, так і окремі його відгалуження, внесли низку цінних ідей, в тому числі – щодо значення переконань та норм у вивченні міжнародних відносин. Але конструктивістським побудовам, як правило, бракує чіткості та операційності ключових понять, які вводяться у науковий обіг. Наприклад, ключовий спільний/єдиний термін «ідентичність» використовується для опису як

«однаковості», так і «відмінності», а також для визначення сенсу суперечливих реальностей, позначаючи «основний, істотний елемент людської дії та фрагментованого, мінливого Я», – на це скаржаться самі конструктивісти (Eun, 2023: 1-2). Систематичним емпіричним шляхом запропоновані умоглядні конструкції виміряти неможливо, що призводить до сумнівів відносно наукової строгості теорії в цілому. Зменшування конструктивізмом значення таких матеріальних факторів як економічні інтереси, військовий потенціал і географічне становище тягне за собою неповне, а відтак – неадекватне розуміння усїєї складності міжнародних відносин та поведінки акторів світової політики, яку визначають не тільки ідеаційні, а й суто матеріальні чинники без домішок інтерсуб'єктивності, наприклад, намагання правителя укріпитися при владі через зміцнення своєї держави або загарбання чужих територій тощо. Наголос конструктивізму на випадковості та контекстно-специфічних факторах, невисокі можливості емпіричного тестування ідей обмежують його здатність надавати чіткі прогнози, а відтак – корисні приписи політикам.

Заявка Девіда Маккорта на новий конструктивізм. Отже, пошук шляхів долання слабкостей та недоліків соціального конструктивізму в ТМВ задля гальмування його поступової маргіналізації постійно триває. Однією з важливих спроб у цьому плані є заявка Девіда Маккорта (David McCourt) на створення «Нового Конструктивізму» в 2016 р. (McCourt, 2016: 475-485), підкріплена виданою згодом змістовною книгою (McCourt, 2022)..

Теоретичною запомогою Д.Маккорт обирає позицію Патріка Джексона та Деніела Нексона – послідовників П'єра Бурдьє. Як для відомого французького соціолога «реальне є реляційним» (Bourdieu and Wacquant, 1992: 97), так і для його сучасних американських продовжувачів поле міжнародної політики є мережею або конфігурацією об'єктивних відносин, що існують між різноманітними позиціями. Тобто, світ і актори є взаємозалежними у світі відносин (Jackson and Nexon, 2019: 582–600). І думати треба, перш за все, не про суб'єктів, а зв'язки (Jackson and Nexon, 1999:304). Отже, найбільш ефективним у дослідженні міжнародних відносин Джексон і Нексон вважають процесний/реляційний підхід, зосереджений на таких чотирьох ключових концептах, як процеси, конфігурації, проекти і зв'язки у світовій політиці.

Надію на новий конструктивізм в ТМВ його ентузіасти вбачають у появі дотичних до теорії практик низки конструктивістських емпіричних досліджень, серед яких найбільш помітними останнім часом стали книги Марка Реймонда (Mark Raymond), Марка Ширка (Mark Shirk) та Айше Заракол (Ayşe Zarakol).

«Соціальні практики нормотворчості у світовій політиці» – таку назву дає Марк Реймонд своєму дослідженню (Raymond, 2019), в якому розглядає соціальну конструкцію європейського управління великими державами після наполеонівських війн; створення правила незастосування сили в міжнародних відносинах ХХ століття; реакцію міжнародної системи на теракти 11 вересня; зусилля ООН щодо встановлення норм поведінки у кіберпросторі. На підставі аналізу чотирьох вказаних історичних кейсів автор намагається покращити розуміння того, чому і як деякі спроби змінити правила та інститути досягають успіху, а інші зазнають невдачі. Причому ідеться не просто про механізми, за допомогою яких актори здійснюють безперервне відтворення і трансформацію правил, інститутів і режимів. Автором ставиться завдання прояснити, як ці механізми пов'язані один з одним, тобто виявити «правила зміни правил» у перманентній *соціальной практиці* нормотворення, тлумачення та застосування правил.

Книга Марка Ширка «Ведення війни зі світом: Як транснаціональне насильство змінює світовий порядок» містить опис трьох кейсів міжнародного тероризму – золотого віку піратства, «пропаганди вчинку» терактами на перетині ХІХ-ХХ століть та глобального джихадизму кінця ХХ – початку ХХІ століть (Shirk, 2022). Автор доходить висновку, що, зіткнувшись з небезпечним транскордонним викликом, держава, при первісно неадекватній реакції, поступово пристосовується для додання загрози тією мірою, якою трансформуються й набуваються критично необхідні для цього звички. Протягом описаного процесу нові та транскордонні практики відновлюють державу таким чином, що сама держава трансформується майже до невпізнання, особливо для спостерігачів, вихованих на усталених практиках (Shirk, 2022: 144-146).

Відома поборниця конструктивізму Айше Заракол в 2022 р. гучно нагадала про себе монографією «Перед Заходом: Розквіт і падіння східних світових порядків» (Zarakol, 2022), на сторінках якої з прикладами світопорядків чингізидів, тимурідів, сефевідів, османів ХІІІ-ХVІ століть тощо аргументовано виступає проти усталеної ха-

рактеристики неєвропейських міжнародних порядків як регіональних, справедливо вважаючи такий підхід «нав'язуванням минулому сьогоднішніх регіональних поділів і національних міфів» (Zarakol, 2022: 8). Хоча, варто зауважити, що до теорії практик значно більше тяжіє попередня помітна робота цієї авторки «Після поразки: як Схід навчився жити із Заходом» (Zarakol, 2011), де вона займає реляціоналістську позицію, ставлячи під сумнів ідею про те, що суб'єкти – держави, міжнародні організації, норми чи ідентичності – є основними одиницями світової політики, замінюючи їх поточними процесами.

Саме застосування теорії практик та реляціоналістського підходу в емпіричних дослідженнях Д.Маккорта вважає ознаками повороту конструктивізму до оновленої гносеології родоначальників парадигми, у першу чергу – Н.Онуфа, меншою мірою – і Ф.Кратохвіла. Є також сподівання на залучення матеріалу з історії та психології. Задля кращого розуміння процесів, за допомогою яких створюється міжнародна політична реальність, новий конструктивізм має стати результатом такого імпортування.

Зауважимо, що для представників нового конструктивізму важливі деталі та зосередженість на процесі, в тому числі – процесі прийняття рішень. Вони мають дізнаватися, які фактори впливають на те, як реальні особи та групи інтерпретують передбачувану реальність. Розгорнутий опис правил, які взяті за основу конкретного сценарію переговорів, для Д.Маккорта є важливішим за формалізовану і розв'язану ігрову модель. Загалом, він формулює вісім ключових особливостей, які мають бути притаманні новому конструктивізму. Це антифундаменталізм, антиесенціалізм, методологічна всеїдність, концептуальний плюралізм, рефлексивність, історизм, політичний агностицизм, налаштованість на емоції та вплив у людських діях (McCourt, 2022: ix-x; 13).

Підвищена увага до підбору правильної онтологічної бази відчувається у тексті книги Д.Маккорта скрізь. Це означає для нього мати міцну основу «факторів» – спостережуваних результатів світової політики. І саме тут, на його думку, знаходиться (чи – має знаходитися?) головна відмінність нового конструктивізму від старого: новий конструктивізм є повністю й усвідомлено рефлексивним. Ранні конструктивісти, свого часу, заперечуючи існування об'єктивних законів міжнародних відносин, полемізували з раціоналістами й доводили що правила гри в світовій політиці насправді не є зовнішніми

стосовно гри, і їх можна моделювати як такі лише шляхом насильства над реальністю. Однак новий конструктивізм йде (або – має йти?) далі, показуючи, як науковці – включно з теоретиками міжнародних відносин – самі залучені до процесу конструювання (McCourt, 2022: 99–110).

Ідея зрозуміла ...і навіть давно знайома! Бо це знов, як і в ранніх конструктивістів, – свідоме, чи несвідоме – намагання запозичити гносеологічну позицію критицизму. Ще в середині ХХ століття Макс Горкгаймер вказував на необхідність саморефлексії теоретика через усвідомлення зв'язку, який існує між інтелектуальними позиціями та їх соціальним розташуванням і використанням (Horkheimer, 1972: 206, 209, 215, 223). В 1960-70-х інші представники й послідовники Франкфуртської школи, розробляючи критерії дієвої соціальної теорії, стверджували, що вона має бути self-refl ctive – самовідображаючою (відбиваючою також і саму себе) (McCarthy, 1978: 55). З огляду на такі гносеологічні позиції критична ТМВ пізніше вела успішний інтелектуальний наступ на неореалізм Кеннета Уолца. Тобто, у критицистів йшлося про необхідність для соціальної теорії брати до уваги свій генезис і наслідки застосування в суспільстві. Теж саме зараз фактично повторює Д.Маккорт, видаючи це за неоконструктивістський винахід.

Продовжуючи внутрішньо-конструктивістську дискусію, Маккорт ставить під сумнів пріоритетність норм. При цьому він неодноразово підкреслює, що новизну такого підходу визначає опора на теорію практик. Проте, не слід забувати, що постулати теорії практик конструктивісти використовували в своїх публікаціях і раніше, щоправда, не обов'язково акцентуючи увагу на тому, звідки ті ідеї походять. В попередній статті про конструктивізм нам, до речі, вже доводилося згадувати думку А.Вендта про те, що сполучення різних переконань та *практик* породжують різні види анархії, а відтак – і різні моделі в організації світової політики (Wendt, 1999:24), і навіть ілюструвати це сучасними прикладами (Чарських, 2022: 65).

Коли Д.Маккорт однією з восьми ключових особливостей неоконструктивізму називає історизм, при тому, що головним теоретичним фундаментом вважає теорію практик, в цьому не можна не помітити певну метрологічну суперечливість. Адже замість універсальних принципів, до яких веде історизм, для послідовників теорії практик «значення та результат події визначають ситуації» (Shirk, 2022: 139).

У намаганні освіжити конструктивізм в ТМВ Д.Маккорт прагне використати не тільки теорію практик та реляціоналізм, який відкидає ідею, що суб'єкти, як держави та міжнародні організації, є основними одиницями світової політики. Він замінює їх, фокусуючи увагу на поточних процесах.

Певні сподівання Д.Маккорта має стосовно акторно-мережевої теорії (АМТ), що в світлі виходу на авансцену таких явищ, як соціальні мережі, інтернет речей, штучний інтелект тощо, звучить своєчасно, але, все ж, потребує глибокої емпіричної розробки. В очі, однак, заздалегідь впадає очевидна невідповідність нерівноцінності учасників міжнародних відносин та традиційної ієрархічності останніх тій сукупності гетерогенних елементів, з'єднаних набором різноманітних практик, яку адепти АМТ мають репрезентувати в якості продукту концептуалізації.

Доповнюючи огляд методологічних засад концепції Д.Маккорта, відмітимо його наголос на тому, що конструктивістська теорія пропонує фронетичне розуміння знання як сприяння «обачливості» та розсудливій політичній дії. Очевидно, що Д.Маккорт бере на озброєння популяризовану Бентом Флівбергом (Flyvbjerg, 2001) тезу, яка сягає ще Аристотеля, що соціальні науки повинні моделювати себе за фронеzisом (практичною мудрістю як здатності до ситуативного судження), на відміну від епістемі, котра асоціюється насамперед з природничими науками. Думка відома й популярна у західному суспільствознавстві. Однак, навряд чи констатація необхідності її адаптації неоконструктивізмом заслуговувала на окремий розділ книги.

Коли ж, подовгу розвиваючи теоретичні викладки Бурд'є, Джексона та Нексона, неоконструктивісти доходять практичного висновку, і цей підсумковий умовивід зводиться до констатації «взаємозалежності у світі відносин», то у спостережливого читача одразу має виникати запитання: що тут відмінного від тверджень кількох поколінь лібералів?!

Продовжуючи розгляд монографії Д.Маккорта, слід відзначити її наповненість розлогими абстрактно-особистісними міркуваннями. Натомість автору для підкріплення теоретичних інтенцій власне бракує емпіричної бази. У якості такої він спирається в основному на роботи з історичної соціології згаданих вище М. Ширка, А. Заракол та М. Реймонда, хоча сам Реймонд, головуючи на засіданні круглого столу з обговорення книги Маккорта, висловив здивування тим,

що був зарахований автором до плеяди неоконструктивістів (RJISSE, 2023: 2). Втім, ані публікації з психології міжнародних відносин (про необхідність чого було заявлено ще в статті 2016 р.), ані праці з точної міжнародної політики не використовуються Д.Маккортом в якості резервуару фактичних підтверджень теоретичних умовиводів.

Реакція наукової громадськості на ідею нового дихання конструктивізму наразі є стриманою. На Заході розгромних рецензій не видно, як і беззастережного сприйняття, про що свідчать, наприклад, матеріали згаданого вище спеціалізованого березневого (2023 р.) круглого столу по книзі Д.Маккорта. На адресу автора там пролунали суттєві зауваження щодо невиправданості відмови предметно розглядати владні стосунки, а також – стосовно його невизначеності з вибором між прагматизмом і нормативністю (RJISSE, 2023: 7-9). Разом з тим, дослідниками констатується вагомий внесок у внутрішньоконструктивістську дискусію. Проте одноголосного підтвердження того, що народилася нова парадигма, немає.

78

Висновки. На наш погляд, робота Девіда Маккорта, як і групи дослідників в царині історичної соціології, заслуговує на увагу фахівців ТМВ й подальшу стриману вимогливість громадськості, бо потребує усунення методологічної суперечливості та підкріплення серйозними емпіричними даними зі споріднених дисциплін. Конструктивізм в ТМВ, який останнім часом все більше втрачав самодостатність і самостійність, перебуваючи у тіні неоінституціоналізму, дійсно потребує оновлення. І на ґрунті соціального конструктивізму неминуче з'являтиметься (і вже з'являється) нова парадигма. Її ініціатор пропонує назву «Новий Конструктивізм», хоча, якщо їй судилося визнання, то, швидше за все, називатиметься це відгалуження буде простіше, а саме – неоконструктивізмом – по аналогії з іншими більш відомими “нео”-ізмами в ТМВ. Те, що вимальовується наразі, виглядає цікаво, перспективно, але, поки що, недостатньо переконливо. Зусилля Д.Маккорта, М.Ширка, А.Заракол та інших можна вважати помітними кроками у потрібному соціальному конструктивізму напрямку.

Джерела та література:

1. Анісімова, Ольга. 2018. «Соціологія у вивченні міжнародних відносин». Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». (Спеціальний випуск) Міждисциплінарні дискусії: Матеріали науково-

теоретичного семінару «Суперечності структурної трансформації українського суспільства в умовах євроінтеграції та глобалізації» 22 березня 2018 року. Київ: КНУ. № 14: 72-75. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3426/3100

2. Іщенко, Ігор, та Ольга Башкеєва. 2021. «Експланаційні можливості теорії конструктивізму в умовах зростання нелінійності світової системи». *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. Т. 13. № 2: 66-74.

3. Кащук, Мирослав. 2012. «Соціальний конструктивізм і внесок соціології в теорію міжнародних відносин». *Нова парадигма*. 109: 130-138. <https://e.uicu.edu.ua/bitstream/handle/1/1516/Нова%20парадигма-130-138.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

4. Кузик, Петро. 2013. «Конструктивістська концепція А. Вендта: від критики “міжнародної анархії” до ідеї невідворотності світової держави». *Вісник Львівського ун-ту. Серія: Міжнародні відносини*. Вип. 32: 98–103.

5. Романюк, Наталія, та Юлія Сенюк. 2015. «Особливості соціалконструктивістського підходу у дослідженні міжнародних відносин». *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Вип. 37 (3): 108-114.

6. Стародуб, Тетяна. 2012. «Особливості використання конструктивістської методологічної парадигми для дослідження міжнародного регіоналізму». *Політичний менеджмент* 55(4): 9–22.

7. Угрин, Леся. 2016. «Ідентичність і безпека: проблеми співвідношення в контексті соціального конструктивізму». *Гілея : науковий вісник: зб. наукових праць*. Вип. 111: 329–333.

8. Чарських, Ігор. 2022. «Інкорпорований мейнстримом: конструктивізм в теорії міжнародних відносин». *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: зб. наук. праць*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. Том 11: 57-76.

9. Adler, Emanuel. 2002. “Constructivism in International Relations: Sources, Contributions and Debates”. *Handbook of International Relations. Second Edition / Ed. by Walter Carlsnaes et al. L.A., L., N.Y., Singapore, Wash.: Sage*. 95-118.

10. Balzacq, Thie ry. 2011. “A Theory of Securitization: Origins, Core Assumptions, and Variants”. *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve / Edited By T. Balzacq. London and New York: Routledge*: 1-30.

11. Barnett, Michael. 2017. "Social Constructivism". *The Globalization of World Politics*. Seventh Edition / Ed. by John Baylis et al. Oxford: Oxford University Press. 135-147.

12. Bourdieu, Pierre and Loïc J. D. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press. 348 p.

13. Buzan, Barry et al. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, Colo.: Lynne Rienner Pub.: viii+239 p.

14. Checkel, Jeffrey. 1998. "The Constructivist Turn in International Relations Theory". *International Security* 50 (2): 324–48.

15. Eun, Yong-Soo. 2023. *An Ontological Rethinking of Identity in International Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. xi+87 p.

16. Fearon, James and Alexander Wendt. 2002. "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View". *Handbook of International Relations*. Second Edition / Ed. by Walter Carlsnaes et al. L.A., L., N.Y., Singapore, Wash.: Sage. 52–72.

80 — 17. Flyvbjerg, Bent. 2001. *Making Social Science Matter*. Cambridge: Cambridge University Press. 216 p.

18. Horkheimer, Max. 1972. *Critical Theory*. N.Y. Continuum. 290 p.

19. Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon. 1999 "Relations before States: Substance, Process and the Study of World Politics." *European Journal of International Relations* 5, no. 3: 291–332.

20. Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon. 2019. "Reclaiming the Social: Relationalism in Anglophone International Studies." *Cambridge Review of International Affairs* 32, no. 5: 582–600.

21. Kubáľková, Vendulka. 2019. "What constructivism?" *Routledge Handbook of International Relations in the Middle East*. Ed. by S. Akbarzadeh. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 23-45.

22. McCarthy, Thomas. 1978. *The Critical Theory of Jürgen Habermas*. Cambridge, Mass.: MIT Press. xiii + 466 p.

23. McCourt, David. 2016. "Practice Theory and Relationalism as the New Constructivism," *International Studies Quarterly* 60 (3): 475-485.

24. McCourt, David. 2022. *The New Constructivism in International Relations Theory*. Bristol: Bristol University Press. x+224 p.

25. Raymond, Mark. 2019. *Social Practices of Rule-Making in World Politics*. Oxford: Oxford University Press. 288 p.

26. RJISSF. 2023. Roundtable 14-13 on McCourt, The New Constructivism in International Relations Theory. February 17, 2023.

21 p. <https://issforum.org/to/jrt14-13>

27. Ruggie, John. 1998. *Constructing The World Polity: Essays On International Institutionalisation*. London and New York: Routledge; Taylor & Francis e-Library, 2003. xiii+312 p.

28. Shirk, Mark. 2022. *Making War on the World. How Transnational Violence Reshapes Global Order*. New York: Columbia University Press: 256 p.

29. Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press. xv+429 p.

30. Zarakol, Ayşe. 2017. "TRIPping Constructivism." *PS: Political Science & Politics*. January 2017. <https://www.cambridge.org/core/journals/ps-political-science-and-politics/article/abs/tripping-constructivism/16946A23BE237B39212BA350E4311AEB>

31. Zarakol, Ayşe. 2022. *Before the West: The Rise and Fall of Eastern World Orders*. Cambridge: Cambridge University Press: 300 p.

32. Zarakol, Ayşe. 2011. *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press: 312 p.

References:

1. Anisimova, Ol'ha. 2018. «Sotsiolohiya u vyvchenni mizhnarodnykh vidnosyn». *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya «Ekonomichni nauky»*. (Spetsial'nyy vypusk) *Mizhdystsyplinarni diskusiyi: Materialy naukovo-teoretychnoho seminaru «Superechnosti strukturnoyi transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva v umovakh yevrointehratsiyi ta hlobalizatsiyi»* 22 bereznya 2018 roku. Kyiv: KNU. № 14: 72-75. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3426/3100

2. Ishchenko, Ihor, ta Ol'ha Bashkeyeva. 2021. «Eksplanatsiyini mozhlyvosti teoriiy konstruktyvizmu v umovakh zrostannya nelineynosti svitovoyi systemy». *Filosofiya ta politolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury*. T. 13. № 2: 66-74.

3. Kashchuk, Myroslav. 2012. «Sotsial'nyy konstruktyvizm i vnesok sotsiolohiyi v teoriyu mizhnarodnykh vidnosyn». *Nova paradyhma*. 109: 130-138. <https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1516/Nova%20paradyhma-130-138.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

4. Kuzyk, Petro. 2013. «Konstruktyvists'ka kontseptsiya A. Vendta: vid krytyky "mizhnarodnoyi anarkhiyi" do ideyi nevidvorotnosti svitovoyi derzhavy». *Visnyk L'vivs'koho un-tu. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny. Vyp.* 32: 98-103.

5. Romanyuk, Nataliya, ta Yuliya Senyuk. 2015. «Osoblyvosti sotsialkonstruktivistivskoho pidkholodu u doslidzhenni mizhnarodnykh vidnosyn». Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 37 (3): 108-114.

6. Starodub, Tetyana. 2012. «Osoblyvosti vykorystannya konstruktivistivskoyi metodolohichnoyi paradyhmy dlya doslidzhennya mizhnarodnoho rehionalizmu». Politychnyy menedzhment 55(4): 9–22.

7. Uhryn, Lesya. 2016. «Identychnist' i bezpeka: problemy spivvidnoshennya v konteksti sotsial'noho konstruktivizmu». Hileya : naukovyy visnyk: zb. naukovykh prats'. Vyp. 111: 329–333.

8. Charskykh, Ihor. 2022. «Inkorporovanyy meynstrymom: konstruktivizm v teorii mizhnarodnykh vidnosyn». Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiynyy menedzhment: zb. nauk. prats'. Chernivtsi: Chernivets'kyy nats. un-t. Tom 11: 57-76.

82 — 9. Adler, Emanuel. 2002. “Constructivism in International Relations: Sources, Contributions and Debates”. Handbook of International Relations. Second Edition / Ed. by Walter Carlsnaes et al. L.A., L., N.Y., Singapore, Wash.: Sage. 95-118.

10. Balzacq, Thie ry. 2011. “A Theory of Securitization: Origins, Core Assumptions, and Variants”. Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve / Edited By T. Balzacq. London and New York: Routledge: 1-30.

11. Barnett, Michael. 2017. “Social Constructivism”. The Globalization of World Politics. Seventh Edition / Ed. by John Baylis et al. Oxford: Oxford University Press. 135-147.

12. Bourdieu, Pierre and Loïc J. D. Wacquant. 1992. An Invitation to Reflex ve Sociology. Chicago: University of Chicago Press. 348 p.

13. Buzan, Barry et al. 1998. Security: A New Framework for Analysis. Boulder, Colo.: Lynne Rienner Pub.: viii+239 p.

14. Checkel, Jeffrey. 1998. “The Constructivist Turn in International Relations Theory”. International Security 50 (2): 324–48.

15. Eun, Yong-Soo. 2023. An Ontological Rethinking of Identity in International Studies. Basingstoke: Palgrave Macmillan. xi+87 p.

16. Fearon, James and Alexander Wendt. 2002. “Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View”. Handbook of International Relations. Second Edition / Ed. by Walter Carlsnaes et al. L.A., L., N.Y., Singapore, Wash.: Sage. 52–72.

17. Flyvbjerg, Bent. 2001. Making Social Science Matter. Cambridge:

Cambridge University Press. 216 p.

18. Horkheimer, Max. 1972. *Critical Theory*. N.Y. Continuum. 290 p.

19. Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon. 1999 "Relations before States: Substance, Process and the Study of World Politics." *European Journal of International Relations* 5, no. 3: 291–332.

20. Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon. 2019. "Reclaiming the Social: Relationalism in Anglophone International Studies." *Cambridge Review of International Affairs* 32, no. 5: 582–600.

21. Kubálková, Vendulka. 2019. "What constructivism?" *Routledge Handbook of International Relations in the Middle East*. Ed. by S. Akbarzadeh. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 23-45.

22. McCarthy, Thomas. 1978. *The Critical Theory of Jürgen Habermas*. Cambridge, Mass.: MIT Press. xiii + 466 p.

23. McCourt, David. 2016. "Practice Theory and Relationalism as the New Constructivism," *International Studies Quarterly* 60 (3): 475-485.

24. McCourt, David. 2022. *The New Constructivism in International Relations Theory*. Bristol: Bristol University Press. x+224 p.

25. Raymond, Mark. 2019. *Social Practices of Rule-Making in World Politics*. Oxford: Oxford University Press. 288 p.

26. RJISSE. 2023. Roundtable 14-13 on McCourt, *The New Constructivism in International Relations Theory*. February 17, 2023. 21 p. <https://issforum.org/to/jrt14-13>

27. Ruggie, John. 1998. *Constructing The World Polity: Essays On International Institutionalisation*. London and New York: Routledge; Taylor & Francis e-Library, 2003. xiii+312 p.

28. Shirk, Mark. 2022. *Making War on the World. How Transnational Violence Reshapes Global Order*. New York: Columbia University Press: 256 p.

29. Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press. xv+429 p.

30. Zarakol, Ayşe. 2017. "TRIPping Constructivism." *PS: Political Science & Politics*. January 2017. <https://www.cambridge.org/core/journals/ps-political-science-and-politics/article/abs/tripping-constructivism/16946A23BE237B39212BA350E4311AEB>

31. Zarakol, Ayşe. 2022. *Before the West: The Rise and Fall of Eastern World Orders*. Cambridge: Cambridge University Press: 300 p.

32. Zarakol, Ayşe. 2011. *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press: 312 p.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.84-94>

УДК: 323 (329.11:324)

© Ірина Кіянка¹

© Ілля Туровський²

БОРИС ДЖОНСОН І «ГІПОТЕЗА ПОПУЛІЗМУ» В БРИТАНСЬКІЙ КОНСЕРВАТИВНІЙ ПАРТІЇ

84

Однією з ключових рис феномену популізму слід вважати високий рівень персоналізації політичної діяльності, тісний зв'язок між поширенням та рівнем впливу популістського руху і особистістю його лідера. Ця особливість не є, звичайно, властивою винятково популізму, адже харизматичні лідери можуть висуватися на провідні позиції, обстоюючи системи цінностей, далекі від популізму будь-якого гатунку – консервативні, наприклад, або ж зробити кар'єру у межах впливових організаційних структур з потужною традицією, приміром, таких, як церква. Проте, для популістського руху харизматичне лідерство майже завжди є обов'язковим елементом. З іншого боку, в умовах відкритої, публічної політичної боротьби популістські прийоми та риторика постають сильним, а часом і необхідним інструментом.

Ключові слова: популізм, Борис Джонсон, харизматичний лідер, демократія, політична ідеологія.

Boris Johnson and the “Populist Hypothesis” in the Conservative Party (UK)

One of the key features of the phenomenon of populism is the high level of personalization of political activity, the close connection between the spread and level of influence of a populist movement and the personality of its leader. This feature is not, of course, unique to populism, as charismatic leaders can rise to prominence by advocating value systems that are far from populism

¹ Доктор політичних наук, доцент кафедри державної політики та врядування Інституту державного управління Національного Університету «Львівська Політехніка». E-mail: kiyanka@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3100-7796>

² Магістр кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка. E-mail: illia.turovskyi@outlook.com

of any kind - conservative, for example, or by making a career within influential organizational structures with a strong tradition, such as the church. However, for a populist movement, charismatic leadership is almost always a necessary element. On the other hand, in the context of open, public political struggle, populist techniques and rhetoric become a powerful and sometimes necessary tool.

Keywords: *populism, Boris Johnson, charismatic leader, democracy, political ideology.*

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить, що популістський рух активізувався в періоди, коли країни переживали переломні етапи своєї історії. При різких соціально-економічних зрушеннях особливо тоді, коли ламалися старі засади, а нові ще не викреслювалися чітко і ясно, на політичну арену виходять популістські діячі. Заснований на буденному, безпосередньому сприйнятті навколишнього світу і його проблем спрощених уявленнях про причинно-наслідкові зв'язки і стосунки громадського життя, популізм пропонує відповідно полегшені, часто бунтарські шляхи виходу із складних ситуацій.

У політиці популізм зазвичай асоціюється з емоційним, спрощеним, маніпуляційним дискурсом, спрямованим на інстинктивні почуття людей, чи з опортуністською політикою, спрямованою на те, щоби купити підтримку виборця. Проте тут варто зауважити, що звертання до людських почуттів є нормальним за демократичного політичного режиму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи дану проблематику варто звернути й увагу на праці відомих науковців, які досліджували діяльність Б. Джонсона, а саме: Р. Бронк, Дж. Кларк, В. Фельдманн, Д. Марш та інші. Проте, ми хочемо проілюструвати вплив популістських гасел у його виборчій кампанії та діяльності, як можна вдало поєднувати теорію і практику популізму.

Серед причин зародження популізму у масовій свідомості і політичних ідеологіях різних держав, у тому числі пострадянського простору, є прагнення громадян пов'язати позитивний соціально-економічний розвиток з особистостями і так званою «залізною» владою. При цьому демократія сприймається ними як гальмо на шляху економічної стабілізації і поступу, що стимулюється певною часткою представників національного політичного класу.

Формулювання цілей статті. Одна з засадничих цілей статті – проаналізувати яскраво виражений лідерський характер популізму, а також популістської політики на прикладі сучасних політичних практик у Великій Британії.

Важливим для окреслення сучасного розуміння популізму у політичній науці є аналіз науковцями його взаємодії з цілою демократичною системою. Питання при цьому ставиться таким чином: чи є популізм лише загрозою, чи силою, яка, у принципі, здатна скоригувати, навіть – вдосконалити демократичний лад. Сьогодні дослідники вказують на неоднозначність, амбівалентність впливу популістських сил на функціонування сучасних демократій. Проте (і у цьому погоджується очевидна більшість дослідників) популістське розуміння демократії як, перш за все, втілення у владних рішеннях волі більшості, входить у певну суперечність із тлумаченням демократії як системи, що є сполученням мажоритарного принципу із механізмом стримувань та противаг, гарантій основних громадянських і політичних прав та свобод.

86

Виклад основного матеріалу. Асоціація Брекзит з популізмом стала доволі поширеною навіть серед ключових спеціалістів у галузі політики. На перший погляд, концептуальна розмитість навколо цього поняття полегшує використання цієї гіпотези, оскільки вона відкрита для кількох інтерпретацій. Наприклад, «ідейне» та консенсусне, але мінімальне визначення популізму визначає його як тонкоцентровану ідеологію, яка вважає суспільство остаточно розділеним на два однорідні та антагоністичні табори: «чисті люди» проти «корумпованої еліти». Стверджується зокрема, що політика має бути вираженням *volonté générale* народу.

Як відомо, у Великій Британії референдум 23 червня 2016 р., організований консервативним урядом, який офіційно виступав за те, щоби залишитися в ЄС, призвів до того, що 52% виборців вирішили покинути ЄС. Згідно з вищенаведеним визначенням, цей референдум справді можна трактувати як момент народного суверенітету та волевиявлення проти консервативної еліти, яка, тим не менш, надала народу можливість висловити свою думку, прийнявши рішення про проведення референдуму (Джудіс, Д. Б., 2017).

У такому контексті високий рівень персоналізації політичної діяльності стає неминучим. Проте, будучи дуже характерним для більшості популістів, він сам не є визначальною рисою популізму. Інакше

довелося б ототожнювати популізм з будь-якою диктатурою, а також вважати популістською абсолютну Маючи зазвичай харизматичні риси, популістські лідери все ж таки не завжди є саме такими.

Перебуваючи при владі з 2010 року, прем'єр-міністри-консерватори послідовно відповідали не лише за організацію референдуму щодо подальшого членства Великої Британії в ЄС, а й за спроби втілити в життя народне рішення вийти з об'єднання. Слово «Брекзит», мабуть, охоплює ці два визначальні моменти, але якщо спадкоємність консервативних урядів, які діяли з 2010 року, здається найбільш відповідним реципієнтом популістської тези, все ще незрозуміло, чи є «Брекзит» відправною точкою чи наслідком популізму піднесення в партії (Alexandre-Collier, A., 2015).

Борис Джонсон був одним із головних лідерів кампанії за вихід з ЄС під час референдуму, а потім міністром закордонних справ з 2016 по 2018 рік в уряді Терези Мей. Як таке, його ім'я часто згадується в численних працях про поточний сплеск популізму в західних демократіях. Це часто збігається з іншою науковою тенденцією пов'язувати британський євроскептицизм із популізмом. У літературі з порівняльної політології ім'я Бориса Джонсона часто зустрічається поряд з іменами Дональда Трампа, Віктора Орбана та Марін Ле Пен. Щоб спростити ці явища, вчені піддалися спокусі «вкинути» в один ідеологічний мішок дуже різних лідерів. Інші прагнули виокремити особливості кожного, підкреслюючи їхнє політичне ідеологічне походження. Нідерландська вчена Карола Шур, чий дослідження, в основному, зосереджені на політичному стилі у зв'язку з популізмом та ідеологією, наприклад, стверджує, що популізм Джонсона найкраще можна назвати сумішшю популізму та елітизму. Зображення Бориса Джонсона як популіста також було коротко розглянуто відповідно до природи британського консерватизму. Проте, протиприродне поєднання обох ідеологій ускладнює підтримку цього аргументу. Професор Університету Шеффільда Метью Фліндерс покладається на концепцію професора Австралійського католицького університету Бена Мофтта, що зосереджує свої дослідження щодо популізму як явища політичної комунікації, про популізм як стиль, щоби виокремити конкретну марку «британського популізму» в готовності Джонсона нехтувати правилами та брати участь у образливій поведінці та риторичі (Alexandre-Collier, A., 2020).

Обраний лідером британського уряду у липні 2019 року, Джонсон

відповідав за реалізацію законодавчого процесу виходу Великобританії з ЄС, який зайшов у глухий кут у парламенті через 3 роки після референдуму. Незважаючи на те, що його перша реакція на законодавчий тупик у зв'язку з Брекзитом не сильно відрізнялася від реакції його попередника, Джонсон продовжував навіязувати іншу політику, зі стилем керівництва та наративом, які поставили його на противагу Терезі Мей. Впровадження Брекзиту справді часто описувалося як процес у безвиході, без рішення, яке врешті-решт ухвалили депутати. Законопроект Терези Мей про Угоду про вихід був відхилений тричі, 15 січня, 12 і 29 березня 2019 року. Орієнтовні голосування не показали жодних переважних варіантів, і 4 вересня 2019 р. Борис Джонсон так само зіткнувся з більшістю депутатів, які підтримали законопроект, подану представницею лейбористів Хіларі Бенн, яка домогалася продовження дати виходу, у той час як прем'єр-міністр виглядав твердо налаштованим на те, щоб Велика Британія покинула ЄС 31 січня 2021 року (Bronk, R., 2020).

88

— Стосовно другої риси істотного популізму, тобто риторики проти істеблішменту, Борис Джонсон також використав цю стратегію двома дивовижними способами. По-перше, популістські лідери демонструють тенденцію спотворювати реальність і будувати наратив, де правда більше не є пріоритетом (Clarke, J., 2017). Таким чином, популізм збігається зі зростанням політики «постправди», яка апелює до емоцій, спрямованих проти пошуку правди, як спільного результату розширення соціальних медіа та зростання недовіри до політики. Як журналіст, який прагнув поширювати євроміфи в бульварній пресі, Джонсон завжди вдавався до того, що назвали б «племінною конструкцією фактів». «Інструментарій» популістського лідера зазвичай включає в себе схильність підривати концепції та ідеї здорового глузду за допомогою «наративних переворотів» (Feldman, B., 2016).

По-друге, визначивши народний протест як суттєву, хоча й не завжди послідовну програму, яка прагне мобілізувати підтримку населення проти усталених еліт та інституцій ми можемо визнати сильний антиістеблішментський компонент популістського порядку. Цей компонент все ще лежить в основі більш сучасних визначень популізму як такого, що базується на баченні суспільства, яке розділяє «корумповану» еліту та «чистих» людей, з якими лідери популістів стають на бік і навіть зливаються, незалежно від того, як цей народ позиціонується. Джонсон демонстрував послідовність у власній опо-

зиції стосовно членства в ЄС після свого рішення підтримати головування за вихід під час кампанії референдуму (рішення, яке, однак, було оголошено трохи запізно). Згодом політик рекламував себе як прихильника справжнього жорсткого Брекзиту, який, як він стверджував, відповідав народному вироку (Finlayson, A., 2014).

Таким чином, він назвав себе представником народу, кваліфікуючи парламент або суддів ворогами, яких він поставив на бік еліти. Тоді члени уряду постійно апелювали до образу парламенту, який загнали у глухий кут, де парламентаріїв (у тому числі з його власної партії) більше не зображували як представників, а насамперед як ворогів народу. Кульмінацією цієї ескалації стало призупинення роботи парламенту на п'ять тижнів, яке 28 серпня 2019 р. ухвалила Єлизавета II за порадою новообраного лідера консерваторів і прем'єр-міністра Б. Джонсона. Цей образ парламенту як єдиної причини паралічу Брекзиту був переданий не лише багатьма членами консервативної партії, а й самим Борисом Джонсоном (Flinders, M., 2019).

Подальшим ступенем засудження стала рішучість Джонсона втілити свої ідеї в життя, про що свідчить рішення відкласти роботу парламенту. Протягом 5 місяців керівництва Консервативною партією Бориса Джонсона (від його обрання лідером 23 липня до загальних виборів 12 грудня 2019 р.), останні члени парламенту, що залишилися в партії, або зберігали низький авторитет, або пішли у відставку, або ж були змушені піти у відставку, після того, як Джонсон виключив 21 представників парламенту. Виключення депутатів, які були не згодні з ним, є не лише ознакою безумовного контролю лідера над парламентаріями. Поступове зникнення останніх серед депутатів-консерваторів і оновлення парламентської партії напередодні загальних виборів у грудні 2019 р. також можна розглядати як свідчення ідеологічного звуження партії та її перетворення. Переконлива перемога в грудні 2019 р. забезпечила Джонсону значну більшість голосів, що стало основою для його особистих рішень і вказувало на більш авторитарну форму керівництва. Через Брекзит постійна напруженість із Верховним судом Великої Британії також допомогла партійному керівництву ідентифікувати суддів як ворогів діючого політичного режиму (Johnson, B., 2019).

Хоча суттєвий популізм Бориса Джонсона найкраще можна проілюструвати пріоритетом, який надається жорсткому Брекзиту і жорсткій антиімміграційній програмі, переосмислення соціальної та

економічної політики напередодні загальних виборів 2019 р. дозволило йому вийти за межі політики ідентичності. Коли партія в грудні 2019 р. завоювала «червону стіну» історичних лейбористських округів у Мідлендсі та на північному сході Англії, Джонсон запевнив, що найбільш уразливі верстви населення будуть захищені, а державні послуги залишаться недоторканими. Це послання нації можна було б інтерпретувати як компенсацію агресивної націоналістичної та протекціоністської лінії, обраної новим прем'єр-міністром напередодні фактичного виходу Великої Британії з ЄС. У сукупності економічні та геополітичні обіцянки мали задовольнити очікування переважної більшості нових виборців, які вирішили довіритися Джонсону (Marsh, D., 2018).

90

І все ж, чи можна розглядати це як форму деполітизації та як третю й останню рису суттєвого популізму? На нашу думку, можна стверджувати, що консерватизм однієї нації, як партизанська стратегія, спрямована на «протидію закликам тих, хто вважався опонентами», суперечить твердженням про дрейф до популізму. Це накладає жорсткі обмеження на тезу про суттєвий популізм Бориса Джонсона. Те, що можна було витлумачити як початкову стратегію деполітизації Джонсона, парадоксальним чином виявилось реполітизацією Консервативної партії навколо нових партійних розколів, з новими членами парламенту від Торі, обраними на півночі, які тепер зібралися у фракцію, відому як Північна дослідницька група (Schoor, C., 2019).

Крім того, особисте минуле Джонсона може проявити ще одне застереження. Його ітонсько-оксбриджська освіта в поєднанні з ліберальним підходом до управління таким космополітичним містом, як Лондон, мером якого він був з 2008 по 2016 рік, ускладнить розуміння повної його підтримки популістських наративів. Можна стверджувати, що поєднання популізму та елітарності найкраще характеризує стиль керівництва Джонсона. Проте те, що вони самі є продуктами елітарного соціального походження, як засвідчує чимало прикладів, не заважає популістським лідерам протистояти «еліті», концепції, яка є радше абстрактним поняттям і перформативним інструментом в їх політичній риторичі, аніж реальністю, яка є дотичною до них самих як до осіб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вище сказане, слід зауважити таке. Майже усі відомі автори підкреслюють сьогодні багатозначність та мінливість популізму. Частка

дослідників утримується від дефініції, натомість визначаючи низку характерних ознак популізму. Щодо деяких з них у середовищі вітчизняної політичної науки існує відносний консенсус. Ідеться про «діагностичне» для популізму протиставлення «народу» та ворожого йому «еліти», пов'язану із цим протиставленням дихотомію «Свого» та «Чужого». Погляди дослідників збігаються також у твердженні про яскраво виражений лідерський характер популізму, популістської політики. Проте, в цілому українська політична наука загальноновизнаної дефініції поняття «популізм» не сформулювала, залишаючи окремим науковцям широке поле для власних інтерпретацій та вибору.

Крім того, практика влади Бориса Джонсона як ілюстрація процедурного популізму є питанням дуже дискусійним. З одного боку, це дійсно може свідчити про суворий контроль за різними проміжними установами. Поступове усунення найбільш критично налаштованих депутатів у партії, від їх маргіналізації до фактичного виключення, може виглядати як кричущий доказ того, що новий лідер системно контролює парламентську партію. Це також може виявити бажання деполітизувати вказані інститути. Призначення Домініка Каммінгса ключовим і впливовим радником продемонструвало значно менший політичний підхід до уряду. Канцлер казначейства Саджид Джавід вирішив тоді піти у відставку замість того, щоби бути змушеним звільнити своїх співробітників, обурюючись зокрема тим, що з ним особисто поводитися як з маріонеткою прем'єр-міністра та його необраного радника. З іншого боку, партія стоїть далеко не осторонь, а навіть була відновлена в статусі незамінної ланки між лідером та «народом». Вже у травні партія повернулася до дуже традиційного стилю керівництва: відкриті праймеріз для відбору кандидатів було скасовано після того, як перевірка Консервативної партії визнала, що це питання викликає розбіжності серед членів, і партія вирішила централізувати базу даних членства, таким чином розширивши свій контроль над місцевими партійними об'єднаннями.

Джерела та література:

1. Джудіс, Д. Б. 2017. Великий вибух популізму. Харків: Книжковий дім «Клуб сімейного дозвілля». 192 с.
2. Alexandre-Collier, A. 2015. The Temptation of Populism in David Cameron's Leadership Style. In Leadership and Uncertainty

Management in Politics: Leaders, Followers and Constraints in Western Democracies, ed. A. Alexandre-Collier and F. Vergniolle de Chantal Basingstoke: Palgrave Macmillan: 141–156. <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/44828/1/281.pdf#page=153>

3. Alexandre-Collier, A. 2020. “From Rebellion to Extinction: Where Have All the Tory Remainder MPs gone?”. *The Political Quarterly* 91 (1): 24–30. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/67110228/1467-923X-libre.pdf?1620364617=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DFrom_Rebellion_to_Extinction_Where_have.pdf&Expires=1679339947&Signature=apEI7RclU510KC1xh2wYL7KUAmrAenD-T0w7w8B1~v4eYv9~X~5-4pVuSA94

4. Bronk, R. 2020 “The Epistemics of Populism and the Politics of Uncertainty” / R. Bronk, and W. Jacoby. London School of Economics and Political Science, ‘Europe in Question’, Paper № 152. <https://eprints.lse.ac.uk/103492/1/LEQpaper152.pdf>

92 — 5. Clarke, J. 2017. “People in This Country Have Had Enough of Experts”: Brexit and the Paradoxes of Populism / J. Clarke, and J. Newman. *Critical Policy Studies* 11 (1): 101–116. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19460171.2017.1282376>

6. Feldman, B. 2016. *The Conservative Party Review*. London. <https://conservativehome.com/wp-content/uploads/2016/10/Conservative-Party-Review-Report-1.pdf>

7. Finlayson, A. 2014. “Proving, Pleasing and Persuading? Rhetoric in Contemporary British Politics”. *The Political Quarterly* 85 (4):428–436. https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/51185/1/Proving_Pleasing_and_Persuading.doc

8. Flinders, M. 2019. “Not a Brexit Election? Pessimism, Promises and Populism ‘UK-style.’”. *Parliamentary Affairs* 73 (Supplement 1): 225–242. <https://eprints.whiterose.ac.uk/166481/3/Britain%20Votes%202019%20-%20Flinders%20-%20Not%20a%20Brexit%20Election-%20Pessimism%2C%20Promises%20and%20Populism%20%E2%80%98UK-style%E2%80%99.pdf>

9. Johnson, B. 2019. Speech to the Tory Party conference, 2 October <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2019/oct/02/boris-johnsons-speech-to-the-tory-party-conference-annotated>

10. Marsh, D. 2018. “Brexit and the Politics of Truth”. *British Politics* 13:79–89. <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/86033926/s41293-018-0076-x20220516-1-7yr6b-libre.pdf?1652734434=&response-content-di>

sposition=inline%3B+filename%3DBrexit_and_the_politics_of_truth.pdf&Expires=1679339783&Signature=V38Nly9tVAVELSBpGRhHahivbbmkpOFX4IRSfUcF-bKdfA2JJPa3g-XLTlyYt2~n3JemE-YOo-lpZF4icD5QyowzEShUdUzWT9WLhjRrT~7QP4OF5a3M3-HHdfv2FBYMyihc7tak5FVJ0b

11. Schoor, C. 2019. Where the Real People Meet the Real Elite. Exploring Mixes of Populism with Elitism [Electronic resource] / C. Schoor // *Populism* 2:184–206. https://brill.com/view/journals/popu/2/2/article-p184_5.xml?fbclid=IwAR3PTT7ALu2g9iuU3vN81MMWrVvNrhPlp-F-DWv_ONmyh60iIirP4lhvKmw

References:

1. Dzhudis, D.B. 2017. Velyky vybukh populizmu. Kharkiv: Knyzhkovyy dim «Klub simeynoho dozvillya».192 s.

2. Alexandre-Collier, A. 2015. The Temptation of Populism in David Cameron's Leadership Style. In *Leadership and Uncertainty Management in Politics: Leaders, Followers and Constraints in Western Democracies*, ed. A. Alexandre-Collier and F. Vergniolle de Chantal Basingstoke: Palgrave Macmillan: 141–156. <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/44828/1/281.pdf#page=153>

3. Alexandre-Collier, A. 2020. "From Rebellion to Extinction: Where Have All the Tory Remainer MPs gone?". *The Political Quarterly* 91 (1): 24–30. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/67110228/1467-923X-libre.pdf?1620364617=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DFrom_Rebellion_to_Extinction_Where_have.pdf&Expires=1679339947&Signature=apEI7RclU510KC1xh2wYL7KUAmrAenD-T0w7w8B1~v4eYv9~X~5-4pVuSA94

4. Bronk, R. 2020 "The Epistemics of Populism and the Politics of Uncertainty" / R. Bronk, and W. Jacoby. London School of Economics and Political Science, 'Europe in Question', Paper № 152. <https://eprints.lse.ac.uk/103492/1/LEQSpaper152.pdf>

5. Clarke, J. 2017. "People in This Country Have Had Enough of Experts": Brexit and the Paradoxes of Populism / J. Clarke, and J. Newman. *Critical Policy Studies* 11 (1): 101–116. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19460171.2017.1282376>

6. Feldman, B. 2016. *The Conservative Party Review*. London. <https://conservativehome.com/wp-content/uploads/2016/10/Conservative-Party-Review-Report-1.pdf>

7. Finlayson, A. 2014. "Proving, Pleasing and Persuading? Rhetoric in Contemporary British Politics". *The Political Quarterly* 85 (4):428–436. https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/51185/1/Proving_Pleasing_and_Persuading.doc

8. Flinders, M. 2019. "Not a Brexit Election? Pessimism, Promises and Populism 'UK-style'". *Parliamentary Affairs* 73 (Supplement 1): 225–242. <https://eprints.whiterose.ac.uk/166481/3/Britain%20Votes%202019%20-%20Flinders%20-%20%20Not%20a%20Brexit%20Election-%20Pessimism%2C%20Promises%20and%20Populism%20%E2%80%98UK-style%E2%80%99.pdf>

9. Johnson, B. 2019. Speech to the Tory Party conference, 2 October <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2019/oct/02/boris-johnsons-speech-to-the-tory-party-conference-annotated>

10. Marsh, D. 2018. "Brexit and the Politics of Truth". *British Politics* 13:79–89. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/86033926/s41293-018-0076-x20220516-1-7yr6b-libre.pdf?1652734434=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DBrexit_and_the_politics_of_truth.pdf&Expires=1679339783&Signature=V38Nly9tVAVElSBpGRhHahivbbmkpOFX4IRSfUcF-bKDfA2JJPa3g-XLTiyYt2~n3JemE-YOo-lpZF4icD5QyowzEShUdUzWT9WLhjRrT~7QP4OF5a3M3-HHdfv2FBYMyihc7tak5FVJ0b

11. Schoor, C. 2019. *Where the Real People Meet the Real Elite. Exploring Mixes of Populism with Elitism* [Electronic resource] / C. Schoor // *Populism* 2:184–206. https://brill.com/view/journals/popu/2/2/article-p184_5.xml?fbclid=IwAR3PTT7ALu2g9iuU3vN81MMWrVvNrhPlp-F-DWv_ONmyh60iIirP4lhvKmw

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.95-114>

УДК: 130.2: 172.4

© Михайло Юрій¹

© Назарій Христан²

«МЕНТАЛІТЕТ» І «МЕНТАЛЬНІСТЬ» ЯК КАТЕГОРІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті здійснено дослідження змісту й механізму взаємодії ментальності й менталітету як феноменів духовно-психічного життя етносу, народу. Актуальність розвідки зумовлена тим, що в наукових пошуках зберігається традиція їх осмислення як синонімічних, але на даному етапі ці поняття набувають все більшої контраверсійності. Менталітет – це наукова категорія, яка відбиває визначене явище, що корениться в глибинах народного життя і фіксує стабільні, устояні характеристики духовності. Антропологія фіксує сталість менталітету, його статичність, але водночас і його відносну мінливість, тому що він є механізмом, який визначає реакцію на навколишній світ. У термінології антропологів менталітет виражається через поняття «загальної настанови», пов'язаної з поведінковими характеристиками, яка одночасно не залежить від свідомої рефлексії. Іншими словами, менталітет може бути зрозумілий як система відносно міцних стереотипів, оскільки з необхідністю відбиває визначені статичні властивості соціального типу, що склалися в процесі життєвого досвіду. Щодо ментальності – то це якісна, ідентифікаційна характеристика соціального суб'єкта, що фокусує в собі природно-історичні і культурні особливості. Визначення менталітету та ментальності, їх відмінностей обґрунтовується на підставі

95

¹ Доктор історичних наук, професор кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: m.yuriy@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

² Кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: n.khrystan@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3601-2153>

історіографічних досліджень зарубіжних та вітчизняних учених, наукових шкіл з соціології, культурології та психології.

Ключові слова: менталітет, ментальність, культура, мова, соціальність, етнопсихологія, біхевіоризм.

Mentality and Mindset as Categories of Sociocultural and Civilizational Anthropology

The article examines the content and mechanism of the interaction of mentality and mentality as phenomena of the spiritual and mental life of an ethnic group, a people. The relevance of intelligence is determined by the fact that the tradition of understanding them as synonymous is preserved in scientific research, but at this stage these concepts are becoming more and more controversial. Mentality is a scientific category that reflects a certain phenomenon that is rooted in the depths of people's life and captures stable, established characteristics of spirituality. Anthropology records the constancy of mentality, its staticity, but at the same time its relative changeability, because it is a mechanism that determines the reaction to the surrounding world. In the terminology of anthropologists, mentality is expressed through the concept of «general instructions» associated with behavioral characteristics, which at the same time does not depend on conscious reflection. In other words, mentality can be understood as a system of relatively strong stereotypes, as it necessarily reflects certain static properties of a social type that have developed in the process of life experience. As for mentality, it is a qualitative, identifying characteristic of a social subject that focuses natural-historical and cultural features in itself. The definition of mentality and mentality, their differences, is substantiated on the basis of historiographical research of foreign and domestic scientists, scientific schools of sociology, cultural studies and psychology.

Keywords: mentality, mentality, culture, language, sociality, ethnopsychology, behaviorism.

Постановка проблеми. Розглядаються основні підходи до концептуалізації понять «менталітет» і «ментальність». Дається характеристика цих понять у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. Зауважується, що феномен менталітету – субстанція духовна, котра має давньоісторичне походження і пов'язана з індивідуальними, груповими й суспільними інваріантами поступово розвитку як похідних складових культури народу, його релігії, життєустрою,

філософських ідей, освіти, буденності. Водночас менталітет – це своєрідна квінтесенція культури. В ньому фіксуються найістотніші, історично усталені особливості світосприйняття, світовідчуття й світобачення певної людської спільноти, глибинні засади індивідуальної і суспільної свідомості, вчинків і поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням менталітету займалися і займаються відомі вчені зарубіжжя та України, серед яких: М. Блок, Л. Февр, Ле Гофф, М. Пруст, Ж. Дюбі, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, В. Вундт, Г. Шпет, М. Хайдеггер, З. Фрейд, К.Г. Юнг, М. Грушевський, Д. Чижевський, В. Липинський, І. Нечуй-Левицький, М. Попович, В. Горський, А. Бичко, В. Храмова, О. Киричук, В. Касьян, Н. Корнієнко, О. Кульчицький, Ю. Римаренко, В. Чмир та інші.

Мета статті полягає у висвітленні понять «менталітет» і «ментальність» як категорій соціокультурної та цивілізаційної антропології, а саме: простежити історію появи даного терміну і введення його в науковий обіг, розглянути різні підходи до тлумачення понять «менталітет» і «ментальність».

Виклад основного матеріалу. У сучасній гуманітаристиці склалися різні підходи до дослідження феномену «менталітет». Антропологічний (історикоантропологічний) підхід видається найбільш продуктивним. Він сформувався на традиції французької історичної школи «Анналів». Саме французька «Нова історична наука» зробила ментальність ледве не головним предметом свого аналізу, хоча саме поняття з'явилося значно раніше. Поняття «менталітет» (з латинської «mens», «mentis») дослівно означає «мислення», «розум». Запровадження до наукової літератури цього терміна пов'язують із іменем американського дослідника Р. Емерсона (1856 р.), який застосовував його у значенні першоджерела і носія духовних цінностей. На його думку, цей концепт включає в себе почуття, симпатії та антипатії, образи, картину світу. Причому всі ці уявлення і відчуття пов'язані не стільки зі свідомістю, яка регулює мислення людини, а швидше з несвідомим [Додонов Р., 1999]. Протягом усього Нового часу феномен ментальності притягував до себе дослідників філософії історії і філософії культури. Оскільки до середини ХІХ ст. термін «менталітет», «ментальність» ще не був уведений у науковий обіг, його зміст найчастіше позначався поняттями «характер», «народний дух». Так, ідея «народного духу» присутня в працях Дж. Віко, Г. В. Ф. Гегеля,

І. І. Гердера, Ш. Л. Монтеск'є, К. Гельвеція та інших європейських мислителів і вчених.

Мислителі епохи Просвітництва розглядали особливості «народного духу» з позицій географічного детермінізму. Так, Ш. Л. Монтеск'є пояснював особливості «духу народу» результатом дій об'єктивних факторів фізичного і морального характеру [Монтеск'є Ш., 1955]. Діяльність людини, на його думку, має відповідати «народному духу», оскільки необхідно уникати всього того, що може його змінити. Дещо інша позиція прослідковується в працях К. Гельвеція, який виводив пряму залежність ментальності народу від форм правління і суспільних змін [Гельвецій К., 1974].

І. Г. Гердер розглядав «генетичний дух і характер народу» як прояв його квінтесенції. На думку І. Гердера, «дух народу» спроможні виразити його творіння, мова, музика, побут. При цьому найкраще «народний дух» відбиває фантазійний, казковий елемент усної народної творчості, оскільки культура і мова, забезпечуючи зв'язок поколінь, першочергово впливають на світогляд і спосіб життя етносу [Гердер І., 1977]. Зауважимо, що І. Гердер одним з перших вказує на комплексний характер дослідження «народного духу». Щоби зрозуміти «народний дух», на його думку, необхідно вивчати все життя і почуття, і мову, і практичний досвід людини. На відміну від Ш. Монтеск'є, І. Гердер визнавав сприятливий для розвитку «народного духу» ефект від взаємодії різних культур, які трансформують і адаптують ментальні основи буття до зовнішніх соціокультурних умов, що постійно змінюються.

Акцент на мову і культуру, як засіб формування, збереження і трансляції «народного духу», робили також Д. Віко [Віко Дж., 1994] і В. Гумбольдт [Гумбольдт В., 1984]. Г. Гегель ототожнював «дух народу» з його самосвідомістю, проводячи пряму залежність ступеня зрілості етнічної самосвідомості від рівня раціональності мислення народу, а також типом релігії. В Європі другої половини XIX ст. виникає новий науковий напрям – етнічна психологія, метою якої було дослідження «народної душі», її структури, законів духовного життя етносу. До цього напрямку належали такі вчені, як В. Вундт, М. Лацарус, Г. Лебон, Р. Тард, Х. Штейнталь та ін.

Німецькі мислителі М. Лацарус і Х. Штейнталь вказували на існування певної духовної цілісності – «духу народу», що становив психічну подібність індивідів, які належали до одного етносу, і водночас

їх самосвідомість. Вони зазначали, що кожен представник етносу несе відбиток особливої природи даного народу як на своєму тілі, так і на своїй душі, оскільки саме «дух народу» обумовлює формування їх волі, способу думок і емоційного стану, при цьому «дух народу» живе тільки в індивідуумах і не має буття поза індивідуумом. Елементами «народного духу», згідно з концептуальним положенням М. Лацаруса і Х. Штейнталя, є мова, міф, релігія, культ, народна творчість і мистецтво [Лацарус М., 1905].

Найбільш розробленою в цей період була вже згадувана концепція «народного духу» В. Вундта. Він критично поглянув на підхід М. Лацаруса і Х. Штейнталя, розуміючи під «народним духом» вищі психічні процеси, що виникають підчас спільного життя людей (через колективну творчу діяльність), унаслідок чого формуються суспільні уявлення і відчуття. Таким чином, на його думку, «народний дух» – це не проста сума індивідів. «Спільний дух» хоча і проявляється через свідомість окремих представників етносу, завжди є дещо більше, що народжується тільки в процесі взаємодії і взаємовідносин. Тобто «народний дух» – це певне утворення, що володіє синергічним ефектом [Вундт В., 1896]. Методом дослідження «народного духу», на думку В. Вундта, має стати аналіз конкретно-історичних продуктів етносу, що становлять три нерозривні сфери духовного життя. До них він зараховував мову, міфи і звичаї [Вундт В., 1998].

У ХХ ст. дослідження ментальності як складного багатоаспектного феномену здійснювалося здебільшого з позицій інтегративного і комплексного підходів, що поєднують історичне знання, психологію, етнографію, антропологію, культурологію і соціологію. Термін «ментальність» в активний науковий обіг вводить уже згадуваним французьким психологом і етнографом Люсьєном Леві-Брюлем у працях «Ментальні функції в нижчих суспільствах» (1910 р.) і «Первісне мислення» (1922 р.). Л. Леві-Брюль розглядав два види ментальності – «пралогічний» і «логічний»: «...первісне мислення відрізняється від нашого... Там, де ми шукаємо вторинні причини, стійкі попередні моменти, первісне мислення звертає увагу винятково на містичні причини, дію яких воно відчуває повсюдно... Воно виявляє повну байдужість до суперечностей, яких не терпить наш розум. Ось чому варто називати це мислення, порівняно з нашим, пралогічним» [Леві-Брюль Л., 1980]. Зазначимо, що названі види ментальності

автор не протиставляв один одному, а розглядав їх, швидше, як два прошарки ментальності.

Змістом ментальності, за Л. Леві-Брюлем, виступають колективні уявлення, притаманні соціальній групі в цілому і які обумовлюють індивідуальне мислення та, відповідно, поведінку [Леві-Брюль Л., 1980]. Подібних поглядів з Л. Леві-Брюлем дотримувались уже згадані Е. Дюркгейм, К. Леві-Стросс, а також такі представники школи «Анналів», як М. Блок і Л. Февр [Карп'юк Л.]. Окремо видається доцільним зупинитися й на поглядах інших учасників школи, а саме – Ф. Броделі і Ж. Ле Гоффі. Зокрема, Ф. Бродель, як учень Л. Февра, вважав, що історичне і соціальне середовище визначає сенс існування людини і її долю. В праці «Середземномор'я» він розкриває сенс людського існування через дослідження природи індивіда, через розуміння оточуючого світу. Будучи послідовником Ж.-Ж. Руссо і Ш. Монтеск'є, Ф. Бродель вважав, що важливим елементом ментальності є природне середовище. Людина вступає з природою в контакт і спирається на досвід предків. Будь-яка трансформація створює соціальні механізми підтримки єдності цієї цивілізації. Тому впродовж століть зберігається особливий світ, структуруючи процеси свідомості, фактори релігії, мистецтва, традицій, колективної ментальності – все це необхідно враховувати, беручи до уваги, що історія створює людину, обмежує рамки, в яких групи людей ведуть свій «діалог» зі світом. Для реконструкції «ментального» Ф. Бродель пропонував аналізувати два рівні структури в житті будь-якого суспільства: рівень структури життя матеріального і нематеріального, що охоплює людську психологію і щоденні практики, і рівень «структури повсякденності», в якій формуються цінності і символи віри людини певної епохи. Для того, щоб зрозуміти певну історичну епоху, розібратися в різних аспектах розвитку суспільства, зокрема, і в політичних інтригах, необхідно зрозуміти поведінку людей, семіотичні втілення їхньої характеристики світу – образи, уявлення, звички, відчуття, заботони тощо.

Подальше дослідження феномену менталітету відстежується у працях Жака Ле Гоффа. Він особливого значення надавав вивченню історії ментальності. На його думку, ментальність – це не просто чітко сформульовані і цілком усвідомлені стереотипні процедури мислення або позбавлені логіки розумові образи, притаманні конкретній епосі або певній соціальній групі, а способи орієнтації

в соціальному і природному світі, доведені до автоматизму. Згідно з Ж. Ле Гоффом, такі сукупності шаблонів і цінностей, як правило, не артикулюються провідниками офіційної моралі та ідеології – вони імпліцитно обумовлюють поведінку людей, не будучи конституційовані в системний, моральний чи світоглядний кодекс. Реконструкція еволюції ментальностей становить у такому контексті історію різних «уповільнень в історії». Соціальна історія ідей у ракурсі схеми Ж. Ле Гоффа дуже суперечлива: з одного боку, будучи вироблені інтелектуальною елітою, вони, проникаючи в маси і взаємодіючи з ментальними установками середовища, істотно трансформуються, іноді до невпізнання; з іншого боку, культурні традиції народу і фольклорна творчість в історичній ретроспективі блокуються «вченою культурою» і письмовою традицією, що серйозно ускладнює процедури адекватної реконструкції народної культури минулих епох. У цілому за схемою Ж. Ле Гоффа історична реальність становить єдність матеріальних умов і світу уяви, в якому проживають члени будь-якого суспільства [Ле Гофф Ж., 1992].

Отже, французькі філософи та історики, що стояли біля витоків вивчення ментальності, помістили «ментальне» між усвідомленим, очевидно структурованим, відрефлексованим (тобто формами суспільної свідомості – релігією, ідеологією, мораллю, естетикою тощо) і неусвідомленим (несвідомим, у колективній, частково і в індивідуальній психіці людей) [Ющишин О.].

Винятково вагомий внесок у розкриття феномену ментальності зробили концептуальні положення К. Г. Юнга про архетипи колективного несвідомого, тобто про наявність у психіці універсальних динамічних схем колективної думки. Колективне несвідоме, на думку К. Г. Юнга, – це вроджений, більш глибокий прошарок несвідомого, що бере початок не з особистого досвіду індивіда, воно ідентичне у всіх людей і є «загальною підставою душевного життя кожного» [Юнг К., 1991].

Помітний сегмент знань із теорії ментальності належить американському філософу, психологу, соціологу Еріху Фромму. Концептуальними витоками його поглядів стали ідеї З. Фрейда, раннього К. Маркса, Ф. Ніцше, а також буддизм. Е. Фромм вважав, що справжньою частиною людської ментальності є соціальне несвідоме, а свідомість людини – це несправжня її частина. На відміну від З. Фрейда, який розглядав категорію несвідомого як суто психологічний фено-

мен, Е. Фромм головну увагу спрямовував на виявлення онтологічного змісту несвідомого. На його думку, факт подібності значущих рис характеру у членів однієї культури дозволяє говорити про «соціальний характер», що формується під впливом соціально-економічної структури суспільства. Е. Фромм визначав соціальний характер як головне ядро структури характерів більшості членів групи, яке розвинулося як результат фундаментального досвіду і способу життя, спільного для цієї групи. Соціальний характер – це своєрідний приводний ремінь ментальності: з одного боку, він спрямований на поведінку індивідів, пов'язану із задоволення потреб суспільства, з іншого – він робить таку поведінку нормою, потрібною для суспільства. Таким чином, формується необхідна внутрішня мотивація людей, найчастіше неусвідомлено. В праці «Втеча від свободи» Е. Фромм вживає поняття «ментальність» як синонім поняття «соціальний характер». Репресивність суспільства виявляється, на думку вченого, в маніпуляціях свідомістю і витісненні у несвідоме небажаних прагнень. У зв'язку з цим він говорить про «свідоме несвідоме», яке зумовлене дією «соціального фільтра», що включає мову, притаманну певному суспільству, менталітет і соціальне табу [Фромм Е., 1997].

102

Як відомо, 1960-ті роки в Німеччині позначилися вибухом гуманітарного знання, включаючи й зацікавленість менталітетом. Визначаючи незаперечні надбаня французької історіографії, німецькі вчені критикували неточність і розмитість поняття «ментальність». Вони дали своє визначення ментальності і предмета історії ментальностей. Філософське розуміння цієї категорії розкрив неокантіанець Е. Кассіер. Визначаючи зміст менталітету так само, як Л. Леві-Брюль, він класифікував види менталітету за способом сприйняття оточуючого світу, підкреслюючи при цьому значення природи. Натомість, Г. Гелленбах розглядав ментальність як сукупність уявлень, способів поведінки і реакцій, які, найімовірніше, несвідомі і невідрефлексовані. Р. Шпрандель визначав ментальність як групові уявлення і способи поведінки. К. Вернер у перший ряд характеристики ментальності висунув мислення і відчуття. Е. Шулін – етичні і пізнавальні коди. Ф. Селлін – колективні пояснення того, що відбувається насправді. Вагомий внесок у дослідження ментальності зробив Ф. Граус, який визначав її як «сукупність механізмів психологічних реакцій і базових уявлень, характерних для різних соціальних груп». Відповідно,

предметом історії ментальностей він вважав, з одного боку, психологічні й емоційні уявлення, ідеї, а з іншого – поведінку.

Не можна оминати американську етнопсихологічну школу (А. Кардінер, Р. Бенедикт, М. Мід, Р. Ліптон та інші) середини ХХ ст., яка висунула цілу низку концепцій менталітету, виходячи з існування у різних етносів специфічних рис національного характеру, що проявляються в особливостях стійкої «культурної поведінки». Це дозволило вченим вибудувати модель «середньої особливості», в якій поєднані спільні для її представників риси національної культури.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що дослідження ментальності впродовж тривалого часу залишалося однією з центральних проблем у зарубіжному соціогуманітарному знанні. Саме в працях європейських, а відтак і американських учених ця проблема була окреслена і поставлена на науковий ґрунт упродовж ХІХ – ХХ ст. І все ж єдиної концепції ментальності західна наука не виробила, хоча й окреслила низку спільних підходів до проблеми цього феномену: філософський, історичний, етнопсихологічний і соціологічний, антропологічний, психоаналітичний, культурологічний, комплексний, інтегративний, семіотичний. Це зумовило появу значної кількості праць, різнобічних як у змістовному, так і методологічному плані.

Отже, основні ідеї зарубіжних дослідників феномену ментальності пов'язані з визначенням самого поняття, його структури, способів дослідження ментальних основ життя різних етносів у різні історичні періоди їх існування. Поряд з теоретичними постулатами, наявні праці містять багатий емпіричний матеріал. Надбання зарубіжних учених з цієї проблематики є важливою теоретико-методологічною підставою для подальших досліджень українських учених, які дедалі ширше опрацьовують теоретичні питання.

Європейських дослідників об'єднує узагальнений, абстрагований підхід до менталітету, оскільки національна проблема там не така гостра, як була в Україні впродовж багатьох століть. Частково це стосується й польських та російських учених, які більше уваги звертають на такі аспекти, як вплив неусвідомлюваних факторів на суспільний розвиток. Наприклад, А. Гуревич називав менталітетом «сукупність уявлень, поглядів, почувань спільноти людей, певної епохи, географічної області і соціального середовища, особливий психологічний склад суспільства, що впливає на історичні процеси» [Гуревич А., 1993]. Таким чином, менталітет, на його думку, не ідентичний сус-

пильній свідомості, а характеризує лише специфіку цієї свідомості щодо суспільної свідомості інших груп людей, зазвичай, коли йдеться про великі групи, як етнос, нація чи соціум. Автор зіставляв також поняття як картина світу і менталітет. Ці ідеї в подальшому набули розвитку у працях російського етнолога С. Лур'є, яка стверджує, що «етнічна картина світу – це сформовані на підставі етнічних констант, з одного боку, і ціннісних домінант – з іншого, уявлення людини про світ – частково усвідомлені, частково неусвідомлені» [Лур'є С.].

В українській науковій думці розробка проблеми менталітету проектується здебільшого на вивчення національних феноменів. Традиція аналізу вдачі народу та її ролі у його життєдіяльності, започаткована М. Костомаровим, набула розвитку у працях М. Максимовича, П. Куліша, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка та ін. Ця традиція посіла знакове місце у суспільно-науковій думці української діаспори. Саме тут активно розроблялися такі питання, як «українська національна вдача» (Н. Григоріїв), «народний світогляд» (Д. Чижевський, І. Мірчук), «національний характер» (І. Лисяк-Рудницький), «духовність українського народу» (С. Ярмусь, Я. Ярема, В. Янів), «українська психіка» (О. Кульчицький), «дух нації» (А. Княжинський, Ю. Русов) тощо. Ці та інші автори неодмінно звертаються у своїх працях до ідей М. Костомарова («Дві руські народності»), І. Нечуя-Левицького («Світогляд українського народу: Ескіз української міфології»), П. Куліша («Листи з хутора»), Т. Шевченка, М. Гоголя з їх українським світом, П. Юркевича з його «Філософією серця».

У працях мислителів української діаспори досліджені різні аспекти українського національного менталітету: вивчення релігійності як вагомого характерного елементу української духовності (В. Липинський, І. Мірчук, С. Ярема, В. Янів); роль родини та замкненість на родинному житті (І. Мірчук, Б. Цимбалістий, В. Янів, Ю. Бойко); взаємовплив менталітету і соціально-політичного життя суспільства (Д. Донцов, В. Липинський); вплив національного менталітету на інші духовні явища (Є. Маланюк, І. Мірчук, Д. Чижевський).

Серед сучасних досліджень національного українського менталітету варті уваги праці І. Бичка, А. Бичко, М. Поповича, О. Нельги (аналіз складових та особливостей менталітету української нації); П. Ігнатенко (дослідження феномену національного характеру); С. Кримського (співвідношення архетипів і ментальності); Р. Додонова (вивчення етнічної ментальності); В. Ігнатова, Б. Попова, М. Сте-

пико (соціокультурний аналіз життєдіяльності етносу); О. Забужко, Н. Хамітова (становлення української національної ідеї); І. Старовойта (компаративний аналіз українського і західноєвропейського менталітетів); М. Кисельова (менталітет українського селянства) та інших. Новий напрям в українському менталітетознавстві започаткували автори цієї монографії в уже згадуваному дослідженні ментального виміру української цивілізації [Калакура Я., 2017].

Інтерес до проблеми менталітету підтверджується численними науково-популярними публікаціями на сторінках вітчизняних видань, авторами яких є: Є. Бойко, В. Васильєв, С. Грабовський, І. Дубов, Є. Єрмоленко, Н. Корнієнко, В. Касьян, В. Москалець, Л. Пушкарьов, В. Чмир та ін. Докладніше надбання українських науковців щодо ментальної сутності української цивілізації розглядаються в наступному підрозділі, а тут зупинимось на таких теоретико-методологічних питаннях, як сутність менталітету та ментальності, структура менталітету та його функції, співвідношення менталітету і культури, світогляду, духовності тощо.

А. Рубан, досліджуючи теоретико-методологічні основи формування української ментальності в контексті історико-філософського аналізу, доходить висновку про те, що вона сформувалася на конструктивних духовнотворчих джерелах, на традиціях гуманізму, життєлюбства, співжиття з представниками інших етносів [Рубан А., 2004]. А з погляду лінгвістики, поняття «ментальність» – це своєрідний спосіб сприйняття навколишньої дійсності за допомогою мови, а «менталітет» – спосіб представлення (вираження) притаманних національних особливостей шляхом фіксації у складі мови [Пасечник С., 2012].

У світлі розглянутої історіографії менталітету вважаємо доцільним провести попередні підсумки і висловити деякі міркування, виходячи саме з проблем соціокультурної та цивілізаційної антропології. Відштовхуючись від наведених трактувань менталітету, можна згрупувати їх за такими ознаками: а) як манера мислення; б) апріорна форма пізнання; в) база, що керує мисленням; г) множинність більш вузьких тем, що відбивають глобальну картину менталітету; д) сукупність способів і змісту мислення та сприйняття, характерних для певного колективу у відповідний час, що проявляється в діях; е) світогляд.

Складність виведення дефініції менталітету, на наш погляд, пояснюється такими обставинами. Різне читання її трактувань зумовлене бажанням знайти основну першоцеглину у підставі, яка б пов'язувалася переважно з етимологічним походженням. Це призвело до подрібнення змісту менталітету, до акцентування його на нюансах, на шкоду загальній характеристиці досліджуваного явища. Очевидно, більш плідним може стати дещо інший підхід. Спробуємо вивести дефініцію ментальності не шляхом відкидання нюансів у відмінностях трактувань, а шляхом виділення загальних підстав у фіксуючих цими трактуваннями явищах, виходячи з принципів історичної антропології.

Повернувшись до аналізу вищенаведених визначень, ми бачимо, що менталітет має на увазі у своїй структурі дві основні складові, або сегменти. Перший сегмент включає характеристики, які даються проявам природного походження. Вони можуть бути виражені як психологія, розумові здібності, розумовий інструментарій, манера мислення, апріорна форма пізнання тощо. Другий сегмент включає характеристики, пов'язані з культурним походженням – світобачення, багато вузьких тем, які дають у сумі картину менталітету. Під вузькими темами трактується пріоритетне ставлення до певних морально-етичних цінностей. Цілком очевидно: обидва сегменти знаходяться у взаємозв'язку один з одним.

Тема взаємозв'язку природного і соціального в людині не нова. Достатньо згадати уявлення про расові відмінності Г. Гегеля [Гегель Г., 1956], який пов'язував особливості зовнішнього вигляду і психічного складу людини з природно-географічними факторами. Взаємодія природного і соціального знайшла своє продовження в межах психоаналізу. З. Фройд достатньо категорично вирішив її на користь біології [Фрейд З., 1990]. Представники соціобіології М. Р'юзі Е. Уілсон намагалися розв'язати цю проблему в тому самому руслі. Будь-який категоризм грішить однобічністю і породжує опонентів. Позиція З. Фрейда, зокрема, піддалася різкій критиці з боку К. Юнга. Одним з важливих зауважень, висловлених на адресу З. Фрейда, було твердження К. Юнга про те, що природні інстинкти, справді, протистоять духу, але і те й інше залишається здебільшого невідомим, внаслідок чого неможливо одне з двох оголосити непорозумінням [Юнг К., 1994].

Позиції біхевіористів і інстинктивістів піддав різкій критиці Е. Фромм. Розкриваючи дихотомію екзистенціального й історичного в людині, він вказував на різноманітність реакцій на існування суперечностей залежно як від власного характеру людини, її індивідуальності, так і від культури, до якої вона належить [Фромм Е., 1993]. Е. Фромм виходив із тези про первинність психічних процесів, які багато в чому визначають структурні феномени, але при цьому йдеться не про відособленого позасоціального індивіда, а про людину, яка включена в реальний соціально-історичний контекст.

Проблема співвідношення історичного і культурного в людині залишається актуальною і розробляється багатьма дослідниками, зокрема, українськими [Попович М., 2006].

Представники напряму геннокультурної коеволюції Ч. Ламсден і А. Гумурст також висловлюють думку про існування двох каналів передачі інформації – генетичного і культурного, функціонування яких засновано на подібних принципах [Ламсден Ч., 1998]. Таким чином, стає очевидним: проблема зв'язку природи і культури сприймається сучасною людиною і екстраполюється на життєдіяльність самої людини в манері, притаманній сучасній науці, тобто через розуміння складноорганізованої системи. Менталітет у цьому разі може сприйматися як певний фокус, де відбувається взаємопроникнення історичного і культурного на основі антропологічного контексту.

Однак, варто зазначити, сам менталітет, як і будь-яке інше явище, яке стосується людини, має історико-транзитний характер. Його історичність може бути виражена і структурно. Сегменти, взаємозв'язок яких виражає менталітет, можуть бути представлені через характеристики, подані Ф. Броделем для визначення історичної реальності в різних відображеннях. Найглибший пласт менталітету в цьому разі пов'язується з позачасовою історією, середній пласт – з історією, що протікає в повільному ритмі, верхній пласт – з традиційною чи подієвою історією [Бродель Ф., 2002]. Можна припустити, що цей глибинний пласт фокусує природне і соціальне на рівні архетипів [Юнг Г. К., 1996], середній пласт конкретизує архетипічні утворення, співвідносячи їх з культурними домінантами конкретного історичного часу, верхній пласт надає специфічної якості менталітету відповідно до належності до певного типу соціальності. Всі три пласти присутні одночасно в психіці людини як вияв специфіки її людського існування. Виходячи з запропонованої схеми, можна дійти висновку, що

менталітет – це культурна антропологічна універсалія так само, як мова, цінність, норма тощо. Менталітет виражає зв'язок адаптивних можливостей і еволюційних імперативів.

У сучасній літературі, присвяченій проблемі менталітету, звертає на себе увагу недостатня розробленість його співвідношення з поняттям «ментальність». Схиляємося до думки про те, що поняття «ментальність» – це якісна, ідентифікаційна характеристика соціального суб'єкта, яка фокусує в собі природно-історичні і культурні особливості. Фіксованість у бутті тієї чи іншої якості може бути пов'язана тільки зі суб'єктом. Хто саме може бути суб'єктом ментальності? Глибинні підстави ментальних структур – архетипи – фіксують колективне несвідоме. Таким чином, ментальні утворення також повинні бути пов'язані із певною спільнотою. Спільнота сама по собі – сукупність, єдність, цілісність. Вона може бути історичною і соціальною. Якщо говорити про історичний аспект існування спільнот, то він виражений як зміна цивілізації, або культурні типи, в даному випадку, і володіють особливими характеристиками, що відрізняють їх одна від іншої [Блок М., 1986].

108

Розпізнавання цих ознак відбувається в межах різних наук, синтез здобутих знань дозволяє робити висновки про специфіку цілісності. Вони розглядаються і в рамках історичної географії, колективної і диференціальної психології, що становить основу антропології. Соціокультурне вивчається завдяки виявленню культурних універсалій, а саме: ставлення до праці, власності, багатства, бідності; розуміння природи права і звичаю; образ природи і її пізнання, способи впливу на неї; розуміння місця людини в структурі світобудови; оцінювання віку життя (зокрема дитинства і старості); сприйняття смерті; ставлення до жінки, роль шлюбу і сім'ї, сексуальна мораль і практика; співвідношення світу земного і трансцендентного; трактування простору і часу; форми релігійності, притаманні «верхам і низам»; соціальні фобії, колективні психози; способи самосвідомості особистості. Співвідношення конкретних характеристик культури зі специфікою географії і психології дозволяє виявити особливості ієрархії цінностей цієї культури, яка є ніби опредмеченою сутністю ментальності.

Серед способів виговорювання цінностей можна виокремити мову, тип релігійності, тип спілкування, прийнятий у культурі. Історичні спільноти мають досить велику протяжність у часі. В межах

європейської культури, наприклад, можна виділити античну цивілізацію, середньовічну, Нового часу і відповідні їм типи ментальності. Соціальні спільноти ніби вписані, з одного боку, в спільноти історичні, з іншого – мають велику рухливість щодо змін утворення і зникнення. Якщо розуміти, що в підставі ментальностей лежать глибинні антропологічні історичні утворення, то яким чином можна говорити про те, що соціальні утворення, такі як класи, страти, спроможні володіти ментальними характеристиками? На нашу думку, розглядаючи ці проблеми, важливо виділити два взаємопов'язані способи утворення ментальностей. Перший – очевидно, спосіб історичного зародження і утворення ментальностей. Він трактується як задіяність архетипічних підстав психіки тим чи іншим культурним середовищем. У представників різних популяцій і етнічних груп, які з покоління в покоління піддавалися впливу певного комплексу факторів соціального і природного середовища, в процесі соціального успадкування формується такий спосіб перероблення інформації, який забезпечує оптимальне функціонування суб'єкта і популяції в цілому щодо умов цього середовища. В цьому випадку відмінності в ментальних характеристиках цивілізаційних утворень виявляються особливо чітко, і завдяки віддаленості в просторі контраст підкреслюється антропологічними особливостями (екзотичністю) – абсолютно очевидно, наприклад, що китайська цивілізація відрізняється від європейської [Блок М., 1986]. М. Блок звертав увагу на те, що в одних і тих самих місцевостях переважаюча риса соціального комплексу може змінюватися як поступово, так і досить стрімко. Часом тут діє зовнішній поштовх, який зазвичай супроводжується включенням нових людських елементів: так було в епоху між Римською імперією і суспільством раннього Середньовіччя. Інколи відбувається тільки внутрішня зміна: наприклад, про цивілізацію Ренесансу, від якої ми так багато успадкували, дехто, однак, скаже, що це вже не наша цивілізація [Блок М., 1986].

Констатація відмінностей у швидкості змін фіксує різницю між внутрішнім процесом, що відбувається упродовж великих відрізків часу, і зовнішнім впливом із включенням нових людських елементів і відбиттям процесів організації [Колесова О.]. Ментальне утворення, як будь-яка фіксація певних якостей, має свої кордони, що відрізняють його від усього іншого, але ці кордони мають досить умовний характер, вони лише не дозволяють опуститися до байдужості, зли-

ватися з усім іншим. Вплив цей може мати вид ідеї, ідеології, релігійних цінностей тощо, носіями яких є інші людські спільноти або окремі індивіди.

Так, із насадженням більшовицької влади в Україні внаслідок голодоморів 1921 – 1922 та 1932 – 1933 рр., масових репресій, нав'язування, комуністичної ідеології складається такий тип української людини, для якої характерні нові риси ментальності, відмінні від попередньої історичної епохи, а саме: втрата особистої індивідуальності, страх, схильність до конформізму, життєва апатія, прийняття колективістської форми життєустрою тощо. Цей приклад підтверджує, що зміна політичних і соціальних функцій суспільства може негативно позначатися на ментальних функціях і, зрештою, призвести до зміни антропологічного коду культури і цивілізації народу.

Висновки. Отже, ментальність – якість, що формується історично, але вона може змінюватися й конструктивно. Правильніше було б говорити про можливість формування ментальностей не у варіантах або-або, а у варіанті і-і. Ментальність, відповідно, – це відбиття зв'язку історичного і конструктивного. Таким чином, суб'єктом ментальності можуть бути як спільноти історичні, соціальні, так і більш дрібні структури, наприклад, суспільні страти і навіть індивіди. Важливо зазначити, що співвідношення історичного і конструктивного сегментів з часом може змінюватися. Ці зміни пов'язані зі зміною насиченості соціального часу. В європейській культурі, цілком очевидно, що ця насиченість зростала в Новий і Новітній час. У традиційних культурах контраст у різні епохи не так явно виражений. Досліджуючи європейську культуру, можна простежити факт переходу від органічного до організованого життя, від історичного до конструктивного. Співвідносячи ці процеси з проблемою ментальностей, важливо зазначити, що обидві складові є життєвими реаліями і як такі фіксуються в ментальних характеристиках, зміна яких впливає на зміну антропологічного коду культури і цивілізації.

Джерела та література:

1. Блок М. 1986. Апология истории, или Ремесло историка. М.: Наука. С. 106, 108.
2. Бродель Ф. 2002. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: в 3 ч. Ч. 1. Роль среды. М.: Языки славянской культуры. С. 20.

3. Віко Дж. 1994. Підстави нової науки про природу націй. Київ: Знання.
4. Вундт В. 1896. Индивидуум и общество. СПб. С. 21.
5. Вундт В. 1998. Проблемы психологии народов // Преступная толпа. М.: Наука. С. 201 – 231.
6. Гегель Г. 1956. Энциклопедия философских наук: в 3 т. Т. 3. М.: Наука. С. 56, 59.
7. Гельвеций К. 1974. О человеке. Сочинения: 2 т. М.: Политкнига. Т. 2. С. 183.
8. Гердер И. Г. 1977. Идеи к философии истории человечества. М.: Политиздат. С. 274.
9. Гумбольдт В. 1984. Избранные труды по языкознанию. М.: Наука. С.10
10. Гуревич А. Я. 1993. От истории ментальностей к историческому синтезу // Споры о главном. Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». М.: Наука. С. 4.
11. Додонов Р.А. 1999. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительной деятельности. Запорожье: «Тандем-У». С. 12-13.
12. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. 2017. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза. 560 с.
13. Карп'юк Л. 2004. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими. URL: <https://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N6/Art12.htm>
14. Колесова О. В. Проблема ментальности в контексте современной культуры (организмический и организационный подходы). URL: <https://www.socionauki.ru/-journal/articles/145692/>
15. Ламсден Ч., Гумурст А. 1998. Геннокультурная коэволюция: человеческий род в становлении. М.: Наука. С. 122 -135.
16. Лацарус М., Штейнталь Х. 1905. Мысли о народной психологии. Воронеж. С. 38.
17. Леви-Брюль Л. 1980. Первобытное мышление // Психология мышления. М.: Наука. С. 131 – 132.
18. Ле Гофф Жак. 1992. Цивилизация средневекового Запада. М.: Прогресс. С. 310 – 312.
19. Лурье С. В. Изучение этнической картины мира как интердисциплинарная проблема. URL: <http://etnopsychology.narod.ru/svlourie/articles/interdisciplinary.htm>

20. Монтескьє Ш. Л. 1955. Избранные произведения. М.: Полит-книга. С. 412.

21. Пасечник С. Є. 2012. До питання про розрізнення понять «менталітет» і «ментальність» у лінгвістиці та суміжних дисциплінах // Наукові праці. Т. 70. Вип. 57. Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П. Могили. Миколаїв. С. 86 – 90.

22. Попович М. В., Кисляковська Н. Б., В'яткіна Н. Б. 2006. Проблеми історії ментальності // Проблеми теорії менталітету. відп. ред. М. В. Попович. Київ: Наукова думка. 404 с.

23. Рубан А. О. 2004. Теоретико-методологічні основи формування української ментальності в контексті історико-філософського аналізу. Мультиверсум: філософський альманах. Київ: Центр духовної культури. № 40. С. 140 – 143.

24. Фромм Е. 1997. Втеча від свободи. Київ: Собор. С. 87.

25. Фромм Э. 1993. Психоанализ и этика. М.: Наука. С. 46 -47.

112 26. Фрейд З. 1990. Психология бессознательного. М.: Канон. С. 244

— 27. Юнг К. Г. 1991. Архетип и символ. М.: Ренессанс. С. 95.

28. Юнг К. Г. 1994. Проблемы души нашего времени. М.: Канон. С. 64.

29. Юнг К. Г. 1996. Психологические типы. М.: «Университетская книга», АСТ. 716 с.

30. Ющишин О. І. Поняття національного характеру, ментальності і національної свідомості як інструмент культурологічного аналізу. URL: http://iai.dn.ua/_u/iai/dtp/CONF//4_2004/articles//stat410.html

References:

1. Blok M. 1986. Apolohyia ystoryy, yly Remeslo ystoryka. М.: Nauka. S. 106, 108.

2. Brodel F. 2002. Sredyzemnoe more y sredyzemnomorskyi myr v epokhu Fylyppa II: v 3 ch. Ch. 1. Rol sredy. М.: Yazyky slavianskoi kultury. S. 20.

3. Viko Dzh. 1994. Pidstavy novoi nauky pro pryrodu natsii. Kyiv: Znannia.

4. Vundt V. 1896. Yndyvyduum y obshchestvo. SPb. S. 21.

5. Vundt V. 1998. Problemy psykholohyy narodov // Prestupnaia tolpa. М.: Nauka. S. 201 - 231.

6. Hehel H. 1956. Entsyklopedyia fylosovskykh nauk: v 3 t. T. 3. M.: Nauka. S. 56, 59.
7. Helvetsyi K. 1974. O cheloveke. Sochyneniya: 2 t. M.: Polytknyha. T. 2. S. 183.
8. Herder Y. H. 1977. Ydey k fylosofyy ystorry chelovechestva. M.: Polytyzdat. S. 274.
9. Humboldt V. 1984. Yzbrannye trudy po yazykoznaniiu. M.: Nauka. S.10.
10. Hurevych A. 1993. Ya. Ot ystorry mentalnosti k ystorycheskomu syntezu // Spory o glavnom. Dyskussyy o nastoiashchem y budushchem ystorycheskoi nauky vokruh frantsuzskoi shkoly «Annalov». M.: Nauka. S. 4.
11. Dodonov R. A. 1999. Teoryia mentalnosti: uchenye o determinantakh myslytelnoi deiatelnosti. Zaporozhe: «Tandem-U». S. 12 -13.
12. Kalakura Ya., Rafalskyi O., Yurii M. 2017. Mentalnyi vymir ukraïnskoi tsyvilizatsii. Kyiv: Heneza. 560 s.
13. Karpiuk L. 2004. Osnovni pidkhody do rozuminnia mentalitetu suchasnymy vchenymy. URL: <https://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N6/Art12.htm>
14. Kolesova O. V. Problema mentalnosti v kontekste sovremennoi kultury (orhanyzmycheskyi y orhanyzatsyonnyi podkhody). URL: <https://www.socionauki.ru/-journal/articles/145692/>
15. Lamsden Ch., Humurst A. 1998. Hennokulturaia koevoliutsyia: chelovecheskyi rod v stanovlenii. M.: Nauka. S. 122 -135.
16. Latsarus M., Shteintal Kh. 1905. Mysly o narodnoi psykholohyy. Voronezh. S. 38.
17. Levy-Briul L. 1980. Pervobytnoe myshlenye // Psykholohyia myshlenyia. M.: Nauka. S. 131 - 132.
18. Le Hoff. 1992. Zhak. Tsyvlyzatsyia srednevekovooho Zapada. M.: Prohress. S. 310 - 312.
19. Lure S. V. Yzuchenye etnycheskoi kartyny myra kak ynterdystsyplynarnaia problema. URL: <http://etnopsychology.narod.ru/svlourie/articles/interdisciplinary.htm>
20. Monteske Sh. L. 1955. Yzbrannye proyzedenyia. M.: Polytknyha. S. 412.
21. Pasechnyk S. Ye. (2012). Do pytannia pro rozrznennia poniat «mentalitet» i «mentalnist» u linhvistytsi ta sumizhnykh dystsyplinakh.

Naukovi pratsi. T. 70. Vyp. 57. Mykolaivskiy derzhavnyi humanitarnyi universytet im. P. Mohyly. Mykolaiv. S. 86 - 90.

22. Popovych M. V., 2006. Kysliakovska N. B., Viatkina N. B. Problemy istorii mentalnosti. Problemy teorii mentalitetu. vidp. red. M. V. Popovych. Kyiv: Naukova dumka. 404 s.

23. Ruban A. O. 2004. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya ukrainskoi mentalnosti v konteksti istoryko-filosofskoho analizu. Multyversum: filosofskiy almanakh. Kyiv: Tsentr dukhovnoi kultury. № 40. S. 140 -143.

24. Fromm E. 1997. Vtecha vid svobody. Kyiv: Sobor. S. 87.

25. Fromm E. 1993. Psykhoanalyz y etyka. M.: Nauka. S. 46 -47.

26. Freid Z. 1990. Psykholohiya bessoznatelnoho. M.: Kanon. S. 244 .

27. Iunh K. H. 1991. Arkhetyp y symvol. M.: Renessans. S. 95.

28. Iunh K. H. 1994. Problemy dushy nashoho vremeny. M.: Kanon. S. 64.

114 — 29. Yunh K. H. 1996. Psykholohycheskye typy. M.: «Unyversytetskaia knyha», AST. 716 s.

30. Iushchyshyn O. I. Poniattia natsionalnoho kharakteru, mentalnosti i natsionalnoi svidomosti yak instrument kulturolohichnoho analizu. URL: http://iai.dn.ua/_u/iai/dtp/CONF//4_2004/articles//stat410.html

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.115-125>

УДК: 327.8

© Сергій Федуняк¹

ВИКЛИКИ ДЛЯ НАТО ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ: КИТАЙ І УКРАЇНА

Стаття присвячена аналізу політики Китаю та України як викликів для НАТО на початку ХХІ століття. Зокрема, розглядаються внутрішні та зовнішні виклики, що впливають на визначення Північноатлантичним Альянсом свого місця та ролі в сучасній системі міжнародних відносин. З цією метою визначається зміст відповідних дефініцій, особливості внутрішнього розвитку західного суспільства другої половини ХХ століття, що формували відповідне сприйняття безпекового середовища, а також вплив Китаю та України на вибір шляхів адаптації Альянсу до сучасних безпекових процесів.

Автор зазначає, що Китай і Україна становлять собою суттєві різнопланові виклики для НАТО і первинний аналіз засвідчує, що Альянс досить адекватно і оперативно бере до уваги їхнє значення для розробки механізмів та інструментів адаптації до сучасних світових політичних процесів. Виклик Китаю примушує Північноатлантичний Альянс активізувати процес його «глобалізування» через створення і участь у допоміжних безпекових механізмах та інститутах за межами статутно визначеного Євроатлантичного регіону. Зі свого боку, Україна на практиці виступає форпостом західного світу, прикриваючи країни Альянсу від російської агресії і даючи їм можливість здійснити переозброєння для ефективної відсічі у випадку агресії. Виклик полягає у тому, що підтримка України збільшує потенційну можливість безпосереднього військового зіткнення НАТО з Російською Федерацією.

115

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: s.fedunyak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7021-7641>

Ключові слова: безпека, виклик, Північноатлантичний Альянс (НАТО), Китай, Україна.

Challenges for NATO in the First Third of the 21st Century: China and Ukraine

The article is dedicated to the analysis of China's and Ukraine policies as challenges at the beginning of the XXI century. External and internal factors which influence the NATO's definition of its role and place in the contemporary system of international relations are considered. To this purpose, the content of certain definitions, specifics of internal development of Western society of the second half of the XXth century which form subsequent perception of security environment as well as the impact of China and Ukraine on the NATO's choice of the ways of adaptation to the contemporary security processes.

116 — The author notes that China and Ukraine are substantially different challenges for NATO and initial analysis shows that the Alliance rather quick and promptly takes into account their meaning for the creation of adaptive mechanisms and instruments to the contemporary world political processes. China's challenge makes NATO to activate the process of its "globalizing" through the creation and participation in supplementary security mechanisms and institutions beyond the Statute's defined Euro-Atlantic region. At the same time, Ukraine acts as an outpost of Western world covering the Alliance's members from Russian aggression and giving them possibility to make rearmament necessary for efficient rebuff in case of attack. Ukraine's challenge lies in that NATO support of Kyiv increases the risk of direct military collision between NATO and the Russian Federation.

Keywords: security, challenge, North-Atlantic Alliance (NATO), China, Ukraine.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна вдихнула нове життя в Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), яка з початку 90-х рр. перебувала у стані анабіозу і значною мірою втратила свій потенціал в якості оборонного союзу західного світу. Нова ситуація в системі міжнародних відносин, пов'язана із фактичним руйнуванням механізму та інструментарію глобальної безпеки внаслідок російської агресії в Україні, виявилася тим спусковим механізмом, що примусила Альянс заново переглянути свою роль і місце у світі.

Історія свідчить, що основним спонукальним мотивом для активізації і адаптації до нових обставин виступають загрози і виклики. Вони підкреслюють динамічний характер системи міжнародних відносин, оскільки є проявом реакції з боку провідних гравців на порушення балансу сил. З цією метою важливо правильно визначити їх характер, глибину і ступінь впливу на об'єкти і процеси впродовж тривалого відтинку часу.

Для Північноатлантичного Альянсу посеред інших основні виклики безпеці склали Китай і Україна. При цьому обидві держави розносяться в різні категорії: Україна залишається помітним «траблмейкером» сучасних міжнародних відносин, але вона для Заходу не має стратегічного значення і не спів розмірна з Китаєм і США. У свою чергу КНР розглядається в якості однієї з майбутніх наддержав, що суттєво впливає і впливатиме на характер та дизайн міжнародних відносин у нинішньому столітті загалом і яка вимагатиме від НАТО вироблення довготривалої стратегії.

Сучасний стан дослідження. На даний час дослідники лише розпочали вивчення різнопланового впливу Китаю і України на діяльність НАТО. Зокрема, військово-організаційні і політичні аспекти взаємовідносин України і Альянсу розглядаються в роботах С. Возняка, А. Іващенко, Д. Федуневича, М. Шпури і Л. Скачко (Возняк С., Іващенко А., Федуневич Д., Шпура М., 2018, с.11-17). Розвиток субрегіональних стратегій НАТО, в тому числі в контексті російсько-української війни аналізуються у кількох роботах автора (Федуняк С., Балтійсько-Чорноморський регіон..., 2020; Федуняк С. Чорноморський регіон, 2020). Цікаві концептуальні підходи до вивчення Китаю як виклику НАТО містяться в інтерв'ю відомої норвезької дослідниці Л.Одгаард часопису «Дипломат» (Мерсу А.Кюо, 2023).

Проте, на думку автора, в наявній літературі проявляється схильність недооцінювати значення України для розвитку Північноатлантичного Альянсу, а також відсутність концептуальних підходів, які б допомогли сформулювати адекватну стратегію Заходу щодо Китаю. Тому в даній статті аналізуються внутрішні та зовнішні виклики першої третини ХХІ століття, що впливають на визначення Північноатлантичним Альянсом свого місця та ролі в сучасній системі міжнародних відносин. З цією **метою** визначається зміст відповідних дефініцій, особливості внутрішнього розвитку західного суспільства другої половини ХХ століття, що формували відповідне сприйняття

безпекового середовища, а також вплив Китаю та України на вибір шляхів адаптації до сучасних безпекових процесів.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж перейти до безпосереднього аналізу предмету дослідження, необхідно визначитися з дефініціями «виклик» і «загроза». У західній безпековій літературі широко вживається усталене словосполучення «виклики і загрози», що англійською мовою звучить як “challenges and threats”. Поєднання обох термінів цілком природне, оскільки вони пов’язані причинно-наслідковими зв’язками: виклик як сукупність взаємопов’язаних процесів і явищ при відповідному розвитку може перерости у загрозу.

Загроза має більш чітке і розроблене формулювання. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» – «це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» (Закон України «Про національну безпеку України», 2018). За аналогією, загроза діяльності НАТО – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію статутних положень Альянсу, його цілей та завдань.

118

—

У свою чергу, виклик – це явища, тенденції і чинники, що створюють передумови для ускладнення чи унеможливлення реалізації НАТО своїх статутних положень, цілей і завдань. Іншими словами, виклик може створити передумову для появи загрози. Варто зазначити, що у випадку адекватного реагування виклик не обов’язково переросте у загрозу: з одного боку, своєчасна і адекватна реакція може знизити до нульового рівня вплив процесів та явищ на об’єкт, а з іншого – сприятливий розвиток може стати наслідком інших, більш потужних чинників.

У нашому випадку, пов’язаному із діяльністю НАТО, розглянемо внутрішні і зовнішні виклики. Основним внутрішнім викликом можна було б визначити фундаментальну зміну політичних еліт і суспільних настроїв у країнах Заходу після Другої світової війни і відповідно зміну парадигми загроз і реагування на них. У другій половині ХХ століття в умовах безпрецедентно довготривалого періоду відсутності значних військових конфліктів у планетарному масштабі сформувалось західне гедоністичне суспільство з високим рівнем споживання, яке мало наслідком зростання цінності людського життя, що

проявилось у меншій готовності брати до рук зброю і відправляти своїх синів на війну, кількість яких зменшувалася внаслідок падіння народжуваності.

По-друге, спостерігалось ослаблення впливу на суспільство традиційних засадничих культурно-цивілізаційних цінностей, на яких базувався Захід. Перетворення держави із сакральної речі, освяченої релігією і традиціями, на звичайного постачальника послуг не могло не вплинути на сприйняття пересічного західного громадянина і його бажання захищати її зі зброєю в руках. Все це вилилось у домінування пацифізму на рівні еліт і суспільства і, відповідно, відкидання війни як інструменту вирішення конфліктів та її реалізації політики загалом. Західні еліти і суспільства намагалися уникнути будь-якої застосування сили, велися лише затухаючі колоніальні війни (Суецька криза 1956 р., Алжир до 1962 р.) поза межами території метрополій.

У практичному сенсі відбулася фактична відмова від масштабних конвенційних війн і перехід до стратегії боротьби з терористичною загрозою, що передбачає наголос на розвитку спеціальних легкоозброєних підрозділів і зменшення значення високо руйнівних засобів ведення війни (артилерії, РСЗВ). Все це призвело до суттєвого зниження стійкості і опірною потенціалу в країнах Заходу, що безпосередньо відобразилося і на безпекових інститутах. Як вже зазначалося, Північноатлантичний Альянс поступово еволюціонував до політико-військової організації, в якій суттєво ослабли можливості реалізації оборонних функцій (США ще не готові до епохи конфлікту..., 2023).

Зокрема, війна Росії проти України показала, що Північноатлантичний Альянс виявився фактично нездатним захистити своїх членів у випадку російської агресії: до прикладу, згадаймо дискусію влітку 2014 року про бажання і реальну можливість захисту естонської Нарви у випадку початку російської гібридної операції. Більш свіжі соціологічні дослідження засвідчили, що більше третини громадян держав-членів НАТО не готові захищати союзні держави у випадку нападу Росії (Громадяни понад третини країн НАТО..., 2020). Водночас більше половини опитаних вважають, що їх захистять американці, що підтверджує тезу, що західна колективна оборона тримається лише майже виключно на військово-політичних ресурсах Сполучених Штатів (Громадяни понад третини країн НАТО..., 2020).

На сучасному етапі для НАТО основними зовнішніми викликами можуть розглядатися Китай та Україна. Вони не створюють загроз для безпеки Альянсу (з Україною, що прагне стати членом цього оборонного союзу це виключено), проте примушують його до довготривалого реагування як на інституційному, так і на концептуальному рівнях. Тепер переходимо безпосередньо до аналізу двох заявлених зовнішніх викликів: Китаю і України.

120 — Як заявив Генеральний Секретар НАТО Є.Столтенберг, «Китай не є нашим суперником, але він кидає виклики нашій безпеці, нашим інтересам та нашим цінностям» (Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg, 2023). Особливість китайського виклику полягає у його активному і відкритому стратегічному характері і який має глобальні цивілізаційні виміри. Мова йде як про чисту геополітику з її контролем територій і тут насамперед варто згадати експансію Пекіна у Південно-Китайському морі і його спроби захопити Тайвань, так більшою мірою саме про конкуренцію суспільних моделей, що зрештою прямо чи опосередковано впливатиме й на спроможність контролювати території. Китай знову оживив актуальність авторитарно-тоталітарного шляху розвитку і його впливу не лише в традиційних ареалах країн периферії, де спостерігається певний відступ демократії, але і як альтернативу для трансформаційних посткомуністичних суспільств та й навіть традиційного Заходу.

Можна стверджувати, що сучасна китайська модель виглядає багатообіцяюче з точки зору політичних еліт багатьох країн, насамперед перехідного типу, оскільки вона поєднує традиційні, часто архаїчні політичні практики з досить значним рівнем розвитку технологій та високою адаптивністю суспільно-політичної системи до впливу глобальних процесів. Проте, на думку автора, адепти китайського шляху часто не беруть до уваги крихкість сучасної китайської економічної моделі, глибоко залежної від експортної кон'юнктури, і яка вступила шлях незворотного гальмування. Крім того, не варто недооцінювати такий механізм впливу як санкції. Західні держави ще ніколи не застосовували їх проти КНР, але наслідком їх ефективного впровадження може стати серйозне обмеження глобального політико-економічного впливу Пекіну у світі. Найбільшою загрозою для Китаю тут виступає довготривала стратегія Заходу на повернення додому розміщених за кордоном високотехнологічних виробництв.

Виходячи із вищезазначеного, виклик Китаю для НАТО полягає у наступному.

1. Зважаючи на нарощування військових сил Китаю в регіоні Далекого Сходу і басейну Тихого океану, Альянс повинен прискоритись в процесі глобалізації своєї діяльності через насамперед опосередковану присутність. Насправді, де факто НАТО вже досить давно вийшла за межі виключно північноатлантичного регіону. Можливо, найкращим способом посилення свого впливу для Альянсу буде нарощування присутності не його самого, а окремих членів в якості учасників регіональних військово-безпекових союзів, як наприклад, безпекового альянсу в Індо-Тихоокеанському регіоні у складі Австралії, Британії та США з 15 вересня 2021 року під назвою AUKUS (США, Британія та Австралія..., 2023).

2. У китайській стратегії стосовно європейського континенту (євроатлантичної зони) зростає вплив традиційних безпекових чинників. Китайське керівництво фактично відмовилося від «скромних» заяв про необхідність вирішення економічних проблем власної країни і почало використовувати більш традиційну геополітичну риторіку, а також інструментарій «м'якої сили» для ослаблення свого глобального суперника, тобто, країн Заходу. Мова йде про нарощування торгівлі з країнами Європи з одночасним витісненням Сполучених Штатів з провідних місць у зовнішньоторговельному обігу країн Євросоюзу, численні спроби заволодіти контролем над критичною інфраструктурою тощо.

Слід зазначити, що еліти західних держав розуміють, що **виклики** з боку Китаю можуть перерости у **загрозу**. Це відображено у нещодавно затвердженій Стратегічній концепції НАТО від 29 червня 2022 року. Документ відзначає що «заявлені амбіції та політика примусу Китайської Народної Республіки (КНР) кидають виклик нашим інтересам, безпеці та цінностям. КНР використовує широкий спектр політичних, економічних і військових інструментів для збільшення свого глобального впливу та проектування сили, залишаючись при цьому непрозорою щодо своєї стратегії, намірів та військового нарощування» (NATO Strategic Concept..., 2022, p.5). Таким чином КНР визначено у якості основного виклику безпеці НАТО. На відміну від Китаю, виклик України не складає потенційної загрози для Північноатлантичного Альянсу і її значення для майбутнього Заходу як цивілізації ще лише відкривається, але вже стає помітним.

Перш за все, реакція українського народу на російську агресію стала своєрідним «ранковим дзвоном», що будить країни Заходу і фактично відновила їм волю до опору російському агресивному ревізіонізмові, чого вони послідовно позбавлялись впродовж понад півстоліття. Україна змусила західні еліти повернутись до цінностей і почати відмовлятися від ганебної *Real politik* у відносинах з недемократичними режимами. Тут варто згадати зміну акцентів у політиці США щодо Китаю, а також зростання безкомпромісності стосовно розробки Іраном ядерної програми (Ковальчук С., 2023).

122 — По-друге, потреби воюючих ЗСУ фактично відновили військову промисловість країн Заходу, і це не просто нова «гонка озброєнь» – військова індустрія є серйозним тригером для розвитку економіки, а зараз дуже важливо подолати негативні тенденції у світовій економіці, викликані ковідною кризою. Події навколо України змусили Захід розпочати глибоку модернізацію і нарощування власних збройних сил (згадаймо ФРН і Республіку Польща) перед лицем російської загрози і китайських безпекових викликів. З'явився консенсус всередині Альянсу щодо необхідності виділення більшої частки державного бюджету на потреби оборони (Члени НАТО погодилися..., 2023).

По-третє, відбулася консолідація Альянсу на основі спільного розуміння стратегічних завдань, шляхів їх реалізації і цінностей, що стали їхнім фундаментом. Тут насамперед варто виокремити необхідність зміцнення трансатлантичного союзу США і Європи. Попри спорадичні намагання деяких європейських держав (зокрема Франції) створити власне європейський безпековий компонент стало ще більш зрозумілим, що Європа не здатна зараз і не буде здатною у досить тривалій перспективі захистити себе без допомоги США. Водночас, зростає інтерес до додаткових безпекових інструментів і механізмів, які б діяли поза рамками Альянсу, але при цьому доповнювали його і надавали гнучкості (Федуняк С. Балтійсько-Чорноморський регіон..., 2020; Федуняк С. Чорноморський регіон, 2020).

Виникла практична необхідність вироблення механізмів і відповідних інструментів покарання ядерної держави за її грубе і систематичне порушення базових норм міжнародного права. Таким чином, це матиме значення не лише у випадку Російської Федерації, але й у контексті розробки і впровадження стратегії Заходу по стримуванню Китаю.

Висновки. Отже, на завершення можна констатувати що, Китай і Україна становлять собою суттєві різнопланові виклики для НАТО і первинний аналіз засвідчує, що Альянс досить адекватно і оперативно бере до уваги їхнє значення для розробки механізмів та інструментів адаптації до сучасних світових політичних процесів. Виклик Китаю примушує Північноатлантичний Альянс активізувати процес його «глобалізування» через створення і участь у допоміжних безпекових механізмах та інститутах за межами статутно визначеного Євроатлантичного регіону. Зі свого боку, Україна на практиці виступає форпостом Західного світу, прикриваючи країни Альянсу від російської агресії і даючи їм можливість здійснити переозброєння для ефективної відсічі у випадку такої агресії. Виклик полягає у тому, що підтримка України збільшує потенційну можливість безпосереднього військового зіткнення НАТО з Російською Федерацією.

Джерела та література:

1. Возняк С., Іващенко А., Федунівч Д., Шпура М. Методика оцінювання результативності шляхів взаємодії ЗС України з Північноатлантичним Альянсом. Збірник наукових праць Центру Воєностратегічних досліджень Національного університету оборони України, №3 (64), 2018, С.11-17.
2. Громадяни понад третини країн НАТО не готові захищати союзників у разі нападу Росії –дослідження. Радіо Свобода. 11 лютого 2020 року. <https://www.radiosvoboda.org/a/nato-countries-poll/30428267.html>
3. Закон України «Про національну безпеку України», Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, №31, с.241. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Ковальчук С. Зупинка іранського атома: в США обговорюють силову блокаду ядерної програми Тегерана. Європейська правда. 8 лютого 2023 року. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/8/7155735/>
5. Скачко Л. Україна -НАТО: стан та перспективи розвитку співробітництва. Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. 2020. Випуск 48. С. 108–116.
6. США, Британія та Австралія розкрили нові деталі співпраці у форматі AUKUS. Європейська правда. 14 березня 2023. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157920/>

7. США ще не готові до епохи конфлікту «великих держав». Але посилено готуються до нього – WSJ. IPress, 8 березня 2023 року. http://ipress.ua/articles/ssha_shche_ne_gotovi_do_epohy_konfliktu_velykyh_derzhav_ale_posyleno_gotuyutsya_do_nogo__wall_street_journal_340484.html

8. Федуняк С. Балтійсько-Чорноморський регіон у контексті пост-біполярної геополітики. Інститут демократизації і розвитку. 6 травня 2020. <https://www.institutedd.org/blog/posts/8?fbclid=IwAR3ER5-bCtFQMz0c7yQd1CnE9cvjzrhGsWWpfaBX3BwpaOZdTcblAJctpjg>;

9. Федуняк С. Чорноморський регіон у стратегії НАТО першої третини XXI століття. Інститут демократизації і розвитку. 10 грудня 2020. https://www.institutedd.org/blog/posts/cornomorskii-region-u-strategiyi-nato-persoyi-tretini-xxi-stolittya?fbclid=IwAR0hcln7EfFiShbBJdYfPGSa8St0-eqfNnpJqmRoo0QiWnX_nbPDCNBkM

10. Члени НАТО погодилися витратити на оборону від 2% ВВП – ЗМІ. Європейська правда. 7 липня 2023 року. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/7/7165299/>

— 11. Mercy A. Kyo. NATO and the China Challenge. Diplomat, April 12, 2023. <https://thediplomat.com/2023/04/nato-and-the-china-challenge/>

12. NATO Strategic Concept. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022. NATO. Madrid, 2022. 13 p.

13. Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg via video at the Prespa Forum Dialogue. 15 June 2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_215827.htm?selectedLocale=en.

References:

1. Vozniak S., Ivashchenko E., Fedunovych D., Shpura M. Metodyka otsiniuvannia rezul'tatyvnosti shliakhiv vzaemodii ZS Ukrainy z Pivnichnoatlantychnym Aliansom. Zbirnyk naukovykh prats' Tsentry Voiенно-startehichnykh doslidzen' Natsional'noho Universytety obrony Ukrainy №3 (64), 2018, S.11-17.

2. Hromadiany ponad tretyny krain NATO ne hotovi zakhyschaty soiuznykiv u razi napadu Rosii – doslidzhennia. Radio Svoboda. 11 liutoho 2020 roku. <https://www.radiosvoboda.org/a/nato-countries-poll/30428267.html>

3. Zakon Ukrainy “Pro natsional’nu bezpeku”, Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2018, №31, c.241. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

4. Koval’chuk S. Zupynka irans’koho atoma: v SSHA obhovoriuiut’ sylovy blokadu iadernoi prohramy Teherana Ievropeis’ka Pravda. 8 liutoho 2023 roku. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/8/7155735/>

5. Skachko L. Ukraina-NATO: stan ta perspektyvy rozvytku spivrobitnytstva Visnyk L’vivs’koho universytety. Seria Mizhnarodni vidnosyny. 2020. Vypusk 48. S.108-116.

6. SSHA, Brytania ta Avstralija rozkryly novi detail spivpratsi u formati AUKUS Ievropies’ka pravda. 14 bereznia 2023 roku. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157920/>

7. SSHA shcht nt hotovi do epokhy konfl ktu “velykykh derzhav”. Ale posylrno hotuiut’sia do nioho – WSJ. IPress, 8 bereznia 2023 roku. http://ipress.ua/articles/ssha_shche_ne_gotovi_do_epohy_konfl_ktu_velykykh_derzhav_ale_posyleno_gotuyutsya_do_nogo__wall_street_journal_340484.html

125

8. Fedunyak S. Baltiis’ko-chornomors’kyi rehion u konteksti post-bipoliarnoi geopolityky. Instytut demokratyzatsii i rozvytku. 6 travnia 2020. <https://www.institutedd.org/blog/posts/8?fbclid=IwAR3ER5-bCtFQMz0c7yQd1CnE9cvjzrhGsWWpfaBX3BwpaOZdTcblAJctpg;>

9. Fedunyak S. Chornomors’kyi rehion u stratehii NATO pershoi polovyny XXI stolittia. Instytut demokratyzatsii i rozvytku. 10 hrudnia 2020. https://www.institutedd.org/blog/posts/cornomorskii-region-u-strategiyi-nato-persoyi-tretini-xxi-stolittya?fbclid=IwAR0hclin7EfFi-ShbBJdYfPGSa8St0-eqfNnpJqmRoo0QiWnX_nbPDCNBkM

10. Chleny NATO pohodylysia vytrachaty na oboronu vid 2% VVP - ZMI. Ievropies’ka pravda. 7 lypnia 2023 roku. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/7/7165299/>

11. Mercy A.Kyo. NATO and the China Challenge. Diplomat, April 12, 2023. <https://thediplomat.com/2023/04/nato-and-the-china-challenge/>

12. NATO Strategic Concept. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022. NATO. Madrid, 2022. 13 p.

13. Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg via video at the Prespa Forum Dialogue. 15 June 2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_215827.htm?selectedLocale=en.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.126-144>

УДК: 327.8

© Дарія Чабан¹

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ТУРЕЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ “БЛАКИТНА БАТЬКІВЩИНА”

126

У статті досліджуються ключові напрямки зовнішньої політики Туреччини, визначені під час президентства Реджепа Тайіпа Ердогана. Розглядаються такі концепції, як «збалансованість» у стосунках з Близьким Сходом та Заходом, яку Туреччина намагається досягти шляхом розвитку власної економіки та міжнародної торгівлі. Приділяється увага концепції «безпеки на Сході», яка відображає зосередження уваги Туреччини на проблемах безпеки від терористичних груп на кордоні з Сирією та Іраком. Дослідники даної теми відзначають також стратегію «нового Османського простору», яка відображає наміри Туреччини збільшити вплив на країни Балкан та Кавказу.

Стаття аналізує концепцію «активної дипломатії», що полягає у встановленні дипломатичних зв'язків з новими державами, а також в розвитку та поглибленні відносин з країнами, які вже мають дипломатичні зв'язки з Туреччиною. Крім того, стаття зосереджується на концепції «політики сусідства», що відображає зобов'язання Туреччини підтримувати мир і стабільність в регіоні. У статті також досліджено роль Туреччини в міжнародних організаціях, зокрема в НАТО та ООН, та стратегії «економічної дипломатії», що відображає наміри Туреччини залучити іноземні інвестиції та розвивати торговельні відносини з іншими країнами.

Стратегія «Блакитна Батьківщина» охоплює низку політик та ініціатив, включаючи розширення військово-морського потенціалу Туреччини, поліпшення координації між різними родами військ, зміцнення відносин з країнами-союзниками і сприяння економічному розвитку в морському секторі. Стратегія підкреслює важливість дипло-

¹ Аспірантка кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету (Київ). E-mail: dariachaban99@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3279-9892>

матії та правових ініціатив для захисту морських прав Туреччини відповідно до міжнародного права. «Блакитна Батьківщина» розглядається як комплексний підхід до вирішення проблем морської безпеки Туреччини і забезпечення захисту її національних інтересів. До того ж, стратегія «Блакитна батьківщина» також відіграє важливу роль у досягненні більш широких зовнішньополітичних цілей Туреччини.

Стаття надає комплексний аналіз основних напрямів та концепцій зовнішньополітичної стратегії Туреччини, що допомагає зрозуміти складність та важливість зовнішньополітичної діяльності цієї країни у сучасному світі.

Ключові слова: Туреччина, військовий потенціал, зовнішня політика, регіональна співпраця, геополітика, Середземне море, Чорне море, Близький Схід, економіка, безпека, тероризм.

Major Concepts of the Turkey Blue Homeland Strategy

The article analyses the key directions of Turkey's foreign policy under the presidency of Recep Tayyip Erdogan. It examines concepts such as "balance" in relations with the Middle East and the West, which Turkey is trying to achieve through the development of its economy and international trade. The article also focuses on the concept of "security in the East", which reflects Turkey's focus on security concerns from terrorist groups on its border with Syria and Iraq. Researchers on this topic also note the strategy of the "new Ottoman space", which reflects Turkey's intentions to increase its influence on the countries of the Balkans and the Caucasus.

The article analyses the concept of "active diplomacy", which consists in establishing diplomatic ties with new states, as well as developing and deepening relations with countries that already have diplomatic ties with Turkey. In addition, the article focuses on the concept of "neighbourhood policy", which reflects Turkey's commitment to maintaining peace and stability in the region. The article also examines Turkey's role in international organisations, such as NATO and the UN, and its "economic diplomacy" strategy, which reflects Turkey's intention to attract foreign investment and develop trade relations with other countries.

The Blue Homeland Strategy encompasses a number of policies and initiatives, including expanding Turkey's naval capabilities, improving coordination between the various branches of the military, strengthening relations with allied countries, and promoting economic development in the maritime sector. The strategy emphasises the importance of diplomacy and legal ini-

tatives to protect Turkey's maritime rights in accordance with international law. "The Blue Homeland is seen as a comprehensive approach to addressing Turkey's maritime security challenges and protecting its national interests. In addition, the Blue Homeland strategy also plays an important role in achieving Turkey's broader foreign policy goals.

The article provides an in-depth analysis of the main directions and concepts of Turkey's foreign policy strategy, which helps to understand the complexity and importance of this country's foreign policy activities in the modern world.

Keywords: *Turkey, military potential, foreign policy, regional cooperation geopolitics, Mediterranean Sea, Black Sea, Middle East, economy, security, terrorism.*

128

Постановка проблеми полягає у необхідності дослідження та аналізу концепції «Блакитної Батьківщини», що визначає основні принципи та цілі зовнішньополітичної стратегії Туреччини в контексті її регіональної та глобальної ролі. Проблема полягає в тому, що змінюються політичні, економічні та соціальні умови в світі вимагають перегляду та адаптації зовнішньополітичної стратегії Туреччини, що вимагає більш детального вивчення та аналізу концепції «Блакитної Батьківщини» з урахуванням сучасних викликів та загроз на міжнародній арені. Проблема також полягає в тому, що незважаючи на існуючу кількість досліджень з даної теми, є потреба у більш докладному та комплексному аналізі концепції та її перспективах на майбутнє, що визначає актуальність дослідження даної проблеми.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед науковців, які досліджували тему «Блакитної Батьківщини» можна виділити декількох відомих експертів та аналітиків, зокрема: Фатіха Ербакана (Fatih Erbakan); Єльчіна Ахмета Ісмаїлоглу (Yelchin Ahmet İsmailoğlu); Мухаррема Сарікайя (Muharrem Sarıkaya); Джонатана Адлера (Jonathan Adler); Садика Унайя (Sadık Ünay).

В наукових дослідженнях та публікаціях, присвячених зовнішній політиці Туреччини, «Блакитна Батьківщина» зазвичай згадується як одна з ключових концепцій, що визначають зовнішньополітичну діяльність країни. Вона спрямована на збереження національних інтересів Туреччини в регіоні Чорного моря та на розвиток співпраці з країнами-членами НАТО. Деякі дослідники вважають, що «Блакитна Батьківщина» може бути пов'язана з амбітними планами Туреччини

стати однією з провідних держав регіону та змінити геополітичний ландшафт в Чорноморському басейні. Інші дослідники зауважують, що ця стратегія може мати важливе значення для стабільності в регіоні та допомогти у забезпеченні безпеки у морських шляхах. Загалом, дослідження та публікації про стратегію «Блакитна Батьківщина» свідчать про її важливість для Туреччини та для стабільності в Середземному та Чорноморському регіоні.

Можна очікувати, що подальші дослідження та публікації будуть присвячені вивченню ефективності та доцільності стратегії «Блакитна Батьківщина», а також її впливу на геополітичне положення Туреччини в регіоні. Окрім того, можна очікувати, що у світлі останніх подій, таких як зміна конфлікт у Сирії та зростання напруги з ЄС, війна в Україні, дослідники та експерти звернуть увагу на те, як стратегія «Блакитна Батьківщина» може відігравати важливу роль у забезпеченні національної безпеки Туреччини та сприяти зміні її зовнішньополітичного курсу. Загалом, публікації та дослідження з приводу стратегії «Блакитна Батьківщина» свідчать про її важливість для Туреччини та регіону, а також про значення геополітичної ролі країни в розвитку міжнародних відносин.

129

Метою статті є дослідження та аналіз основних ідей та принципів зовнішньополітичної стратегії Туреччини, що базується на концепції «Блакитна Батьківщина». Стаття ставить за мету описати історію виникнення та еволюцію цієї концепції, її головні цілі та завдання, а також роль та місце Туреччини в регіоні та світі в рамках даної стратегії. Автор має на меті розглянути позиції та перспективи на майбутнє щодо реалізації концепції «Блакитної Батьківщини» в контексті сучасних викликів та загроз на міжнародній арені.

Виклад результатів дослідження. Туреччина завжди була мостом між Сходом і Заходом, як географічно, так і культурно. За останні роки зовнішня політика Туреччини зазнала значних змін: країна дедалі більше утверджує свій вплив у Східному Середземномор'ї, Чорноморському регіоні та Егейському морі. В основі цієї зміни в політиці лежить стратегія «Блакитна Батьківщина» – концепція, яка підкреслює морський суверенітет Туреччини та її історичні права в регіоні. Ця стратегія ґрунтується на уявленні про те, що Туреччині було відмовлено в її законному місці в регіоні та її історії.

Стратегія «Блакитна Батьківщина» була вперше представлена президентом Туреччини Реджепом Таїпом Ердоганом у 2018 році і

відтоді стала ключовим стовпом зовнішньої політики Туреччини (Columnist, 2021).

Отже, фактично це концепція національної безпеки, яка з'явилася в останні роки в Туреччині з метою забезпечення і захисту морських інтересів країни. По суті, стратегія спрямована на захист морського суверенітету Туреччини і забезпечення контролю країни над усіма її територіальними водами, включаючи Егейське море, Східне Середземномор'я і Чорне море. Стратегія була розроблена у відповідь на зростаючу геополітичну конкуренцію у Східному Середземномор'ї, де Туреччина стикається з викликами з боку інших країн, які прагнуть експлуатувати ресурси регіону.

Розуміння стратегії «Блакитна батьківщина». В основі стратегії «Блакитна батьківщина» лежить ідея про те, що Туреччина має законні претензії на морський суверенітет у Східному Середземномор'ї та Егейському морі. Стратегія стверджує, що історична присутність Туреччини в регіоні дає їй законні права на морські кордони і ресурси.

130

Згідно зі стратегією, морські кордони Туреччини мають бути розширені за рахунок включення територій, які історично перебували під турецьким контролем або впливом, таких як острови Кіпр і Гекчеада. Стратегія також закликає до посилення військової та економічної співпраці між країнами регіону.

Питання безпеки є ще одним ключовим аспектом стратегії «Блакитна батьківщина». У стратегії зокрема стверджується, що кордони Туреччини повинні бути захищені від потенційних загроз, таких як тероризм, нелегальна імміграція і конфлікти з сусідніми країнами. Стратегія підкреслює необхідність створення сильного і сучасного військово-морського флоту для захисту морських кордонів Туреччини і поширення її могутності в регіоні (Denizeau, 2021).

У «Блакитній батьківщині» підкреслюється важливість співпраці між країнами регіону. Стратегія стверджує, що країни Східного Середземномор'я і Егейського моря мають спільні інтереси і виклики, і що посилення співпраці може допомогти у вирішенні цих питань. Стратегія закликає також до посилення економічної та політичної співпраці, а також до проведення спільних військових навчань і тренувань (Polat, 2019:12).

Сутність стратегії коріниться в її історії як морської держави. Протягом історії Туреччина контролювала значну частину Егейського моря, Східного Середземномор'я і Чорного моря. Однак після

Першої світової війни Туреччина втратила значну частину своєї території, в тому числі контроль над морями.

У наступні роки відносини Туреччини з її сусідами формувалися під впливом низки договорів, які визнавали нові кордони країни. Однак відносини Туреччини з Грецією залишаються напруженими, оскільки обидві країни претендують на певні акваторії в Егейському морі (Syrigos, 2021:88).

У 1980-х роках Туреччина почала досліджувати потенціал запасів нафти і газу у Східному Середземномор'ї. Однак її зусиллям завадила Греція, яка заявила про свої виключні економічні права на цей регіон.

У 2011 році, після Арабської весни, відносини Туреччини з її сусідами зазнали значних змін. Керівництво країни почало проводити більш напористу зовнішню політику, прагнучи утвердити свій вплив у регіоні (Ünay, 2017:21). Оскільки Блакитна Батьківщина передбачає збільшення впливу Туреччини в регіонах Чорного та Середземного морів, ця стратегія стосується багатьох країн.

На першому місці, звісно ж, є країни, що межують з Чорним та Середземним морями, зокрема Росія, Україна, Греція, Болгарія, Румунія, Грузія, Азербайджан, Сирія та Лівія. Усі ці країни мають велике геополітичне значення та вплив на регіональну політику. Туреччина має інтерес в забезпеченні своїх інтересів у цих країнах та розвитку більш міцних відносин з ними. Крім того, Туреччина також має інтереси в Ірані та Іраку, які є ключовими країнами Близького Сходу. Іран та Ірак мають великий потенціал для енергетичної співпраці з Туреччиною та забезпечення безпеки в регіоні. Туреччина також прагне збільшити свій вплив на країни Південно-Східної Азії, зокрема на Пакистан та Афганістан, які мають важливе значення для стабільності в регіоні та боротьби з тероризмом. Більше того, Туреччина розвиває економічні та культурні зв'язки з країнами Центральної Азії, такими як Узбекистан, Таджикистан та Киргизстан (Polat, 2019:23).

У зв'язку зі стратегією Блакитна Батьківщина, Туреччина також розглядає можливість підвищення впливу на країни Європи, зокрема на країни, які є членами ЄС. Туреччина прагне забезпечити більш тісну співпрацю з країнами ЄС у сферах економіки, безпеки та міграції. Окрім того, Туреччина прагне розвивати більш тісні відносини з країнами, що не є членами ЄС, зокрема з країнами Балканського регіону.

Основні концепції зовнішньої політики «Блакитної Батьківщини» включають кілька складових, які взаємодіють між собою та відображають національні інтереси країни.

Історичні права. Концепція історичних прав є центральним аспектом стратегії «Блакитна батьківщина». Згідно зі стратегією, Туреччина має законні претензії на морські кордони, засновані на історичних і культурних зв'язках з регіоном. У стратегії стверджується, що Туреччина була ключовим гравцем у Східному Середземномор'ї, Чорному та Егейському морі протягом століть, і що її вплив у регіоні слід поважати (Yauci, 2022:46).

132 — *Реалізація економічних інтересів.* Одна з основних концепцій зовнішньої політики Блакитної Батьківщини – це реалізація економічних інтересів. Туреччина є досить розвинутою індустріальною державою, що має потужний економічний потенціал. Тому основна мета зовнішньої політики країни полягає у розвитку економічних відносин з іншими державами. Туреччина активно співпрацює з країнами Європейського Союзу, США, Японією та іншими країнами світу у різних сферах економіки. Така політика сприяє зміцненню позицій Турецької Республіки на світовій арені та дозволяє країні здійснювати економічні реформи, необхідні для забезпечення стабільного розвитку. Зокрема, Туреччина планує розвивати морський транспорт, торгівлю та енергетичний сектор у регіоні Чорного та Середземного морів. Це може забезпечити додатковий ріст економіки Туреччини та сприяти розвитку регіону в цілому (The Mavi Vatan Doctrine and Blue Homeland Anthem: A Look At Turkey's Maritime Worldview. Center for International Maritime Security, 2022).

Забезпечення національної безпеки. Іншою важливою складовою зовнішньої політики Туреччини є забезпечення національної безпеки. Країна зосереджується на боротьбі з тероризмом, контролює свої кордони та здійснює міжнародну співпрацю з метою боротьби із загрозами для національної безпеки. Туреччина планує підвищити свій військовий потенціал в цих регіонах. Відповідно до Блакитної Батьківщини, Туреччина прагне збільшити кількість своїх військових баз в Чорному та Середземному морях. Це означає, що Туреччина буде активно вести зовнішньополітичну діяльність в цих регіонах та співпрацювати з іншими країнами для забезпечення стабільності та безпеки (Turkey's 'Blue Homeland' ambitions: why Europe can't afford to sit on the fence. Friends of Europe, 2022).

Зміцнення відносин з країнами регіону. Туреччина прагне розвивати співпрацю з іншими країнами регіону, зокрема, з Грузією, Азербайджаном, Болгарією, Україною та Румунією. Туреччина прагне створити спільні проекти в галузі транспорту, енергетики та інфраструктури. До того ж, Туреччина активно розвиває співпрацю з НАТО та Європейським Союзом, щоб підтримати стабільність та безпеку в регіоні.

Крім того, Туреччина також веде активну зовнішньополітичну діяльність у Сирії та Лівії, де підтримує різні сторони конфлікту та впливає на розвиток ситуації у регіоні. Проте, Туреччина зосереджується на розвитку власного впливу в регіоні, включаючи вплив на сусідні країни та збільшення своєї ролі в глобальній політиці. Туреччина використовує своє геополітичне розташування в якості моста між Східним та Західним світом, щоб забезпечити свої інтереси та розширити вплив (Institute for Political and International Studies-The Blue Homeland Doctrine of Turkey, 2019).

Одним з основних напрямків зовнішньої політики Блакитної Батьківщини є зміцнення партнерства з країнами ЄС та НАТО. З одного боку, це відображає національні інтереси країни в плані європейської інтеграції та безпеки, з іншого боку, це є частиною стратегії поступової дестабілізації стосунків між Європейським Союзом та Туреччиною, що може забезпечити "Блакитній Батьківщині" більший регіональний вплив.

Окрім того, ще одним напрямком зовнішньої політики Блакитної Батьківщини є взаємодія з країнами Близького Сходу та Північної Африки. Зокрема, Блакитна Батьківщина прагне зміцнити відносини з країнами Перської затоки, такими як Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та Іран. Це пов'язано з національними інтересами Блакитної Батьківщини в забезпеченні енергетичної безпеки та взаємовигідних економічних відносинах з країнами Близького Сходу (Stein, 2015:43).

Ба більше, Блакитна Батьківщина зосереджує свою увагу на розвитку відносин з країнами Центральної Азії та Південно-Східної Азії. Зокрема, це стосується країн таких як Казахстан, Узбекистан, Таджикистан та Азербайджан. Тут національні інтереси Блакитної Батьківщини пов'язані з розвитком транспортної інфраструктури та співпрацею в енергетичній сфері.

Концепції зовнішньої політики «Блакитної Батьківщини» взаємодіють між собою та відображають національні інтереси країни. Наприклад, концепції «Єдиного простору з блакитними країнами» та «Синього кольору дипломатії» підкреслюють роль та значення регіону Середземного моря для «Блакитної Батьківщини».

Реалізація концепції «Єдиного простору з блакитними країнами» передбачає зміцнення економічної співпраці та розвиток інфраструктури в Середземномор'ї, зокрема відновлення історичних зв'язків з країнами, що мають доступ до Чорного та Каспійського морів. Також до концепції входить співпраця в сфері науки та освіти, а також розвиток транспортних маршрутів, що забезпечать належне сполучення регіону з Європою та Азією (Gürdeniz, 2018).

134

Концепція «Синього кольору дипломатії» зокрема передбачає активну участь «Блакитної Батьківщини» в розв'язанні міжнародних проблем в рамках Середземноморського регіону, зокрема в сфері енергетики, торгівлі, безпеки та боротьби з тероризмом. Важливим елементом концепції є підтримка європейської та атлантичної інтеграції країн регіону та зміцнення співпраці з країнами-партнерами. Крім того, «Блакитна Батьківщина» прагне встановити більш глибокі економічні зв'язки з країнами Чорноморського регіону, що дозволить збільшити обсяги торгівлі та інвестицій і сприятиме взаємному розвитку (D.C. Rethink Institute Washington, 2013).

Щодо взаємодії між різними концепціями, можна сказати, що вони взаємопов'язані та доповнюють одна одну. Наприклад, реалізація концепції «Чорноморського регіону» включає в себе залучення інших країн регіону до співпраці та спільної реалізації проектів в різних сферах. Тим самим вона підтримує ідею «глобального партнерства» та «економічного супермаркету». У свою чергу, концепція «плану Маршалла» спрямована на підвищення інвестиційної привабливості країни та залучення іноземних інвестицій, що може бути корисним для реалізації проектів в рамках інших концепцій (Москалик, 2021).

Геополітичні наслідки для регіону. Стратегія «Блакитна Батьківщина» має значні наслідки для регіону. Стратегія призвела до зростання напруженості у відносинах між Туреччиною та її сусідами, зокрема Грецією і Кіпром. Дві країни зіткнулися через права на Егейське море і Східне Середземномор'я. Напориста зовнішня політика Туреччини призвела до напружених відносин з багатьма її сусідами, що усклад-

нє досягнення регіональної співпраці з таких питань, як енергетика і безпека. До того ж, стратегія «Блакитна Батьківщина» має наслідки для відносин Європейського Союзу з Туреччиною. ЄС висловив стурбованість діями Туреччини у Східному Середземномор'ї і пригрозив запровадити санкції, якщо Туреччина продовжуватиме свою агресивну зовнішню політику. Вона також вплинула на відносини Туреччини з НАТО. Туреччина є членом НАТО, але її посилення співпраці з РФ (зокрема до 2022 р., обидві країни проводили спільні військові навчання у Чорному морі) викликало занепокоєння серед союзників по Альянсу, особливо ситуація ускладнилася після повномасштабного російського вторгнення в Україну, та не зовсім чіткої позиції Турецької Республіки стосовно військового конфлікту (Colibasau, 2021). Нарешті, стратегія «Блакитна Батьківщина» має наслідки для світового енергетичного ринку. Претензії Туреччини на запаси нафти і газу в Східному Середземномор'ї викликали занепокоєння щодо потенційних конфліктів за ресурси. Ситуація також призвела до посилення конкуренції між Туреччиною та іншими регіональними гравцями, такими як Єгипет та Ізраїль.

Вказана стратегія охоплює низку політик та ініціатив, включаючи розширення військово-морських можливостей Туреччини, покращення координації між різними родами військ, зміцнення відносин з країнами-союзниками, сприяння економічному розвитку в морському секторі, а також акцент на дипломатичних і правових ініціативах для захисту морських прав Туреччини відповідно до міжнародного права. Її значення зростає через посилення геополітичної конкуренції у Східному Середземномор'ї, де Туреччина стикається з викликами з боку інших країн, які прагнуть скористатися ресурсами, розташованими в цьому регіоні. Крім того, захист морських інтересів Турецької Республіки є важливим не лише з точки зору національної безпеки, але й для її економічного розвитку. Значення стратегії «Блакитна Батьківщина» є очевидним, оскільки вона спрямована на вирішення проблем морської безпеки Туреччини і захист її національних інтересів. Однак слід зазначити, що ця стратегія зазнала критики і суперечок з боку сусідніх країн, зокрема Греції і Кіпру, через територіальні суперечки у Східному Середземномор'ї ("Blue Homeland: the doctrine behind Turkey's Mediterranean claims", 2020).

Критика стратегії «Блакитна Батьківщина». Стратегія була піддана критиці з боку деяких спостерігачів як у Туреччині, так і на

міжнародному рівні. Критики стверджують, що стратегія є надмірно агресивною і може призвести до зростання напруженості і конфліктів у регіоні.

Деякі спостерігачі також стверджують, що концепція історичних прав не визнається міжнародним правом і що претензії Туреччини на морські кордони не мають під собою ні правової, ні фактичної основи. Інші стверджують, що стратегія ігнорує права інших країн регіону і може призвести до дестабілізації і конфлікту.

Стратегію також критикують за її вплив на відносини Туреччини з союзниками по НАТО і країнами-членами Європейського Союзу. Дехто стверджує, що агресивна зовнішня політика Туреччини підриває її відданість Альянсу і може призвести до подальшої ізоляції від західних партнерів (Colibasanu, 2021).

136 — Важливо зазначити також, що стратегія «Блакитна Батьківщина» викликала суперечки і критику з боку деяких сусідніх країн, зокрема Греції і Кіпру, через територіальні претензії у Східному Середземномор'ї, що перетинаються. Турецький уряд відреагував на цю критику, підтвердивши свою відданість стратегії «Блакитна Батьківщина» і відстоюючи своє право на захист своїх територіальних інтересів (Уарар, 2021, 67). Незважаючи на цю критику, Турецька Республіка залишається відданою стратегії «Блакитна Батьківщина» і розглядає її як важливу основу для захисту своїх морських інтересів. Як така, вона, ймовірно, залишиться наріжним каменем турецької стратегії національної безпеки в осяжному майбутньому. Отже, досліджувана стратегія є важливою концепцією національної безпеки Туреччини, спрямованою на захист і забезпечення її морських інтересів в умовах зростаючої конкуренції в геополітичному ландшафті. Стратегія є багатогранною і включає такі напрями політики, як розширення військово-морського потенціалу, зміцнення відносин з союзниками, сприяння економічному розвитку в морському секторі.

Наскільки успішною буде реалізація цієї зовнішньополітичної стратегії залежить від багатьох факторів, зокрема, від зовнішньополітичної ситуації в світі, економічного стану країни та її взаємин з іншими державами. Проте, з урахуванням геополітичного положення країни, її економічного потенціалу та наявних ресурсів, реалізація цих концепцій має шанси на успіх.

В цілому ж, проаналізована тут зовнішньополітична стратегія є амбітною і вимагає значних зусиль для її втілення. Виконання осно-

вних концепцій, таких як забезпечення національної безпеки, розширення впливу та підвищення економічного добробуту, може стати ключовим для розвитку країни та усього прилеглого регіону в цілому. Однак, підкреслимо, що досягнення успіху у втіленні цих концепцій залежить від багатьох факторів, зокрема, таких як стан відносин з сусідніми країнами, розвиток національної економіки та ефективність зовнішньополітичних ініціатив. Крім того, реалізація зовнішньополітичної стратегії повинна бути здійснена з урахуванням національних інтересів та сприйняттям інших країн, що може вимагати додаткової дипломатичної майстерності й розуміння геополітичної ситуації в регіоні.

Зважаючи на геополітичне значення Близького Сходу та важливість міжнародної співпраці, офіційна Анкара прагне активно залучити до своїх зовнішньополітичних ініціатив різні країни та міжнародні організації. Особливо важливим партнером для Туреччини є США, з якими вони мають довготривалі дипломатичні та військові зв'язки.

137

Проте, на початку 2021 р., як відомо, виникла суперечка між США та Туреччиною стосовно курдських сил в Сирії, які отримали підтримку США у боротьбі з терористичною організацією ІДІЛ. Туреччина вважає ці курдські сили терористичними та намагалася їх знищити під час війни в Сирії. Ця суперечка викликала напруження відносин між країнами та підірвала довіру, яку вони змогли збудувати протягом багатьох років (The Kurdish Center, 2022).

Незважаючи на це, Туреччина продовжує розширювати свої зовнішньополітичні контакти з іншими країнами, включаючи Іран, Китай, РФ та країни Південно-Східної Азії. Вона зберігає також важливі економічні та дипломатичні зв'язки з ЄС, які є взаємовигідними для обох сторін. У грудні 2020 р. Туреччина підписала угоду про зону вільної торгівлі з Великою Британією, що дозволить збільшити торговельний обсяг між країнами.

Згідно з цими документами, у «Блакитній Батьківщині» пропонуються наступні концепції зовнішньої політики:

1. Розширення регіонального впливу та зміцнення економічних та політичних зв'язків з країнами Близького Сходу та Південної Азії;
2. Зміцнення позицій у Чорному та Середземному морях, забезпечення безпеки в регіоні та впливу на сусідні країни;

3. Підтримка мусульманських громад, які перебувають поза межами Туреччини, та захист їх прав та інтересів;
4. Розвиток співпраці з країнами, які є членами НАТО, та зміцнення партнерства з Європейським Союзом;
5. Підтримка турецької діаспори у світі та зміцнення зв'язків з нею;
6. Сприяння врегулюванню конфліктів у сусідніх країнах та активна участь у міжнародних миротворчих місіях.

Всі ці концепції підтримують головний принцип «Блакитної Батьківщини» – пріоритет національних інтересів. Розширення регіонального впливу та зміцнення зв'язків з країнами Близького Сходу та Південної Азії допоможе Туреччині забезпечити свої економічні та політичні інтереси у цих регіонах. Зміцнення позицій у Чорному та Середземному морях дозволить Туреччині зберегти свій регіональний вплив та збільшити свої можливості для розвитку економіки та внутрішньої політики (Gürdeniz, 2018).

138

Останнім часом Анкара стала активно просувати власні інтереси у регіоні Чорного моря, із задоволенням розповідаючи про плани на майбутнє, що приводить до напруги у відносинах із деякими країнами, зокрема з Україною. Проте, «Блакитна Батьківщина» залишається стратегією Туреччини у відносинах із іншими державами й надалі буде формувати її зовнішньополітичні відносини на основі реалізації цих концепцій. Загалом, вона може бути охарактеризована як відображення національних інтересів Туреччини, яка має намір розширювати впливові сфери і збільшувати свої можливості у Чорноморському регіоні. Проте, ця стратегія викликає обурення у деяких країн, зокрема в Україні, яка сприймає це як загрозу своїй національній безпеці. У той же час, інші країни, такі як Росія та Азербайджан, сприймають «Блакитну Батьківщину» як можливість для поглиблення взаємовідносин з Туреччиною.

В будь-якому випадку, реалізація концепцій «Блакитної Батьківщини» вимагає від Туреччини пильного спостереження за реакцією країн-партнерів і прийняття збалансованих рішень з огляду на їх інтереси та вимоги. При цьому важливою є дипломатична діяльність для підтримання добросусідських відносин із іншими країнами та зменшення можливих напруг. Тут варто навести деякі базові параметри запропонованого геостратегічного проекту.

SWOT-аналіз зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки «Блакитна Батьківщина»:

Сильні сторони:

- Географічне розташування Туреччини дає їй можливість впливати на ключові регіони світу, такі як Близький Схід, Кавказ та Центральна Азія.

- Економіка Туреччини є досить розвинутою і має потужний потенціал для подальшого зростання, що дозволяє їй здійснювати вплив на регіональну економіку.

- Туреччина є членом НАТО, що дає їй доступ до впливових регіональних та глобальних партнерів.

- Країна має значний військовий потенціал і може забезпечити свою безпеку та вплив у регіоні.

Слабкі сторони:

- Туреччина має складні відносини з кількома своїми сусідами, що може призвести у майбутньому до загострення конфліктів та відчуження від регіональних партнерів.

- Останніми роками в Туреччині зросло політичне та соціальне напруження, що може впливати на здатність країни здійснювати оголошену зовнішньополітичну стратегію.

- Існують питання щодо дотримання прав людини в Туреччині, що може призвести до критики з боку міжнародної спільноти та зниження довіри до країни.

Можливості:

- Туреччина може використовувати власні ресурси та вплив для встановлення партнерських відносин з країнами Близького Сходу, Кавказу та Центральної Азії, що принесе вигоди для всіх сторін.

- Туреччина може активно брати участь у міжнародних організаціях, таких як ООН, НАТО, ОБСЄ, що дозволяє їй здійснювати вплив на прийняття важливих рішень у світовій політиці.

- Розширення торговельних відносин з країнами Азії та Африки може допомогти Туреччині зростати економічно та політично, підвищувати свій статус на міжнародній арені та зміцнювати свої партнерські відносини з іншими країнами.

Загрози:

- Спалах конфліктів та нестабільність у регіоні можуть призвести до втрати контролю над ситуацією та зменшення впливу Туреччини.

- Зміни у зовнішній політиці ключових партнерів Туреччини, таких як США та ЄС можуть згодом призвести до зменшення підтримки з боку партнерів та певного обмеження можливостей для здійснення зовнішньополітичних стратегій.

- Російська експансія у регіоні може бути загрозою для Туреччини та її інтересів, особливо в контексті конфлікту в Сирії та на Кавказі, а також повномасштабного вторгнення РФ на територію України у 2022 році.

Отже, як видається, «Блакитна Батьківщина» має свої сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, що необхідно враховувати при здійсненні зовнішньополітичної стратегії Туреччини. Країна може використовувати свої сильні сторони та можливості для зміцнення своєї позиції у регіоні та світі, а також працювати над вирішенням своїх слабкостей та загроз.

Висновки. Стратегія «Блакитна Батьківщина» являє собою значний зсув у зовнішній політиці Турецької Республіки, оскільки країна дедалі більше утверджує свій вплив у Східному Середземномор'ї та Егейському морі. Стратегія наголошує на морському суверенітеті та історичних правах Туреччини в регіоні, а також на питаннях безпеки і співпраці між країнами регіону.

Однак стратегія має значні наслідки для відносин Туреччини з її сусідами і глобальними партнерами, а також для стабільності і безпеки в регіоні. Деякі спостерігачі критикують цю стратегію, стверджуючи, що вона є надмірно агресивною і може призвести до зростання напруженості та конфліктів.

Зрештою, успіх стратегії «Блакитна Батьківщина» залежатиме від здатності Туреччини збалансувати свої інтереси в регіоні з відносинами зі своїми сусідами і глобальними партнерами. Досягнення Туреччиною зовнішньополітичних цілей має відбуватися з повагою до прав інших країн регіону та з дотриманням міжнародного права і норм. Лише за допомогою конструктивного підходу, заснованого на співпраці, Туреччина може ефективно просувати свої інтереси і забезпечувати стабільність і безпеку в регіоні.

У підсумку зауважимо, що зовнішньополітична стратегія «Блакит-

на Батьківщина» є важливим елементом політики Туреччини у сучасному світі. Ця стратегія спрямована на зміцнення позицій країни на світовій арені, захисті її національних інтересів та забезпечення безпеки в регіоні. Однак, втілення стратегії може стикатися з різними викликами та проблемами, які можуть обмежити успішне виконання поставлених цілей. Тому, для ефективної реалізації стратегії «Блакитна Батьківщина», Туреччина повинна знаходити компроміси та забезпечувати співпрацю зі своїми партнерами на різних рівнях, а також здійснювати внутрішні реформи для зміцнення економіки та політичної стабільності. Такі заходи допоможуть Туреччині реалізувати геостратегічні цілі та забезпечити успішне виконання зовнішньополітичної стратегії «Блакитна Батьківщина».

Джерела та література:

1. Москалик Д. Турецька доктрина «Блакитна Батьківщина». Mavi Vatan doktrini. LIGA.net. <https://blog.liga.net/user/dmoskalik/article/turetska-doktrina-blakitna-batkivschina-mavi-vatan-doktrini>.
2. Blue Homeland: the doctrine behind Turkey's Mediterranean claims. The National. <https://www.thenationalnews.com/world/europe/blue-homeland-the-doctrine-behind-turkey-s-mediterranean-claims-1.1063591>.
3. Blue Homeland: The Heated Politics Behind Turkey's New Maritime Strategy. War on the Rocks. <https://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/>.
4. Colibasanu A. Blue Homeland: Turkey's Strategy in the Eastern Mediterranean. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/opinion/blue-homeland-turkeys-strategy-in-the-eastern-mediterranean/>.
5. Columnist, CM Guest. 2021. The EU must act over Erdogan's push for a 'blue homeland'. Cyprus Mail. <https://cyprus-mail.com/2021/03/13/eu-must-act-over-erdogans-push-for-a-blue-homeland/>.
6. D.C. Rethink Institute. 2013. Turkey's foreign policy challenges. Washington. Rethink Institute.
7. Denizeau, Aurelien. 2021. Mavi Vatan, the «Blue Homeland» The Origins, Influences and Limits of an Ambitious Doctrine for Turkey. Paris. Études de l'Ifri.
8. Gürdeniz, Cem. 2018. Mavi Vatan Yazilari. Istanbul. Kirmizi Kedi Yayinevi.

9. Institute for Political and International Studies. The Blue Homeland Doctrine of Turkey. <https://ipis.ir/en/subjectview/619031/The-Blue-Homeland-Doctrine-of-Turkey>.

10. Polat, Soner. 2019. Mavi Vatan İçin Jeopolitik Rota. London. Kaynak Yayınları.

11. The Mavi Vatan Doctrine and Blue Homeland Anthem: A Look At Turkey's Maritime Worldview. Center for International Maritime Security. Fostering the Discussion on Securing the Seas. <https://cimsec.org/the-mavi-vatan-doctrine-and-blue-homeland-anthem-a-look-at-turkeys-maritime-worldview/>.

12. Turkey's 'Blue Homeland' ambitions: why Europe can't afford to sit on the fence. Friends of Europe. <https://www.friendsofeurope.org/insights/turkeys-blue-homeland-ambitions-why-europe-cant-afford-to-sit-on-the-fence-but-turkey-can/>.

13. Turkey's "Blue Homeland". EVN Report. <https://evnreport.com/politics/turkey-s-blue-homeland/>.

142

— 14. Turkish Colonialism's Imagination & the "Blue Homeland". The Kurdish Center for Studies. <https://nlka.net/eng/the-imagination-of-turkish-colonialism-and-the-doctrine-of-the-blue-homeland/>.

15. Syrigos A. The strategy of the 'Blue Homeland'. News from Greece and the World. eKathimerini.com. <https://www.ekathimerini.com/opinion/1198877/the-strategy-of-the-blue-homeland/>.

16. Stein, Aaron. 2015. Turkey's New Foreign Policy. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315657110>.

17. Stelgias, Nikolaos. 2020. Mavi Vatan (Blue Homeland). Nicosia. CCEIA.

18. Ünay, Sadik. 2017. Global Political Economy after the Crisis: Theoretical Perspectives and Country Experiences. Istanbul. Nova Science Publishers, Incorporated.

19. Yapar, Hakan. 2021. From Strategic Depth to Blue Homeland and Beyond: Understanding Turkey's Drift towards Greater Strategic Autonomy. Istanbul. Opinion Paper.

20. Yayıncı C. 2022. Blue Homeland. Istanbul. Istanbul University.

References:

1. Moskalyk D. Turets'ka doktryna «Blakytna Bat'kivshchyna». Mavi Vatan doktrini. LIGA.net. <https://blog.liga.net/user/dmoskalik/article/turetska-doktrina-blakitna-batki-vschina-mavi-vatan-doktrini>

2. Blue Homeland: the doctrine behind Turkey's Mediterranean claims. *The National*. <https://www.thenationalnews.com/world/europe/blue-homeland-the-doctrine-behind-turkey-s-mediterranean-claims-1.1063591>.

3. Blue Homeland: The Heated Politics Behind Turkey's New Maritime Strategy. *War on the Rocks*. <https://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/>.

4. Colibasanu A. Blue Homeland: Turkey's Strategy in the Eastern Mediterranean. *Euractiv*. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/opinion/blue-homeland-turkeys-strategy-in-the-eastern-mediterranean/>.

5. Columnist, CM Guest. 2021. The EU must act over Erdogan's push for a 'blue homeland'. *Cyprus Mail*. <https://cyprus-mail.com/2021/03/13/eu-must-act-over-erdogans-push-for-a-blue-homeland/>.

6. D.C. Rethink Institute. 2013. Turkey's foreign policy challenges. Washington. Rethink Institute.

7. Denizeau, Aurelien. 2021. Mavi Vatan, the «Blue Homeland» The Origins, Influences and Limits of an Ambitious Doctrine for Turkey. Paris. Études de l'Ifri. 143

8. Gürdeniz, Cem. 2018. Mavi Vatan Yazilari. Istanbul. Kirmizi Kedi Yayinevi.

9. Institute for Political and International Studies. The Blue Homeland Doctrine of Turkey. <https://ipis.ir/en/subjectview/619031/The-Blue-Homeland-Doctrine-of-Turkey>.

10. Polat, Soner. 2019. Mavi Vatan İçin Jeopolitik Rota. London. Kaynak Yayınları.

11. The Mavi Vatan Doctrine and Blue Homeland Anthem: A Look At Turkey's Maritime Worldview. Center for International Maritime Security. Fostering the Discussion on Securing the Seas. <https://cimsec.org/the-mavi-vatan-doctrine-and-blue-homeland-anthem-a-look-at-turkeys-maritime-worldview/>.

12. Turkey's 'Blue Homeland' ambitions: why Europe can't afford to sit on the fence. *Friends of Europe*. <https://www.friendsofeurope.org/insights/turkeys-blue-homeland-ambitions-why-europe-cant-afford-to-sit-on-the-fence-but-turkey-can/>.

13. Turkey's "Blue Homeland". *EVN Report*. <https://evnreport.com/politics/turkey-s-blue-homeland/>.

14. Turkish Colonialism's Imagination & the "Blue Homeland". The Kurdish Center for Studies. <https://nlka.net/eng/the-imagination-of-turkish-colonialism-and-the-doctrine-of-the-blue-homeland/>.

15. Syrigos A. The strategy of the 'Blue Homeland'. News from Greece and the World. eKathimerini.com. <https://www.ekathimerini.com/opinion/1198877/the-strategy-of-the-blue-homeland/>.

16. Stein, Aaron. 2015. Turkey's New Foreign Policy. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315657110>.

17. Stelgias, Nikolaos. 2020. Mavi Vatan (Blue Homeland). Nicosia. CCEIA.

18. Ünay, Sadik. 2017. Global Political Economy after the Crisis: Theoretical Perspectives and Country Experiences. Istanbul. Nova Science Publishersю, Incorporated.

19. Yapar, Hakan. 2021. From Strategic Depth to Blue Homeland and Beyond: Understanding Turkey's Drift towards Greater Strategic Autonomy. Istanbul. Opinion Paper.

20. Yayı C. 2022. Blue Homeland. Istanbul. Istanbul University.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.145-153>

УДК: 327.8

© Богдан Куделько¹

НІКАРАГУАНСЬКИЙ КОНФЛІКТ ЯК ФАКТОР ПРОТИБОРСТВА ДОБИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Наукова стаття присвячена аналізу нікарагуанського конфлікту як важливого чинника доби Холодної війни та його впливу на міжнародну політичну ситуацію. Автор проводить детальний огляд останніх досліджень з цієї проблеми, як у вітчизняній, так і у зарубіжній науковій літературі, зосереджуючись на причинах виникнення конфлікту, ролі міжнародних акторів, соціально-економічних наслідках та глобальному впливі на холодну війну.

У результаті дослідження було встановлено, що нікарагуанський конфлікт виник через політичні, економічні та соціальні фактори, такі як авторитаризм сандіністського режиму, соціальні нерівності та зовнішнє втручання. Роль міжнародних акторів у конфлікті виявилася вирішальною, зокрема через їхню підтримку різних сторін конфлікту та змагання за вплив у регіоні. Конфлікт супроводжувався серйозними соціально-економічними наслідками, такими як економічний спад, знищення інфраструктури та загострення політичних протиріч. Його глобальний вплив полягав у певній зміні динаміки холодної війни та напруженості між супердержавами.

У висновках підкреслено зокрема важливість розуміння наслідків та впливу нікарагуанського конфлікту на перебіг холодної війни та міжнародну політичну ситуацію. Це дає змогу розробити ефективні підходи до врегулювання подібних конфліктів у майбутньому та сприяти досягненню стабільності та миру в регіоні. Зрозуміння цих наслідків може послужити основою для подальших політичних переговорів та миротворчих заходів, спрямованих на зменшення со-

145

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: kudelko.bohdan@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8557-2240>

ціально-економічних наслідків конфлікту та зміцнення міжнародної стабільності.

Ключові слова: Нікарагуа, Сполучені Штати Америки, Латинська Америка, Холодна війна, СРСР.

The Nicaraguan Conflict as a Factor in the Cold War Confrontation

This article is devoted to the analysis of the Nicaraguan conflict as an element of the Cold War and its impact on the international political situation. The author conducts a detailed review of the latest research on this problem, both in domestic and international scientific literature, focusing on the causes of the conflict, the role of international actors, socio-economic consequences and the global impact on the Cold War.

The study found that the Nicaraguan conflict was caused by political, economic and social factors such as the authoritarianism of the Sandinista regime, social inequalities and external interference. The role of international actors in the conflict turned out to be crucial, in particular due to their support for different sides of the conflict and the competition for influence in the region. The conflict was accompanied by serious socio-economic consequences, such as economic decline, destruction of infrastructure and exacerbation of political contradictions. Its global impact was to change the dynamics of the Cold War and the tensions between the superpowers.

The findings of the study emphasize the importance of understanding the consequences and influence of the Nicaraguan conflict on the Cold War and the international political situation. This makes it possible to develop effective approaches to the settlement of similar conflicts in the future and contribute to the achievement of stability and peace in the region. Understanding these consequences can serve as a basis for further political negotiations and peace-making measures aimed at reducing the socio-economic consequences of the conflict and strengthening international stability.

Keywords: Nicaragua, United States of America, Latin America, Cold War, USSR.

Постановка наукової проблеми. Нікарагуа, маленька країна, розташована в Центральній Америці, стала ареною для одного з найбільш напружених конфліктів під час Холодної війни. Цей конфлікт, який відбувся з 1979 по 1990 рік, не тільки мав велике значення для Нікарагуа та Центральної Америки, але й мав глобальні наслідки, які впливали на геополітичну ситуацію світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед сучасних дослідників, які прямо чи опосередковано торкаються даної проблеми, варто відзначити Філіпа Таубмана, який ґрунтовно дослідив регіон Латинської Америки під час Холодної війни у відносинах між Сполученими Штатами та країнами Латинської Америки. Частково висвітлили дане питання Вільям ЛеоГранде та Броуді, які у своїй роботі дослідили вплив США на зміни режимів у певних державах регіону та демократизацію як ключовий інструмент впливу Сполучених Штатів. Зарубіжні дослідження, зокрема здійснені американськими та європейськими науковцями, надають ширший аналіз міжнародного впливу, зокрема ролі США та СРСР у конфлікті.

Мета статті – проаналізувати важливі аспекти Нікарагуанського конфлікту, визначивши його вплив на динаміку розгортання Холодної війни. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань: виявлення основних причин та факторів, що призвели до виникнення нікарагуанського конфлікту; аналіз ролі міжнародних акторів, зокрема США та СРСР, у конфлікті; вивчення соціально-економічних наслідків конфлікту для населення Нікарагуа; визначення глобального впливу конфлікту на холодну війну та міжнародну політичну ситуацію.

Виклад результатів дослідження. Причини виникнення нікарагуанського конфлікту були багатограними та включали політичні, соціальні, економічні та міжнародні фактори. Політична ситуація в Нікарагуа перед початком конфлікту була характеризована диктаторським режимом Анастасіо Сомоси. Сомоса та його родина утримувалися при владі протягом багатьох десятиліть, використовуючи авторитарні методи управління та репресивний апарат. Це спричинило нагромадження незадоволення серед населення, яке вимагало політичних свобод та демократичних змін.

Соціальна нерівність була ще однією важливою причиною конфлікту в Нікарагуа. Значна частина населення жила в бідності, з обмеженими можливостями отримувати освіту, доступом до медичної допомоги та належних умови проживання. Соціальна нерівність збільшувалася через земельні конфлікти та нерівний розподіл ресурсів у країні.

Економічна ситуація в Нікарагуа також сприяла виникненню конфлікту. В країні панувала залежність від кількох ключових економічних секторів, зокрема бананової та цукрової промисловості, які

контролювалися елітами та зовнішніми компаніями. Це призвело до експлуатації робітничого класу та знецінення місцевих ресурсів, що посилювало соціальну напругу.

Нікарагуа, як і багато інших країн Центральної Америки, стала ареною геополітичних протистоянь під час Холодної війни. Спостерігалася втручання з боку Сполучених Штатів та Радянського Союзу, які підтримували протилежні сторони в конфлікті (Taubman, 1984).

Сполучені Штати активно підтримували режим Сомоси, надаючи фінансову, військову та політичну підтримку. Зокрема, США надавали зброю та проводили навчання нікарагуанській національній гвардії, що зміцнювало режим Сомоси та спричиняло подальше незадоволення серед населення.

З іншого боку, Радянський Союз підтримував сандіністську повстанську групу, яка боролася проти режиму Сомоси. СРСР надавав військову підтримку, зброю та фінансування сандіністам, що збільшувало їхню силу та вплив (Vanderlaan, 1986).

148

Роль США у нікарагуанському конфлікті була вирішальною і мала значний вплив на подальший розвиток подій. Специфічні обставини та історичний контекст регіону, а також геополітичні інтереси США, стали основою для активного втручання Америки у внутрішні справи Нікарагуа.

Початково, США підтримували режим диктатора Анастасіо Сомоси, який перебував на посаді президента Нікарагуа. Це було обумовлено відносинами США з Сомосою, який сприяв американським інтересам у регіоні та забезпечував їхні економічні та політичні переваги.

Проте, з появою сандіністського повстання в Нікарагуа, що визначалося комуністичними ідеями, США змінили свою позицію. Вони побачили у сандіністах загрозу для своїх інтересів та принципу «домінування сфери впливу». США почали підтримувати анти-сандіністські групи, що чинили супротив режиму. Вони забезпечували фінансову, військову та логістичну допомогу опозиції з метою зрізати крила сандіністського руху та послабити його вплив.

США використовували різні методи для досягнення своїх цілей. Зокрема, було створено спеціальну організацію під назвою «Контрас», яка складалася з анти-сандіністських бойовиків та отримувала підтримку від Центральної розвідувальної служби США. Ця допомога включала постачання зброї, навчання та фінансування.

Крім того, США накладали економічні санкції на Нікарагуа з метою підірвати економіку країни та придушити режим (Pezullo, 1979).

Роль США у конфлікті не обмежувалася лише підтримкою анти-сандіністських сил. Вони також використовували свої політичні та дипломатичні ресурси для залучення міжнародної підтримки своєї позиції. США домагалися прийняття резолюцій в Організації Американських Держав (ОАД), які засуджували сандіністський режим і закликали до його повалення. Крім того, США використовували свій вплив у Міжнародному валютному фонді та Світовому банку для накладання економічного тиску на Нікарагуа.

Роль СРСР у нікарагуанському конфлікті також була однією з ключових і відіграла значний вплив на хід подій та міжнародну політичну ситуацію. Втручання СРСР у цей конфлікт було обумовлене геополітичними ідеями та інтересами комуністичного світу, а також бажанням контрбалансувати вплив США в регіоні (Walker, 1991).

СРСР надавав значну підтримку сандіністському режиму. Це зокрема виявилось у наданні фінансової, військової, технічної та дипломатичної допомоги сандіністському уряду з метою зміцнення його позицій та підтримки у боротьбі проти анти-сандіністських сил. СРСР постачав зброю, військових консультантів та інші ресурси, які допомагали сандіністам здобути перевагу в конфлікті.

Крім того, СРСР використовував свою політичну вагу та вплив у міжнародних організаціях для підтримки сандіністського режиму та засудження втручання США. Вони активно використовували своє місце в Організації Об'єднаних Націй (ООН) та інших міжнародних форумах для поширення своїх ідей та закликів до мирного врегулювання конфлікту.

СРСР також використовував Нікарагуа як свою «базу» у Латинській Америці, куди Москва намагалася «спрямувати» свої політичні та ідеологічні принципи. Це було частиною їх стратегії поширення комуністичних ідей та підтримки революційних рухів у світі. Нікарагуа мала стати символом опору проти американського імперіалізму та показником успіху соціалістичного експерименту.

Окрім Сполучених Штатів та Радянського Союзу свою роль у нікарагуанському конфлікті здійснювали й інші міжнародні актори. Наприклад, Куба підтримувала сандіністів, надаючи їм консультативну та військову допомогу. Країни-сусіди, такі як Коста-Рика та

Гватемала, виявляли обурення нікарагуанським конфліктом і намагалися забезпечити стабільність у регіоні.

Багатосторонні організації, включаючи ООН та Організацію американських держав (ОАД), також займалися пошуком рішень та медіацією в конфлікті. Вони виконували роль посередників та сприяли пошуку політичного розв'язання конфлікту.

Нікарагуанський конфлікт сильно позначився на економічному розвитку країни. Війна призвела до серйозного зруйнування інфраструктури, сільськогосподарських угідь та промислових об'єктів. Багато міст та сіл були зруйновані, а економічна активність була суттєво пригнічена.

Сільське господарство, що є одним із ключових секторів економіки Нікарагуа, зазнало великих збитків. Завдяки ескалації конфлікту, багато сільських угідь було занедбано або зруйновано, що призвело до зменшення виробництва сільськогосподарської продукції та втрати робочих місць для селян. Чимало сімей втратили свої джерела доходу та опинилися в ситуації бідності та безробіття.

150

Внаслідок конфлікту, зовнішні інвестиції в Нікарагуа зменшилися. Багато компаній та інвесторів утримувалися від вкладання коштів у країну через нестабільну політичну та соціальну ситуацію. Це призвело до скорочення робочих місць, зниження економічного зростання та збільшення бідності серед населення.

Нікарагуанський конфлікт мав серйозний соціальний вплив на населення країни. Тисячі людей стали жертвами прямої воєнної дії, втративши життя або отримавши поранення. Існувала значна кількість внутрішньо переміщених осіб, які були змушені залишити свої домівки та шукати притулку в інших частинах країни або за кордоном.

Конфлікт також призвів до розпаду соціального порядку та зростання насильства у суспільстві. Розповсюджувалися злочини, включаючи грабежі, вбивства та сексуальне насильство. Багато людей постраждали від травматичних подій та страждали від психологічного стресу.

Конфлікт вплинув на освіту та охорону здоров'я в країні. Багато шкіл та медичних установ було пошкоджено або зруйновано, уроки перервані, а доступ до якісної освіти та медичної допомоги став обмеженим. Діти та молодь були особливо вразливими, оскільки їхня освіта та майбутнє були серйозно підірвані.

Соціально-економічні наслідки нікарагуанського конфлікту були серйозними і довготривалими. Економічна руйнація, зменшення виробництва та інвестицій, спад соціальних послуг та збільшення бідності суттєво позначилися на життя населення. Крім того, соціальні наслідки включали людські втрати, знищення інфраструктури, внутрішньо переміщених осіб та психологічні та фізичні травми.

Нікарагуанський конфлікт вплинув на перебіг Холодної війни, що тривала між Сполученими Штатами та Радянським Союзом, і певним чином змінив динаміку цього протистояння. Конфлікт став одним з численних проксі-конфліктів, у яких дві супердержави змагалися за вплив у світі. Сполучені Штати підтримували опозиційні сили, тоді як Радянський Союз надавав підтримку сандіністському уряду (LeoGrande, 2000).

Глобальне значення конфлікту полягало у тому, що він став своєрідним майданчиком для змагання двох світових супердержав. США побоювалися розширення впливу комуністичного блоку в Центральній Америці та перспективи встановлення комуністичного режиму в найближчому сусідстві. Радянський Союз, зі свого боку, бачив можливість розширити власну сферу впливу, підтримуючи антиамериканські рухи.

Конфлікт у Нікарагуа спричинив гостру політичну та ідеологічну напруженість між двома супердержавами. США домагалися зупинки розповсюдження комунізму та втручалися у внутрішні справи Нікарагуа, використовуючи економічний тиск та підтримуючи опозицію. Радянський Союз відповідав на це, надаючи підтримку сандіністському уряду та намагаючись послабити вплив США в регіоні (Brody, 1985). Окрім цього, нікарагуанський конфлікт мав значний вплив і на міжнародну політичну ситуацію. Він став об'єктом зацікавленості та розглядався у міжнародних організаціях, таких як ООН, ОАД, а також у Євросоюзі. Країни, що входили до цих організацій, займали різні позиції щодо конфлікту в Нікарагуа.

Деякі країни, зокрема США та їх союзники, активно засуджували сандіністський режим і підтримували опозицію. Вони зокрема вводили економічні санкції та накладали обмеження на Нікарагуа з метою змусити уряд змінити політичний курс. З іншого боку, такі країни як Радянський Союз та його союзники, підтримували сандіністський режим і вважали, що втручання з боку США є неприпустимим.

Конфлікт також мав вплив на відносини між США та Радянським Союзом. Він загострив вже наявні протиріччя та змусив обидві країни вступити в активну боротьбу за вплив у регіоні. Геополітичне значення Нікарагуа зростало, оскільки країна стала ареною конфлікту між двома супердержавами, які намагалися змінити баланс сил у свою користь.

Висновки. Нікарагуанський конфлікт був складним політичним та збройним протистоянням між різними внутрішніми силами, що підтримувалися зовнішніми акторами. Причини виникнення конфлікту включали політичні, економічні та соціальні фактори, такі як нерівність, диктаторський режим, боротьба за владу та вплив зовнішніх сил.

Міжнародні актори, зокрема США та СРСР, відіграли важливу роль у конфлікті. США підтримували анти-сандіністські групи та наклали економічні санкції, тоді як СРСР надавав підтримку сандіністському режиму, забезпечуючи фінансову та військову допомогу.

152

Соціально-економічні наслідки конфлікту були серйозними, включаючи загибель людей, економічний занепад і руйнування інфраструктури. Конфлікт призвів до зростання бідності, безробіття та соціальної напруги в Нікарагуа.

Глобальний вплив конфлікту на заключному етапі Холодної війни та на міжнародну політичну ситуацію був значний. Це підсилювало протистояння між США та СРСР та викликало нові виміри у геополітичних відносинах. Конфлікт у Нікарагуа став одним з багатьох проксі-конфліктів новітньої доби. Розуміння причин, наслідків та ролі міжнародних акторів у нікарагуанському конфлікті є важливим для аналізу подій того періоду. Це допомагає нам краще зрозуміти динаміку Холодної війни та геополітичні проблеми, які впливали на перебіг міжнародної політики та протиборство супердержав.

References:

1. Brody, Reed. 1985. *Contra Terror in Nicaragua: Report of a Fact-Finding Mission, September 1984-January 1985*. Boston: South End Press.
2. LeoGrande, William. 2000. *Our Own Backyard*. North Carolina: University of North Carolina Press.
3. Pezzullo, Lawrence. 1979. *Confidential Cable to the U.S. State Department*. National Security Archive Nicaragua collection. <https://nsarchive.gwu.edu/>

4. Taubman, Philip. 1984. "In From the Cold and Hot for Truth". New York Times.
5. Vanderlaan, Mary. 1986. Revolution and Foreign Policy in Nicaragua, Boulder: Westview Press.
6. Walker, Thomas. 1991. Revolution and Counterrevolution in Nicaragua, Boulder: Westview Press.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МЕДІАСФЕРИ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2023. –
Том 12. – С. 154-169

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2023. –
Vol. 12. – pp. 154-169

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.154-169>

УДК: 316.42:304.444

© Олександр Соснін¹

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-
КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ
В СУЧАСНОМУ СВІТІ

154

Осмислення основних напрямків розвитку суспільно-політичних процесів під впливом активного впровадження цифрових технологій стає для України дедалі все більш актуальною проблемою, зокрема і в сфері права. Вирішення питань про те, як відбуваються процеси соціалізації і комунікації людини і різноманітних форм її організації в цифровому середовищі, тобто, під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), як змінюються засоби сприйняття сенсів в internet-комунікації та як впливає на сучасну людину віртуалізація повсякденних практик, обумовлюють необхідність проведення широких гуманітарних експертиз. В сфері застосування цифрових технологій, методах реалізації за їх допомогою всіх соціальних і економічних проектів «тягне за собою» докорінне реформування всіх систем освіти, обліку і комунікації громадян, що само по собі призведе до необхідності політико-правового і економічного оновлення нашого життя.

Ключові слова: інформація, сучасна людина, інформаційно-комунікаційна діяльність, інформаційно-комунікаційні технології, інтернет-комунікації.

¹ Заслужений діяч науки і техніки України, доктор політичних наук, професор.
E-mail: alvas.sosnin@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4188-0887>

Issues of Person's Information and Communication Activities Development in the Modern World

Understanding the main directions of the development of socio-political processes under the influence of the active implementation of digital technologies is becoming an increasingly urgent problem for Ukraine, in particular in the field of law. Solving questions about how processes of human socialization and communication and various forms of its organization take place in the digital environment, that is, under the influence of the latest information and communication technologies (ICT), how the means of perception of meaning in Internet communication change and how virtualization affects modern people day-to-day practices, make it necessary to carry out extensive humanitarian examinations. In the field of application of digital technologies, the methods of their implementation of all social and economic projects "entails" the fundamental reform of all systems of education, accounting and communication of citizens, which in itself will lead to the need for a political, legal and economic renewal of our lives.

Keywords: *information, modern man, information and communication activity, information and communication technologies, Internet communications.*

155

Постановка проблеми. Інформація приблизно із середини ХХ століття поступово набуває ознак неосяжного світоглядного феномену і ресурсу розвитку людства. Форми її уявлення в цифровій формі сучасними ІКТ сьогодні та можливості досягнуті наукою щодо психологічного впливу на свідомість людини стрімко почали визначати шляхи та напрямки розвитку будь-якої галузі науки, техніки, медицини тощо, взагалі суспільств і держав. Формули, тексти, креслення, навіть ідеї уявили нову форму загальновідомих нематеріальних активів і почали безпосередньо впливати на всі процеси формування людини як особистості.

Мета статті – спираючись на досвід оперування інформаційними ресурсами у сучасному світі, окреслити можливості й шляхи підвищення рівня науково-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перехід на цифрову форму сприйняття, обробки, зберігання і безпеки інформації докорінно змінив усі традиційні системи роботи із інформацією, зробив наднаціональною проблемою ефективність роботи з інформаційними ресурсами – фе-

номеном ХХ століття, підвищив вагу вимог до якості кваліфікації та морально-вольових якостей людей, яким доручається працювати із інформацією. Вимоги зростають тому, що людина сьогодні утримує баланс сил в змаганні із технічними системами штучного інтелекту, які вже починають домінувати в процесах сприйняття, обробки, зберігання і захисту масивів інформації та при прийнятті рішень. Вплив дедалі більше набуває ознак вирішального фактору, активізуючи зростаючі потреби людей в освіті, мотивуючи їх до більш глибокого пізнання світу.

156 — Сьогодні, аналізуючи дії суперників в геополітичних і військових конфліктах, не можна не помітити постійне зростання ролі інформаційно-комунікаційної компоненти в якості виключно важливого фактору – вмілого, або навпаки, використання владними і військовими структурами новітніх ІКТ та їх інформаційно-комунікаційних ресурсів. Ми бачимо, як третя технологічна інформаційно-комунікаційна революція (особливо в технічних засобах зв'язку), активно сприяє масовому впровадженню досягнень науки і техніки, зокрема мікро- і оптоелектроніки, на вдосконалення новітніх технічних засобів ІКТ, що зрозуміло широкому колу, але і принципово нових моделей використання досліджень психології та медико-біологічних властивостей людини при сприйнятті та опрацюванні інформації за допомогою різноманітних гаджетів та комп'ютерної техніки в internet-сервісах. Власне, все це у сукупності і отримало назву ІКТ (або information communication technologies) і в сучасних уявленнях є багатовимірною сукупністю методів і програмно-апаратних процесів, інтегрованих з метою збирання, збереження, опрацювання і поширення інформації.

Під впливом розвитку комп'ютерної техніки і систем управління автономними об'єктами світ дедалі більше віртуалізується, утворюючи принципово нове для існування людини середовище – кібернетичне. Вимір проблем його розвитку сьогодні неосяжний і всі вони пов'язані із докорінною перебудовою, а іноді і загибеллю існуючих в індустріальну добу форм цивілізаційного розвитку під впливом активного впровадження новітніх ІКТ із цифровою формою роботи із інформацією. Головною, як бачиться, стала на сьогодні як безпека інформаційно-комунікаційного середовища від витoku технічними каналами, так і різноманітних об'єктів авторського права, наприклад, комп'ютерних програм, баз даних...

Безпека стала основою незалежності країн, обумовлюючи постійну потребу в розвиткові монополії на джерела інформації і використання засобів комунікації заради розвитку економік вже не окремих країн, а наднаціональних технологічно-економічних блоків. За таких умов сьогодні суспільствам і українському, зокрема, виключно важливо шукати і знаходити шляхи вирішення фундаментальних протиріч, які постійно існують і виникають в реальних процесах розвитку суспільств і економік, зокрема, щодо виховання людини здатної до використання інформації і засобів комунікації в парадигмі цивілізаційного розвитку, оскільки саме вони в сьогоднішньому світі формують виключно складний за сенсом, формою та змістом інформаційно-комунікаційний ресурс розвитку могутності держав світу (Бачило І.Л., Соснін О.В., 2012).

Головним чином, це обумовлено тим, що контроль за інформаційно-комунікаційним середовищем став тотальним. Сьогодні, наприклад, США набули ознак наймогутнішої країни саме тому, що сконцентрували у себе майже всі важелі управління світовими інформаційними потоками і, відповідно, стали науково-технічними центрами розвитку світу, обробляючи і генеруючи гігантські масиви інформації. Донедавна віртуальна реальність ще гарантувала анонімність, дозволяючи приміряти на себе різні ідентичності. Сьогодні – в сучасному цифровому середовищі, ми цього практично лишамось, стаємо повністю відкритими у віртуальному просторі. За даними *Bringing Big Data to the Enterprise* (2018, web) за один день мережевої присутності створюється приблизно 2,5 мільйона трильйонів байт лише особистої інформації. Захистити цей процес традиційними методами і технічними засобами, скажімо, постійно підвищуючи законодавчі вимоги щодо відповідальності за наслідки неправомірних дій при роботі із інформацією і технічними засобами комунікації, неможливо. Дії людини в мережі, таким чином, стають «тотально прозорими», і, як відзначається фахівцями, організації, які традиційно генерують дані, з наростаючими темпами будуть мати дедалі більше інформації – набагато більше, ніж ми собі уявляємо. Слід розуміти, що вся ця величезна кількість інформації постійно циркулює, фільтрується, узагальнюється і аналізується людьми з різною метою, а тому її надмірна прозорість завжди веде до неконтрольованої або небажаної доступності, постійно обумовлюючи зростання потреб в засобах і технологіях захисту інформації.

Найважливішою подією глобального масштабу в новітній світовій історії людства слід назвати подолання людством за допомогою сучасних ІКТ безумовно високого рівня інформаційного бар'єру, яким владні структури багатьох країн впродовж століть утримували контроль за інформацією. Події, які відбулися в світі в останні три десятиліття наочно довели, що контроль над інформацією з боку держави в нашій країні зокрема практично втрачено, незважаючи на усі зусилля й хитрощі владних структур. Сталося це не тільки через відсутність необхідних інструментів (їх ще не виробили, хоча і посилено виробляють), – головним чином, тому, що сучасні держави принципово будувалися під зовсім іншу ієрархію цінностей, інформаційних потоків і ресурсів. Тому подолання чергового інформаційного бар'єру об'єктивно стало головним дестабілізуючим фактором сталого розвитку в 70-х роках ХХ століття порушенням звичного світового порядку. Здається, на багато десятиліть вперед. Швидкість і масштаби подолання інформаційного бар'єру вказують на головні небезпеки руйнування надій щодо прогресивного цивілізаційного розвитку. Ми вже відчули, що події в світі, які було пов'язано з активним використанням в державному управлінні сучасних ІКТ і розширенням свобод громадян щодо доступу до інформації, стали детонаційним поштовхом для процесів підриву монополії держави на право безконтрольного володіння інформацією. Щоб довести це, необхідно згадати, що перший інформаційний бар'єр людство подолало, створивши ієрархічну систему обробки інформації – бюрократію, яка збереглася аж до останнього часу. Історично вона стала головним інструментом і засобом влади при управлінні інформаційно-комунікаційними потоками, збудувала міцні бюрократичні держави, які не люблять не тільки анархісти. Разом з тим, без допомоги професійних бюрократичних структур жодна держава на сьогодні поки що не може захиститися, наприклад, від агресії.

Мені, як людині, яка стояла біля витоків процесів інформатизації країни щодо проблем, пов'язаних із захистом інформації від витоку технічними каналами, учаснику законотворчої діяльності при впровадженні на початку 1990-х років новітніх інформаційно-комунікаційних процесів в суспільстві. Особливо приємно сьогодні бачити фахово організовані дії української влади і, зокрема, військовими використання новітніх американських технологій, скажімо, Starlink Ілона Маска, які є здобутком вже четвертої технологічної револю-

ції. Вона асоціюється, головним чином, з цифровими технологіями і глобальною інформатизацією людства. Тут технологічний прорив в процесах створення і виробництва засобів зв'язку особливо вражає і трансформує наші уявлення і свідомість щодо можливостей новітніх методів обробки інформаційних відомостей сучасними засобами комунікації. Вони обумовлюють сьогодні всі зміни в суспільно-політичних процесах, устрої держави, бізнесу і повсякденного життя кожного з нас. Одним з проявів цього є фіксація в цифровому форматі практично всіх процесів реального життя – безмежний теле-, відео- зв'язок, транзакційні банківські операції, дані про абонентів телефонних мереж та інших сервісів, зокрема, від супутників, камер спостереження, GPS навігаторів, реєстраційних пристроїв, переносних гаджетів, internet речей, соціальні мережі тощо. Безумовно, що усе це потребує сучасного нормативно-правового обґрунтування для впровадження новітніх ІКТ, які вже стали інструментом для досягнення будь-якої мети будь-якої організації, яка здатна сприймати, розподіляти та використовувати інформацію. Отже, говорячи про інформаційне суспільство, під ним слід розуміти таке суспільство, в якому інформаційно-комунікативне право розглядається не тільки як невід'ємний компонент управлінських технологій, а й як умова потрапляння країни до світових технологічно-економічних блоків, які сьогодні починають активно формуватися. Саме за таких умов з'являється в нових політико-правових процесах, або потреба змін в інформаційно-комунікаційному менеджменті, який включає в себе сучасні технології організації управлінської діяльності. Їх більш жорстко підпорядковують досягненню мети більш ефективної організації системи управління державою через посередництво, через упорядкування перетворень висхідних субстанцій та інформаційно-комунікаційних ресурсів кожного підприємства або організації, перетворення їх на вироби та послуги. Тобто, концептуалізація поняття «інформаційно-комунікативний менеджмент» дедалі більше пов'язується з двома основними – типом ресурсів та типом інструментів або технологій. Парадигма інформаційно-комунікативного менеджменту визначає інформацію як базовий компонент інформаційно-комунікаційної системи будь-якої організації, що розвивається за рахунок активного застосування інформаційно-комунікативних технологій і систем.

Практично усі країни світу вирішують проблеми концептуалізації інформаційно-комунікативного менеджменту (інформаційної економіки, інформаційних технологій, інформаційних систем, інформаційних ресурсів) з метою створення більш ефективного єдиного інформаційного простору, включаючи: 1) розробки консалтингового проекту (проектів) формалізації вимог до створення системи інформаційного простору організації; 2) проектування автоматизованих інформаційних систем та методів їх проектування; 3) реінжинірингу (реконструкції) бізнес-процесів інформаційного суспільства; 4) новий системний підхід, що регламентує проектування, розробку, супроводження і розвиток інформаційних систем (нове системне проектування); 5) розробку технологій інформаційно-комунікативного менеджменту – інформаційна техніка, інформаційні функції, інформаційне і комп'ютерне середовище системного менеджера, засоби інформаційного менеджменту тощо; 6) опис технологій інформаційно-комунікативного менеджменту у системах соціального захисту – інформаційні ресурси і моделі системи соціального захисту, технології інформаційного менеджменту даної системи, включаючи корпоративну автоматизовану інформаційно-комунікаційну систему із системою персоніфікованого обліку співробітників. За таких умов більш послідовно слід виділяти віртуальний простір, концептуалізуючи інформаційно-комунікативний менеджмент в якості матеріалізації форм підтримки процесів і функцій, які домінують в інформаційному суспільстві: 1) матеріальна опора простору (мікроелектроніка, телекомунікації, комп'ютерна обробка даних, системи сповіщення і високошвидкісного транспорту, що базуються на інформаційних технологіях); 2) вузли й комунікації, тобто простір потоків, що базуються на електронній мережі, яка пов'язує між собою конкретні місця з чітко виділеними соціальними, культурними, фізичними і функціональними характеристиками; 3) просторова організація домінуючих менеджерських еліт, що здійснюють управлінські функції, навколо яких формується організаційний простір. Звідси витікає надзвичайно важливий висновок, що мережа впливає на соціальну організацію спільноти (Соснін О. В., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., 2017).

Сьогодні у суспільстві виникає грандіозний запит до юридичної науки щодо визначення статусу і взаємовідносин людини або будь-якої організації з державою або світом щодо безпеки, зокрема, маси-

вів інформації і даних, які існують і постійно накопичуються. Люди, технологічні засоби, які обробляють, і організації, які використовують інформацію, таким чином утворюють величезний ланцюг політико-правових проблем, наприклад, щодо пошукових систем щодо обробки запитів, які в більшості виступають самі по собі джерелом нових знань або даних. Вони стали вже не просто великими за обсягами, а просто небезпечними при вільному їх використанні. Вибірково вони можуть бути неконтрольовано використані державними або наддержавними структурами і цим нанести шкоду власникам інформації, скажімо, і маркетинговими службами будь-яких бізнесових організацій, при прийнятті своїх управлінських рішень. Все це створює безліч ризиків при забезпеченні таємниць для національної безпеки взагалі і може перешкоджати інноваційному розвитку України.

Саме тому в 1999 р. рішенням РНБО України (на той час секретарем був В. П. Горбулін) в Інституті стратегічних досліджень було започатковано створення Центру інформаційних ресурсів та технологій. Метою було поетапне впровадження в Україні системи стратегічного планування і прогнозування, об'єднання з цією метою зусиль державних та недержавних дослідницьких установ та підвищення рівня науково-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади. На Центр покладалася зокрема організація інформаційного забезпечення та науково-аналітичного супроводження діяльності Ради національної безпеки і оборони України щодо впровадження системи стратегічного планування і прогнозування у сфері економічної та інформаційної безпеки, розроблення відповідних інформаційних ресурсів і технологій та підготовки кадрів. Вказані завдання були затверджені Указом Президента України від 30 квітня 1999 року № 460/99 «Про впровадження системи стратегічного планування і прогнозування».

Із зміною Президента України спроба виявилася невдалою, ми бачимо, що і досі Україна не може подолати вади, які пов'язано із некомпетентністю керівництва щодо визначення ваги інформаційного ресурсу в процесах розбудови України, а час доводить, що інформація, особливо в цифровій формі, швидко набуває в світі ознак головного ресурсу розвитку. Лише в цифровій формі вона відразу використовується комп'ютерною технікою (системами штучного інтелекту), яка вже сьогодні налаштована на прогнозування розвитку тих або інших процесів. За таких умов зростає актуальність питань

розробки виваженої державної інформаційно-комунікаційної політики, зокрема, питань, пов'язаних із використанням продуктів інтелектуальної власності, тобто, нових науково-технічних і технологічних винаходів. Проблема стає дедалі більше актуальною в ланцюзі питань щодо подальшого цивілізаційного розвитку держави.

Оцифрована змістовна інформація дійсно стає для суспільства новим світоглядним явищем. Інформація, яку збирають і опрацьовують за допомогою новітніх ІКТ, отримала навіть нову назву – Великі дані (Big Data). Зауважу, що однозначного підходу щодо визначення терміну поки що, на жаль, немає.

162

Сьогодні в якості робочого визначення сенсу цього феномену Big Data прийнято використовувати підхід Gartner, Inc.¹, відповідно до якого вони є об'ємними, високошвидкісними і/або різноманітними інформаційними ресурсами, які потребують економічно нових ефективних (інноваційних) форм обробки інформації. Загальними є питання, які з них дозволяють покращити їх розуміння приладами сприйняття і автоматичної обробки при опрацюванні і прийнятті рішень комп'ютерними системами штучного інтелекту. Тобто, Big Data – це не тільки сховище інформаційного ресурсу, а вся сукупність методів збирання, зберігання та обробки інформації у сукупності підходів до технологій аналізу великих об'ємів даних комп'ютерною технікою. Безумовно, всі розуміють, що самі по собі вони зазвичай характеризуються неструктурованістю, неоднорідністю, різноманітністю форматів, високою швидкістю генерації і оновлення. Усі ці процеси в них багатовимірні і складні, однак, сучасні комп'ютерні системи дозволяють аналізувати величезні масиви інформації навіть із джерел масової інформації. Безумовно, з метою отримання, зберігання і обробки інформації при прийнятті рішень, частка цих масивів, утаємничуються, а згодом застосовуються і для глибокого осмислення багатьох інших процесів, які відбуваються в реальних системах, зокрема державного управління. Технології Big Data всюди набувають авторитету, оскільки апріорі розширюють можливості для знаходження рішень багатьох проблем і прикладних завдань не тільки

¹ Gartner, Inc. – провідна світова дослідницька і консалтингова компанія у сфері інформаційних технологій. Засновник Gideon Gartner, рік заснування 1979, головний офіс знаходиться у м. Стемфорд, Коннектикут, США.

в управлінні. Вони зокрема надають можливості виявлення в існуючих масивах даних нових властивостей, які формуються при наявності великих об'ємів різноманітної інформації, візуалізуючи базові тренди розвитку ситуацій. Тобто, поєднуючи техніку і технології, інноваційні технології «вибудовують змісти із даних на екстремальній межі практичності». Все це, в свою чергу, вимагає від правознавців глибоких (фундаментальних) досліджень в цій сфері. Обумовлюючи появу (народження) нового типу інформаційно-комунікативного соціуму, що, в свою чергу, потребує не тільки упровадження нового інформаційно-комунікативного права, але й докорінних змін в програмах навчання фахівців для роботи із масивами інформації. Саме за таких умов можливий подальший розвиток інформаційно-комунікативного менеджменту в XXI столітті поглиблення значення категоріальних контурів інформаційно-комунікаційної парадигми як сукупності знань, спрямованих на вироблення технологій організації управлінської діяльності, досягнення цілей організації завдяки інформації і перетворення її на вироби чи послуги.

163

На відміну від інших технологій, технологіям Big Data притаманні багато особливостей, які слід вивчати і знати. По-перше, їх використання виправдовується або особливою складністю завдання, або ж надвисокими об'ємами оброблюваних даних. По-друге, Big Data поєднують техніку і технології, які видобувають новий зміст із даних, явно у них не наявний. Перевага Big Data в тому, що чим більш об'ємний і різноманітний масив піддається аналізу, тим більш вірні й релевантні дані вдається одержати. Для цього застосовуються різні методики як традиційні, так і новітні.

Сенс всіх інформаційно-комунікаційному переходів в соціумі полягає у тому, що звичний порядок змінюється через хаос і навпаки. У пошуках стабільності складні соціотехнологічні системи завжди починають здійснювати управління через підвищення місця і ролі (виконання функцій) права. В інформаційно-комунікативному менеджменті такий пошук проявляється у протилежних тенденціях: 1) прагненні до максимально неупорядкованого стану (хаосу) у замкнених системах; 2) прагненні до форм упорядкування (при певних умовах) у відкритих системах. Так, мірою безладу в організації (дезорганізації) є величина, яка називається ентропією, а мірою порядку (організації) – негативна ентропія, що називається негентро-

пією¹, або «інформацією». Суттєвий аналіз процесів самоорганізації в організаціях як складних соціотехнологічних системах, до яких належить і суспільство, дає відповідь на питання: яка спрямованість тієї рушійної сили, що змушує дисипативні (тобто вкрай неупорядковані) структури ставати більш складними у процесах ієрархізації чи спрощуватися у процесах деієрархізації та самоорганізуватися до стану певного упорядкування всіх структур.

3 позицій системного підходу інформаційно-комунікативний менеджмент охоплює питання планування, організації, координації і контролю інформаційної діяльності, тобто, всю сукупність процесів комунікації всередині будь-якої організації, поглинаючи в собі всі функції управління складними і неоднозначними процесами комунікації і прийняття рішень. Враховуючи той факт, що основним носієм інформації в управлінні є документ, то слід зробити висновок про те, що методологія інформаційно-комунікативного менеджменту повною мірою може бути застосована до управління документацією в організації, що кваліфікується як технологія управлінської діяльності і відбувається в умовах стохастичності² так званого інформаційного суспільства та мережевої економіки. Умовно ми можемо навіть виокремити найбільш розповсюджені дефініції інформаційно-комунікативного менеджменту: інформаційне забезпечення діяльності організації на всіх рівнях управління у самому широкому смислі слова: інформаційні ресурси організації та управління ними; інформаційні послуги і підприємництво; інформаційні системи, технічна підтримка і управління ними; обробка та аналіз інформації; офіс-менеджмент; стратегічне планування і менеджмент.

Парадигму інформаційно-комунікативного менеджменту в контексті нелінійно-синергетичної методології слід розглядати як еволюцію розвитку суспільств, кожний елемент якої слід розглядати як мікросистему чи субсистему, яка може бути окремою складовою системою будь-якої макросистеми або макромоделі. Структура па-

¹ Негентропія – філософський і фізичний термін, утворений додаванням приставки нег- (від лат. *Negativus* - негативний) до поняття ентропія. І позначає його протилежність. Він зокрема означає міру впорядкованості та організованості системи або якість наявної в системі енергії.

² Стохастичність (від грец. *στόχος* – припущення, здогад) – означає випадковість. Стохастичні системи потрібні для введення та використання в фізичних системах, де ми не впевнені в значенні вимірюваних параметрів.

парадигми інформаційно-комунікативного менеджменту потребує визначення архітектоніки диференціальних моделей, субмоделей і субсистем інформаційно-комунікаційного суспільства з метою більш глибокого визначення його властивостей (атрибутів) як системи з урахуванням евристично-еволюційних тенденцій подальшого розвитку.

Міждисциплінарна матриця парадигми інформаційно-комунікативного менеджменту (філософська, кібернетична, соціологічна та інше) несе в собі відповідно і понятійний ланцюг термінів, який включає онтологічні, гносеологічні та аксіологічні визначення. Дана проблематика визначення парадигми інформаційно-комунікативного менеджменту визначається соціокультурною детермінацією всієї системи діяльності, об'єктивними передумовами та суб'єктивними чинниками, взаємодією між суб'єктом та об'єктом, засобами та цілями, раціональним та ірраціональним, свідомим та несвідомим у системі розвитку інформаційного суспільства.

Отже, з появою технологій Big Data характерним стає і зовсім інший підхід до визначення політико-правових норм поведінки із інформацією – результатам її обробки. Притаманні технологіям Big Data процеси очищення великих масивів інформації шляхом послідовного моделювання змушують виокремлювати етапи, висувати гіпотези, будувати моделі (статистичні, візуальні або семантичні), перевіряючи на основі моделі вірність висунутої гіпотези і, як наслідок, висувати нові гіпотези. Цей процес потребує не тільки величезних зусиль аналітиків здатних до інтеграції математичними методами візуальних даних, складання інтерактивних запитів на основі знань, розробки адаптивних алгоритмів машинного навчання.

Таким чином, на новому рівні знань інтелектуалізуються всі етапи розробки і прийняття, скажімо, юридично узгоджених управлінських рішень. Все це дозволяє зробити аналіз інформації пророкованим, тобто, здатним пропонувати рекомендації на майбутнє із більш прагматичними висновками. Неминучим стає перехід і до предикативної¹ діяльності (предикативна аналітика), що дозволяє не тільки прогнозувати з високим ступенем вірогідності і деталізації розвиток ситуації, але й заздалегідь спланувати розподіл ресурсів у випадку її

¹ Предикативність (від лат. Praedicatio) – «стверджене, сказане, висловлене», тобто це означає віднесеність змісту до об'єктивної реальності.

виникнення. І якщо декілька років тому це здавалося фантастикою, то сьогодні створені умови, щоб це стало стандартною функціональністю.

Вплив технологій Big Data на системи інформаційно-комунікативного менеджменту і створення новітніх ІКТ, на розвиток всіх секторів систем управління, зокрема, національною економікою, у тому числі і на забезпечення міжнародних економічних відносин та процесів суспільно-політичного життя, величезний. Новітні методи інформаційно-комунікативного менеджменту стрімко поглинають всі досягнення технологій Big Data і розвиваються в спектрі їх можливостей.

166

За допомогою технологій Big Data комерційні операції проходять більш спрощено, транзакції прискорюються, взаємодія між бізнесовими структурами спрощується, змінюється та коригується поведінка споживачів, бізнесові процеси удосконалюються, а це засвідчує використання нових широких можливостей для застосування цифрових технологій на усіх рівнях господарювання. Кількість користувачів таких технологій у світі стрімко зростає, що впливає на прискорення розвитку всіх соціально-економічних і соціально-політичних процесів, а тотальна диджиталізація економіки зумовлює перехід сучасного світу на нову модель економічного розвитку, що змінює світовий устрій.

Необхідність використання потенціалу Big Data обумовлено тим, що процеси ускладнення об'єкта управління наприкінці ХХ ст. і як результат – збільшення ентропії – невизначеності, визначили зміну управлінських парадигм. Якщо для моделі управління «суспільством ризику» альтернативи були відомими, відомою зокрема була повна більшість/множина виходів і можливість прорахувати вірогідність кожного, то в управлінні «суспільством ризику» альтернативи і виходи відомі, але вірогідність виходів невідома, часто навіть позбавлена сенсу.

Оскільки продуктом діяльності влади виступають управлінські рішення, спрямовані на розвиток об'єкта управління, то його ефективність визначатимуть багато в чому не тільки технології управління (в нашому випадку технології Big Data). В ситуації, що склалася, «особам, які прийматимуть управлінські рішення», і володіють величезним масивом даних в різних форматах, об'єм яких збільшується і оновлюється в геометричній прогресії, для їх обробки вже не до-

цільно використовувати традиційні статистичні методи аналізу і уявлення даних. Ситуація зумовлює необхідність зміни пріоритетів при виборі технологій інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління в бік методів аналітики Big Data. По-перше, через їх чуттєвість до якості даних, по-друге, через те, що їх орієнтовано на пояснення минулої динаміки (того, що було), на відміну від технологій Big Data, менш чуттєвих до якості даних, більш орієнтованих на майбутнє і відповідальних щодо питання «що робити?». Крім того, технології Big Data дозволяють проаналізувати більше типів даних (більш значних об'ємів, більш швидко отримуваних і змінюваних відомостей, неструктурованих даних) у порівнянні з інструментами бізнес-аналітики, що надає можливість фокусуватись не тільки на структурованих сховищах. У той же час складність вирішуваних проблем і цифровізація державного сектора вимагають переходу від роботи з даними до роботи орієнтованої на дані та комплексну аналітику. Тому, не випадково, технологіям Big Data в цифровому державному управлінні належить ключова роль.

Висновки. Активне впровадження в життя і державне управління новітніх цифрових ІКТ вимагає від суспільства прискореного вирішення багатьох світоглядних та політико-правових, суспільно-політичних проблем, підвалини яких знаходяться в традиціях архаїчної структури розбудови нашої свідомості. Їх невіршеність всюди неминуче викликає сьогодні безліч протиріч, зокрема, у свідомості та поведінці людини. Наші невпевненість і коливання багато в чому пов'язано з цим, і тому вимагає термінового вирішення проблем усунення причин соціально-економічної та інформаційної нерівності громадян. Безумовно, державна інформаційно-комунікаційна політика, як комплекс політичних, правових, економічних, соціально-культурних і організаційних заходів держави має це враховувати в умовах глибокої трансформації суспільно-політичних і економічних відносин, повинна повніше розглядати їх вирішуючи всі питання інформаційно-комунікаційної політики, зокрема, забезпечення рівного цивілізованого (конституційного) права громадян на доступ до інформації. На наш погляд, постало питання прийняти кардинальні рішення щодо виокремлення пропагандистської діяльності в розумінні поняття інформаційна політика, оскільки, скажімо, політика щодо використання знань і інтелектуальної власності громадян є, на

наш погляд, не менш ваговою і пов'язана саме із поняттям інформаційний ресурс для розвитку економіки та соціальної сфери країни.

Протягом століть провідні держави підтримували свою інформаційно-комунікаційну могутність навколо таких феноменів як аудиторія церковного, храмового приходу, а пізніше навколо аудиторії ЗМІ (адже газета, як ми пам'ятаємо, не тільки агітатор, а й організатор), то тепер – в глобальному інформаційно-комунікаційному просторі, який має абсолютно нові можливості для інноваційного розвитку соціуму. Ми бачимо, що, скажімо, блогерська сфера, яка стрімко і майже неконтрольовано розвивається, практично нав'язує суспільству свої жорсткі умови, а іноді просто маніпулятивні ультиматуми.

168 — Невідповідність нових інформаційно-комунікаційних вимог (в старого типу національних державах) унеможливорює формування навколо існуючих телерадіоаудиторій, скажімо, більш ефективного простору для соціальних мереж, ефективно їх розвалює, набагато ефективніше, ніж світові фінансові кризи, які, на наш погляд, є, все ж таки, лише однією з форм прояву більш глибокої інформаційно-комунікаційної, зазвичай, суперечливої трансформації. На щастя, подолання цієї кризи, інформаційних бар'єрів взагалі, само по собі веде людство до розуміння законів ноосфери в житті суспільства, поступово знижуючи природну відчуженість людини до них, а також стимулює прагнення громадян до освіти, до володіння інформацією, що сприяє розвитку всіх сфер її діяльності в суспільстві і державі в цілому. В решті-решт, це призводить до значних успіхів суспільства в економіці, бізнесі, фінансах. Однак, слід усвідомлювати, що прагнення до володіння цінною інформацією, й в кінцевому рахунку володіти нею як власністю, а значить, і правом розпоряджатися нею, покладає на всіх нас високий ступінь відповідальності за її збереження і цілісність, захист від спотворення її можливими зовнішніми силами, впливу різного роду факторів і подій, що мають як навмисний, так і випадковий характер.

На жаль, у законодавця України ще відсутня цілісна картина того, хто, як і яким чином, насамперед у владі, повинен нести відповідальність за формування державної інформаційно-комунікаційної політики. Зрозуміло, що лише правильно визначаючи інформаційний ресурс суспільства, можна вести мову про надійний захист інформації, інтелектуальної власності своїх громадян, використовувати її як інвестиції, надавати послуги партнерам, а також впливати на всі

процеси інформаційно-комунікаційної безпеки, стратегічного планування всієї державної політики та національної безпеки. Однак сьогодні цього замало. Слід створити умови щоби інтелектуальні і технологічні можливості міністерств в процесі цифрової трансформації нашого суспільства і держави були скеровані потужним імпульсом міжвідомчого Координаційного центру. Як він має виглядати сказати поки що важко, але вже сьогодні потрібно розпочинати вирішувати, насамперед, проблеми розвитку законодавства інформаційного суспільства із реально розвинуеною економікою новітньої доби.

Джерела та література:

1. Бачило І.Л., Соснін О.В. 2012. “Інформаційне право як за-
порука інноваційного розвитку нації”. Віче. Журнал Верховної Ради
України. № 1 (310).12-14.

2. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Максименюк
М. Ю. 2017 Інформаційно-комунікативний менеджмент: зарубіж-
ний і вітчизняний досвід: Навчальний посібник. За ред. д. політ. н.
О. В. Сосніна, д. ф.н., проф. В. Г. Воронкової. Київ: Центр навчальної
літератури. 316 с.

169

References:

1. Bachylo I.L., Sosnin O.V. 2012. “Informatsiyne pravo yak zaporuka
innovatsiynoho rozvytku natsiyi”. Viche. Zhurnal Verkhovnoyi Rady
Ukrayiny. № 1 (310).12-14.

2. Sosnin O. V., Voronkova V. H., Nikitenko V. O., Maksymenyuk
M. YU. 2017 Informatsiyno-komunikatyvnyy menedzhment: zarubizhnyy
i vitchyznyanyy dosvid: Navchal'nyy posibnyk. Za red. d. polit. n. O. V.
Sosnina, d. f.n., prof. V. H. Voronkovoyi. Kyiv: Tsentr navchal'noyi
literatury. 316 s.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.170-181>

УДК: 327

© Євгенія Юрійчук¹

© Артем Комолов²

CIVIL SOCIETY CONTROL OVER THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE ELECTORAL PROCESS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

170

The digital revolution has changed the way we participate in democracy, in particular how we vote and participate in political discourse; however, it has also given rise to new types of electoral irregularities that can become a source of political crises and instability. The EU seeks to strengthen control over elections, their transparency and monitoring in order to maximise the democratic participation of citizens. Citizens' digital participation in the election process can increase voter turnout, improve accuracy and efficiency, and ensure greater transparency and accountability. However, it is essential to ensure the safe and transparent use of digital technologies and that citizens have access to information and resources that will allow them to participate fully in the electoral process.

Civil society plays a critical role in ensuring that elections are free, fair and transparent and in monitoring/observing the use of digital technologies in the electoral process. By providing oversight, observation, advocacy, and education of election participants, civil society can help ensure that the electoral process is accessible, fair, and reflective of the people's will.

Keywords: EU, e-democracy, digitalisation, elections, referendum, civil society.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: yu.yurichuk@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5288-4827>.

² Комунікаційний менеджер проекту EU4DigitalUA project (Іспанія). E-mail: artem@komolov.com

**Контроль громадянського суспільства
за використанням цифрових технологій
у виборчому процесі в контексті євроінтеграції**

Цифрова революція змінила форми участі у демократії, зокрема те, як ми голосуємо та беремо участь у політичному дискурсі проте й спричинила нові види виборчих порушень, які можуть стати джерелом політичних криз і нестабільності. ЄС прагне посилити контроль за виборами, їх прозорість і моніторинг задля максимального забезпечення демократичної участі громадян. Застосовуючи теорію е-демократії, принципи функціонування е-демократії на виборах і референдумах, концепцію «громадянського суспільства ЗМІ», конвенційної участі, демократичної легітимності, відповідно до рекомендацій ЄС проаналізовано переваги та недоліки/труднощі використання електронної демократії на виборах і референдумах; визначено особливості застосування цифрових технологій у виборчих процесах; охарактеризовано можливості та напрямки контролю громадянського суспільства в забезпеченні цифрової участі громадян у виборчому процесі.

Цифрова участь громадян у виборчому процесі може підвищити явку виборців, підвищити його точність і ефективність, забезпечити більшу прозорість і підзвітність. Однак важливо постійно підтримувати безпечне та прозоре використання цифрових технологій, а також наявність у громадян доступу до інформації та ресурсів, які дозволять їм брати повну участь у виборчому процесі.

Громадянське суспільство відіграє вирішальну роль у забезпеченні того, щоб вибори були вільними, чесними та прозорими, а також у моніторингу/спостереженні використання цифрових технологій у виборчому процесі. Забезпечуючи нагляд, спостереження, адвокацію та освіту учасників виборів щодо використання цифрових технологій, громадянське суспільство може сприяти тому, щоб виборчий процес був доступним, чесним і відображав волю народу та легітимував обрану владу.

Ключові слова: ЄС, е-демократія, цифровізація, вибори, референдуми, громадянське суспільство.

Problem statement. The development of digital technologies has caused significant changes in political life. The digital participation of citizens in the electoral process has become a critical problem in modern democra-

cies, which European structures have repeatedly emphasised. Digital tools for participation in the development of the electoral process gained relevance in Ukraine even before the start of a full-scale invasion. With the introduction of martial law, the electoral process was “frozen”, but the issue of involving citizens to participate in elections will become critically important in the process of post-war reconstruction of the country. The implementation of the right to vote is complicated for millions of Ukrainian refugees abroad, many of whom are not on the consular register, for internally displaced persons inside Ukraine, who still need temporary registration and, accordingly, are deprived of the right to vote. A possible solution to this problem will be the introduction of remote (electronic) voting, mainly through specially developed mobile applications. However, with an increase in the share of such voting, the probability of discrediting and losing the legitimacy of the electoral process increases proportionally. Voting interference and vote counting are only part of the risks that post-war Ukraine will face during its first post-war elections. Under such circumstances, civil society plays a significant role in ensuring control over the conduct of elections; therefore, the problem of civil society’s ability to monitor and control the election process during the election cycle requires additional study.

172

—

Recent research and publications analysis. In recent decades, the scientific discourse on the digitalisation of election processes has become extremely active in the world and Ukraine. Researchers are rethinking not only the theoretical aspects of the implementation of electronic democracy in the election and referendum processes, but also the practical consequences of their implementation (Lindner, Aichholzer, 2020); special attention is paid to the observance of electoral standards and the necessity of their correlation is considered (Norris, 2013); investigate the impact of digital policy on the emergence of online forms of participation, bloggers in particular (Gil De Zúñiga, Veenstra, Vraga & Shah, 2010); explore opportunities for citizens to influence policymaking in various ways and the relationship between decision-making transparency and trust (Mishra, 2020); explore a large number of examples of application or possibilities of implementing electronic voting in countries on different continents and in particular conditions: during an economic crisis, pandemic, natural disaster, local conflicts, influx of refugees, which requires appropriate digital technological solutions to ensure the implementation of electoral rights. Systematisation of theoretical developments and practical experience of

their implementation can be found in the collective work of Estonian scientists, where a separate chapter is devoted to electronic voting in elections (Troitiño, 2023). Ukrainian scientists are also paying attention to the digitalisation of election processes and mainly analyse the prospects and possibilities of introducing electronic voting in Ukraine.

To study the digital participation of citizens in elections and referenda, we apply the understanding of electronic voting as a type and tool of digital participation for decision-making - the function of engaging citizens in e-democracy (Lindner, Aichholzer 2020, 23), which can be schematically represented in the form of a formula: electoral e-democracy = “electronic voting” + “electronic participation = decision”, where “electronic voting” is a set of information and communication technologies that ensure the voting process, which is based on the principles of electronic governance. In order to ensure democratic decision-making, we will analyse the possibility of involving civil society institutions in public control of the activities of participants in election and referendum processes in the form of public monitoring of collective decision-making in elections and referenda. To do this, we will apply the concept of “civil society media” (CSM), where CSM is “alternative and media communities or mass media communities that are owned and controlled by members of civil society” (Hintz, 2004). Also, in the context of the functioning of civil society, the detailing of conventional participation in elections and referenda, or electoral participation (a factor of legal and rational legitimation), becomes particularly important.

173

To analyse the functioning of e-democracy in elections and referendums, we will be guided by the principles defined by European structures (Rec.CM/Rec(2009)1), which include freedom and quality of information; reorientation of power, i.e. redistribution of power between the state and citizens, between the state and civil society organisations; coordination and harmonisation of private and public interests; information and legal security; electronic participation and special identification system; general availability of e-democracy mechanisms; informational security (Committee of Ministers, 2009). These principles are inextricably linked to the concept of democratic legitimacy, which emphasises aspects of popular participation and regime accountability, ensured by free and fair elections combined with a system of political checks and balances.

Study objectives. The purpose of the article is to find out the possibilities and directions of civil society control in ensuring the digital participation of citizens in the election process following European standards.

Tasks: considering EU recommendations, analyse the advantages and disadvantages/difficulties of using e-democracy in elections and referenda; determine the specifics of using digital technologies in election processes; characterise the possibilities and directions of civil society control in ensuring digital participation of citizens in the election process.

Presentation of the main research material. In recent decades, many countries have introduced digital technologies into their election and referendum processes, allowing citizens to vote online, access information about candidates and political parties, the issues they are tackling, and engage in political discourse through social media that allow citizens to communicate with each other and candidates in real-time. European institutions legally established “preliminary voting, voting by mail, electronic and Internet voting” for voters” (EU, Euratom 2018, (5)). However, the violation of the previously mentioned principles of e-democracy during the elections to the European Parliament, which occur in the countries of both new and old democracies and, is “a source of instability and political crisis and can generally undermine the “soft security of society” (PACE, 2012) prompted the governing structures of the EU to warn of the likely spread of negative consequences of the digitisation of electoral processes and to take several decisions regarding their prejudice. In general, measures to improve the democratic nature of elections should meet three main requirements: foster participation, ensure transparency and strengthen supervision (PACE, 2012).

Strengthening control was supposed to be ensured through the implementation of a transparent and accessible mechanism for effective appeal of election violations in order to strengthen the public’s trust in the election process. Transparency – through the open reporting of the Election Monitoring Committee, cooperation with “international organisations with experience in the electoral field, including the stage of the pre- and post-election observation in order to achieve awareness of the recommendations formulated by the international community and monitor their implementation” (PACE, 2012). In our opinion, civil society organisations (CSOs) can also successfully perform these tasks.

Activation of conventional electoral participation in elections requires certain specifications of its components. It is about voting, participation in the work of electoral bodies, participation in observation, contacts with officials (candidates), campaigns supporting candidates, public approval of the activities of the subjects of the election process, initiative move-

ments (signatures in support), authorised demonstrations; rallies; financing of election campaigns. Note that most of them can be digitised; even sanctioned non-digital demonstrations and rallies are transformed into forums, blogs, etc. Digital participation in the electoral process involves using digital technologies to facilitate and strengthen the active activity of citizens in elections and referenda, including online voter registration, electronic voting and digital reporting systems on election results, etc.

One of the most important advantages of digital participation is the ability to reach a larger audience. Political parties and candidates can easily communicate with citizens and share their political agenda through social media platforms. In addition, citizens can also use social media to participate in political discourse, express their opinions and share their views with others. Such increased engagement can lead to a more informed electorate, as citizens can gain access to a broader range of viewpoints and opinions.

Digital participation also allows citizens to access information about the electoral process more easily. With the help of online platforms, citizens can easily get information about the election schedule, voter registration procedures and even the location of polling stations. This increased accessibility can help increase voter turnout by making it easier for voters to register and vote due to geographic distance or disability.

The use of digital technologies in electoral processes has become increasingly common in recent years. Online voter registration systems, electronic voting machines, and digital election reporting systems are just a few examples of how technology is being used to make elections more efficient and accessible.

Another advantage of digital participation is increased transparency and accountability in the electoral process. Digital technologies can give citizens better access to information about the candidates and the issues at hand, as well as the process by which elections are conducted. This can help increase trust in the electoral process and prevent fraud or other abuses.

Electronic voting allows citizens to vote electronically through a computer terminal at the polling station or remotely via the Internet.

Proponents of electronic voting argue that it can increase voter turnout, reduce the costs and administrative burden associated with traditional paper voting, increase the accuracy and speed of vote counting, and provide better accessibility for voters with disabilities to ensure greater transparency and accountability in the election process. Digital election reporting systems,

for example, can enable real-time reporting of election results, increasing the speed and accuracy of reporting and reducing the potential for fraud or other abuse. However, electronic voting also raises concerns about the security and accuracy of the electoral process. Online voting systems are vulnerable to hacking and other cyber attacks that could compromise the integrity of the election.

What specific digital technologies were introduced into the election processes? One of the most common technologies is electronic voting machines, which record and count votes electronically; however, their use has been criticised for a lack of transparency and the possibility of errors or fraud. Biometric authentication is also used to verify the identity of voters. This technology uses unique biometric identifiers such as fingerprints, facial recognition and iris scans to ensure that only registered voters can vote. There are also a variety of online voting systems that allow voters to make their choices from the comfort of their home or office using a computer or mobile device; still, there are concerns about their security and reliability.

176

— Expression of voting via the Internet has not yet become an innovation. It has been successfully implemented in different forms at different levels in different countries of the world on different continents, including the USA, Canada, Estonia, Armenia, Panama and Australia; however, today, Estonia is the only country in the world that uses a digital voting alternative since 2005 with the largest effectively, involving young people at home and Estonians living abroad in the electoral and political process. Such success is due to several factors: people's trust in the authorities, a developed information protection system, and the availability of a technological base built long before the first attempt at electronic voting.

Optional electronic voting (e.g. polls, local initiatives, plebiscites) is widely used worldwide. Some countries introduce the possibility of voting for specific categories of citizens who, for various proper reasons, cannot physically visit the polling station. This is a reasonable opportunity for those who live abroad, military personnel, and employees of consular and diplomatic institutions.

In general, introducing digital technologies into electoral processes has helped to make the voting process more efficient, convenient and secure. However, it is essential to ensure that these technologies are implemented in a way that does not compromise the integrity of the electoral process. This requires strict control, which we believe civil society can implement.

In what way? Primarily through monitoring (identification of violations of electoral law) and election observation (as official observers for compliance with international standards), which are critical to ensuring transparency and integrity of elections, where CSOs play a crucial role by independently monitoring/observing the electoral process and reporting about any violations or abuses. CSOs monitor the electoral process to ensure it is free and fair, which can help build public confidence in the electoral process as citizens can be confident that their votes are being counted fairly.

CSOs can monitor not only various stages of the election process (voter registration, campaigning, voting, vote counting) but also the behaviour of election officials and report any cases of fraud, intimidation or violence, generalise election practice, and make conclusions and proposals regarding improvement of legislation. Such activity will contribute to the transparency and accountability of the election process. By identifying and reporting irregularities or abuses, CSOs can help prevent fraud and ensure that election results reflect the people's will.

CSOs, such as media organisations and mass media, can provide critical oversight during the electoral process. These organisations can monitor the electoral process, report any irregularities or violations, and help ensure a free and fair process by uniting their audience in the civil society media – CSM.

Digital technologies can potentially change how CSOs monitor/observe elections. By providing real-time data and information, digital technologies can enable CSOs to monitor the electoral process more effectively and quickly respond to violations or abuses. For example, digital platforms can be used to report cases of fraud or violence and provide real-time updates on the progress of the electoral process. At the same time, social media platforms can also be used to monitor election-related discourse and identify instances of misrepresentation or misinformation. In particular, in Russia, in September 2011, the “Map of Violations” project was created, designed to monitor election violations by citizens themselves. As the 2022 elections were held under conditions of massive suppression of the remnants of freedom of speech and expression, observers, commission members, candidate staff and voters continued to document violations of electoral law that they encountered at polling stations and during the election campaign. A total of 1,824 messages have been published since the start of the Violation Map on July 9. In 2017, when the previous cycle of elections for the same bodies and positions was held, Karta received 1,738 signals

of violations. In 2022, 709 reports of violations were received during the election campaign, and since the start of multi-day voting on September 9, 1,115 reports have been published (Kankiya, 2022).

In addition, digital technologies can increase the transparency and accountability of the electoral process. Digital election reporting systems, for example, can enable real-time reporting of election results, increasing the speed and accuracy of reporting and reducing the potential for fraud or other abuse. An eternal problem of the election process in Ukraine is the untimely announcement of the number of voters who participated in the vote (at the time of its end) and the election results, which allows manipulation of the results within the limits of sociological error. The online mode would eliminate this problem immediately.

The media also play an important role in monitoring elections. The media can provide critical coverage of the electoral process throughout the electoral cycle, reporting any inconsistencies or irregularities. Such coverage can help draw attention to any issues that arise during the electoral process and help ensure transparency and accountability in the process.

178

— Civil society is critical to ensuring that elections are free, fair and transparent. CSOs can monitor and observe the election or referendum process; draw conclusions regarding its compliance with international and European standards, domestic legislation and other general principles of democratic elections; provide voter education; and provide media support.

CSOs can also play a key role in monitoring digital participation in the electoral process. For example, they can monitor the security of on-line voting systems, ensure that voter registration systems are accessible to all citizens, and advocate for transparency and accountability in the use of digital technologies. CSOs can also monitor the activities of election management bodies (EMBs) responsible for election administration. By monitoring the activities of CSOs and reporting any violations or abuses, CSOs can help ensure fair and transparent elections. Likewise, to monitor the review of cases challenging the action or inaction of the subjects of the election process in courts or governing election bodies.

In addition, CSOs can propose reforms to improve the electoral process, including adopting international standards of electoral integrity, introducing independent monitoring and observation of elections and referendums, and creating reliable mechanisms for complaints and redress.

Despite the importance of CSOs in election monitoring/observation, there are several challenges that these organisations face in carrying out

their work. One of the main challenges is access to information. In many cases, representatives of election bodies are reluctant to share information with CSOs, which complicates effective monitoring of the election process.

Another problem is the lack of resources. CSOs may not have the funding or staff to monitor elections on a large scale, limiting their ability to provide comprehensive oversight of the electoral process.

In some cases, CSOs face harassment, intimidation or violence from political parties or other groups that try to prevent them from monitoring/observing the election process.

Problems also exist for digital participation. The most significant is the lack of digital literacy. Not all citizens have access to digital technologies or are uncomfortable using them. This leads to a digital divide where some citizens are excluded from the political process due to a lack of access or skills. That is, society is not fully ready for digital participation, either mentally, intellectually, or technically, especially for the elderly.

Another challenge is the issue of cyber security. As the use of digital technologies in the electoral process increases, the risk of cyber-attacks increases. These attacks can compromise the integrity of the election process, leading to inaccurate results or voter turnout. Associations of independent IT specialists as members of CSOs can also oppose them.

Finally, there is also the risk of digital disinformation and propaganda. Due to the ease with which information can be disseminated through social media, political parties and candidates can quickly spread false or misleading information to voters, leading to distrust in the electoral process and lower voter turnout.

In order to avoid the manipulation of personal data in the context of elections in the EU, amendments were made to the verification procedure related to violations of the rules on the protection of personal data in the context of elections to the European Parliament (EU, Euratom, 2019). New rules have also been introduced to protect the electoral process from disinformation by online campaigns that abuse voters' personal data and limit the spread of fake content. These rules make it possible to punish criminals who deliberately influence the results of European elections or try to influence them by taking advantage of breaches of data protection rules.

An example of implementing these norms is the pan-European Code of Practice proposed by the Commission, which was signed by three Internet platforms in 2016 (European Commission, 2016). Later, in December 2018, the "Action Plan Against Disinformation" was adopted, which calls

on Internet platforms to focus on actions to “remove fake accounts, label messaging as ‘bots’ and work with fact-checkers and researchers to identify disinformation and make verified information more visible” (European Commission, 2018). Such activity was observed in May 2019 on three platforms that signed the Code of Practice.

Conclusions. The digital revolution has changed how we participate in democracy, including how we vote and participate in political discourse. The EU wants to strengthen control over elections in order to ensure maximum democratic participation of citizens. Citizens’ digital participation in the election process can increase voter turnout, improve its accuracy and efficiency, and ensure greater transparency and accountability. However, it is crucial to ensure the safe and transparent use of digital technologies and that citizens can access information and resources that will allow them to participate fully in the electoral process.

180 — Civil society plays a critical role in ensuring that elections are free, fair and transparent and in monitoring/observing the use of digital technologies in the electoral process. By providing oversight, observation, advocacy and education, civil society can help ensure that the electoral process is accessible, fair and reflects the people’s will.

References:

1. Committee of Ministers. 2009. Rec. CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). 1049th meeting of the Ministers’ Deputies. 2009. 18 February 2009. https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en.asp
2. European Commission. 2016. Press Release: European Commission and IT Companies announce Code of Conduct on illegal online hate speech. 31 May 2016. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_1937
3. EU, Euratom. 2019. Regulation (EU, Euratom) 2019/493 of the European Parliament and of the Council of 25 March 2019 amending Regulation (EU, Euratom) No 1141/2014 as regards a verification procedure related to infringements of rules on the protection of personal data in the context of elections to the European Parliament PE/14/2019/REV/1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0493>
4. Gil De Zúñiga, H., Veenstra, A., Vraga, E. & Shah, D. 2010. “Digital Democracy: Reimagining Pathways to Political Participation.”

Journal of Information Technology & Politics 7:1, 36-51. [https://doi:10.1080/19331680903316742](https://doi.org/10.1080/19331680903316742)

5. Hintz, A. 2004. "Media Actors at the Dividing Lines of Information Society: Civil Society Media at the World Summit on the Information Society." Forum Barcelona 2004. Communication and Cultural Diversity. Barcelona 24-27 May 2004. <https://www.portalcomunicacion.com>

6. Kankiya, David. 2022. "Map of Violations 2022: Summary". Golos, 19 September. <https://golosinfo.org/en/articles/146204>

7. Lindner, R. Aichholzer, G. 2020. "E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends." In the European E-Democracy in Practice. Studies in Digital Politics and Governance. Aichholzer, G., Lindner, R., Nielsen, R. (ed.). Springer, Cham. P. 11–45. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-27184-8_2

8. Mishra, S. S. 2020. "Testing the antecedents to e-democracy towards citizens' happiness: a structural equation modelling approach to 'MyGov' initiative, India." International Journal of Public Administration 43(15), 1293–1303. <https://doi.org/10.1080/01900692.2019.1669051>

9. Norris, Pippa. 2013. "Does the World Agree about Standards of Electoral Integrity? Evidence for the Diffusion of Global Norms." Electoral Studies 32 (4): 576–588.

10. PACE. 2012. Res. 1897 (2012) of October 2, 2012 Ensuring greater democracy in elections Parliamentary Assembly. 3 October 2012. 32nd Sitting. <https://pace.coe.int/en/files/19121/html>

11. Troitiño, D. R. 2023. "EU Election and Internet Voting (i-voting)." In the Digital Development of the European Union: An Interdisciplinary Perspective. P. 319-334. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=CX7GEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA349&ots=eExl3UqUXs&sig=GHai6Viv9qb-FDbon69jUII6APQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

12. EU, Euratom. 2018. COUNCIL DECISION. 2018/994 of 13 July 2018 amending the Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage, annexed to Council Decision 76/787/ECSC, EEC, Euratom of 20 September 1976. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32018D0994&from=EN>

13. European Commission. 2018. Brussels, 5.12.2018 JOIN(2018) 36 fi al. Action Plan against Disinformation. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news /action-plan-against-disinformation>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.182-190>

УДК: 327(410+44+469+430):659.3(6)

© Віталій Терещук¹

АФРИКА У ФОКУСІ ІНОМОВЛЕННЯ:

ПОЛІТИКО-МЕДІЙНИЙ ВИМІР НЕОКОЛОНІАЛІЗМУ

У статті розглядається роль та місце африканського регіону як об'єкту міжнародного мовлення. На прикладі країн — колишніх метрополій колоніальних імперій, що охоплювали території Африки показані різні моделі реалізації іномовлення в сучасних політичних умовах. Серед іншого, автор показує, що іномовлення в Африці можна розглядати як елемент неокolonіалізму.

182 *Ключові слова:* міжнародне мовлення, Африка, колоніалізм, неокolonіалізм, Велика Британія, Франція, Португалія, Німеччина.

Africa in Focus of International Broadcasting:

Political and Media Dimensions of Neocolonialism

The article examines the role and place of the African region as an object of international broadcasting. Various models of international broadcasting implementation in contemporary political conditions are shown on the example of countries — former metropolises of colonial empires that covered African territories. Among other things, the author shows that international broadcasting in Africa can be considered as an element of neo-colonialism.

Keywords: international broadcasting, Africa, colonialism, neo-colonialism, Great Britain, France, Portugal, Germany.

Постановка проблеми. Специфіка африканського регіону як об'єкту міжнародного мовлення визначається декількома важливими політичними чинниками. Першим є те, що у колоніальний період, як показують численні дослідники (Ф.Віз, Н.Рібейро, Р.Скейлз, Дж.Тойнбі та ін.) мовлення метрополії на свої «заморські території»

¹ Доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародної журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка. E-mail: vtereshchuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3212-1248>

мало на меті моральну підтримку «білого населення» (представників колоніальної адміністрації, військових, інших категорій експатів), протидію впливу на громадську думку інших країн, і загалом підтримку єдності імперії. Місцеве населення не розглядалося як об'єкт впливу медіа метрополій. В силу цього колоніальні масмедіа не могли і не відображали інтересів (соціальних, культурних тощо) підкорених народів. Як наслідок, у постколоніальний період цим ЗМІ доводилося позбавлятися іміджу атрибутів колоніального минулого і доводити свою «корисність» незалежним африканським країнам.

По-друге, в сучасних умовах в силу політичних та економічних причин африканський регіон знаходиться у фокусі уваги багатьох держав світу. Провідні актори міжнародних відносин конкурують за вплив на держави регіону, і в цьому «змаганні» беруть участь як колишні метрополії, так і новоповсталі «гранди», як-от КНР. Отже, використання медійного ресурсу є важливим інструментом формування прихильної громадської думки.

Третім чинником є диверсифікація медіапростору на африканському континенті, обумовлена як політичними факторами (лібералізація політичних режимів у низці африканських країн), так і технологічними (поява «Всесвітнього павутиння» як нового засобу масової комунікації значно знизила залежність регіону від західних медіа та дала відчутний поштовх розвитку африканських онлайн-вих видань та інформаційних агентств. За таких умов європейським, американським тощо медіа доводиться працювати у доволі висококонкурентному середовищі, борючись за довіру та прихильність аудиторії.

Засоби масової інформації, що входять до систем іномовлення неафриканських (насамперед західних) країн небезпідставно сприймаються як інструмент медіаімперіалізму. Як показав на прикладі Нігерії С.Йорза, «Нігерійців у глобальний світ ввели глобальні медіа. Цей глобальний медіаконтент надходить із країн Європи та Америки, де розташовані штаб-квартири глобальних ЗМІ. Західні суспільства займають центральні позиції в глобальній економіці та визначають політичні, економічні та соціально-культурні аспекти країн, які займають периферійні позиції на карті глобалізації. Проблеми розвитку Нігерії частково викликані впливом діяльності глобальних медіа. Вона включає... рекламу промислових і побутових товарів, ... іноземні фільми, іноземні спортивні та іноземні освітні програми.

Однак неясно, якою мірою сприйняття іноземних культур, поширюваних програмами іноземних ЗМІ, вплинуло на менталітет і спосіб життя африканців, особливо в сферах, що стосуються патріотичної відданості розвитку континенту» (Iyorza, 2014, 2). Це дає підстави припускати, що зарубіжні (стосовно африканського регіону) ЗМІ стоять перед викликом подолання сприйняття їх як «агентів» неокolonіалізму.

Мета даної статті полягає у виокремленні основних моделей використання провідними акторами міжнародних відносин потенціалу міжнародного мовлення для забезпечення медійної присутності в африканському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Велика Британія. Заснована у 1922 Британська мовна компанія (з 1927 року — Британська мовна корпорація, англ. British Broadcasting Corporation, BBC) розпочала мовлення англійською мовою на закордон у 1932 році під назвою BBC Empire Service. Як зауважили дослідники Дж. Тойнбі та Ф. Віз, «Світова Служба Бі-Бі-Сі народилася ... з метою поєднання розпорошених британських підданих у колоніях та імперських володіннях в усьому світі через радіомовлення. Зокрема, трансляції розглядалися як спосіб об'єднання поселенців, солдатів та колоніальних адміністраторів у загальній культурі “рідного дому”» (Toynbee and Vis, 2016, 547).

Для британського іномовлення Африка була особливим вектором докладання зусиль. Це засвідчується тим, що Світова служба Бі-Бі-Сі здійснює радіомовлення на африканський регіон багатьма мовами: суахілі, хауса та сомалі (з 1957 року), французькою (з 1960 року), рундійською (з 1994 року) мовами.

У 2016 році BBC World Service проголосила про найбільшу з 1940-х років «експансію» (BBC, 2016a), і в рамках цього плану для африканського регіону було запущено мовлення амхарською, нігерійсько-креольською мовами, мовами оромо та тигринья (з 2017 року), іґбо та йоруба (з 2018 року). Як можна побачити з переліку мов, Світова служба Бі-Бі-Сі виокремлює як цільові аудиторії насамперед населення країн, що були частиною Британської колоніальної імперії — Кенія, Нігерія, Сомалі, Танзанія, Уганда тощо. Окрім радіомовлення, здійснюється мовлення через інтернет-платформу та підтримуються окремі мовні сторінки в соціальній мережі Facebook. Крім того, з 1939 по 2011 роки здійснювалося мовлення португальською мовою, з 1939 по 1957 роки — мовою африкаанс.

Згідно з чинною угодою між Державним секретарем Її Величності у справах культури, медіа та спорту та Бі-Бі-Сі, цілі BBC World Service повинні включаючи забезпечення високоякісного висвітлення новин, поточних подій ... для міжнародної аудиторії, твердо базуючись на британських цінностях точності, неупередженості та справедливості (BBC, 2016b, 21). Річний план на 2023/2024 роки декларує як одну з основних задач служби доносити до світу інформацію про Сполучене королівство, його культуру та цінності (BBC, 2023, 39). Фактично діяльність BBC World Service відповідає традиційному баченню іномовлення як інструменту публічної та культурної дипломатії.

Франція. Ідея створення радіослужби для мовлення на території французьких колоній виникла ще у 1929 році. Така служба, що одержала назву Le Poste colonial, була урочисто відкрита президентом Франції Г. Думергом 6 травня 1931 року, в день відкриття міжнародної колоніальної виставки в Парижі. Її цільовою аудиторією були французькі колонізатори та група тубільців, які були навчені говорити французькою та виконувати низькокваліфіковану роботу; загалом потенційна аудиторія складала близько 100 млн. мешканців Французької колоніальної імперії. Мовлення велося, окрім французької, також іспанською та англійською мовами, до яких згодом додалися інші, головню європейські мови. Задля охоплення підконтрольних територій у Близькому Сході та Північній Африці було відкрито мовлення арабською мовою (Donsbach, 2008, 4089; Historie(s) radiophonique(s) by Peuleux. “RFI (anciennement: Le Poste colonial, Paris Ondes Courtes, Paris Mondial, Radio France Internationale)”).

185

У постколоніальний період африканський регіон лишився у фокусі уваги іномовлення Франції. Так, після реформування Міжнародного радіо Франція (RFI) у 1975 році розпочалося мовлення на африканський регіон, головню на т.зв. французьку Африку, яку Франція розглядала як зону свого привілейованого впливу у Третньому світі (т.зв. Південний канал, Chaîne sud). На сьогоднішній день, за даними офіційного веб-сайту RFI, мовлення здійснюється сімнадцятьма мовами, у т.ч. французькою, англійською, суахілі, мовами мандінка та хауса (мови народів Західної Африки).

У 1997 році Міжнародне радіо Франції (RFI) придбало створену у 1972 році радіослужбу RMC Moyen-Orient, що дало в руки французькому іномовленню досить потужний інструмент радіомовлення

арабською мовою в близькосхідному та магрибському регіоні. Від 2006 року радіослужба має назву Монте-Карло Дуалія (Monte Carlo Doualiya, MCD).

Створення нової структури, що включала в себе не лише радіомовлення, але й телебачення, викликало потребу у переформульованні задач іномовлення. Законом від 5 березня 2009 р. було внесено зміни до Закон від 30 вересня 1986 року. Згідно з ними, компанія, відповідальна за зовнішній аудіовізуальний сектор Франції, має місію сприяти розповсюдженню та пропаганді французької мови, французької та франкофонної культур, а також впливу Франції у світі, зокрема через підготовку та трансляцію телевізійних і радіопередач або за допомогою онлайн-ових служб загального користування, що стосуються французьких, франкофонних, європейських та міжнародних новин (Legifrance, 2009). Таким чином, французькому іномовленню притаманне традиційне культурне спрямування, з чітким акцентом на підтримці французької мови.

186

Португалія. Як відзначають дослідники, Португалія порівняно з іншими європейськими країнами пізно почала приділяти увагу радіомовленню. На відміну від інших європейських країн, де радіомовлення на початках було державною монополією, португальській уряд дозволив функціонування декільком приватним радіостанціям. І власне саме заснована у 1931 р. приватна Rádio Clube Português (згодом перейменована на Rádio Clube da Costa do Sol) стала першою радіостанцією, що розпочала у грудні 1934 р. мовлення на коротких хвилях на території португальських колоній. Прикметно, що під час запуску станції був присутній президент країни О.Кармона, який відзначив важливість цієї першої ініціативи, спрямованої на охоплення Португальської імперії через радіомовлення (Ribeiro, 2015, 922).

Проте, через брак фінансування державний мовник Emissora Nacional розпочав мовлення на колонії (Імперська служба) лише у грудні 1936 року. Мета радіопередач була досить простою і включала поширення патріотичних настроїв відповідно до задач диктаторського ідеологічного апарату режиму Салазара (Ribeiro 2015, 923).

Після розпаду Португальської колоніальної імперії на африканському континенті утворилося шість незалежних країн — Ангола, Гвінея-Бісау, Екваторіальна Гвінея, Кабо-Верде, Мозамбік, Сан-Томе і Принсіпі. Формування медійного ландшафту в цих країнах також значною мірою пов'язано зі ЗМІ колишньої метрополії, а також

Бразилії. Насамперед слід відмітити RTPi – міжнародну телевізійну службу державної ТРК Португалії, що здійснює мовлення у різних регіонах світу, де є португаломовні спільноти. У січні 1998 р. був створений окремий телеканал RTP África для мовлення на португаломовні країни Африки; виникла мережа Lusovisao для обміну телевізійним контентом між Португалією та африканськими португаломовними країнами; телевізійна компанія MGM Latin America надає в регіоні частину своєї послуг з бразильських джерел; бразильський гігант телеканал Globo International також доступний через супутник (див. Chalaby 2005, 114). Як і у випадку Франції, вплив через засоби іномовлення на португаломовні країни є частиною системної політики Португалії, в рамках якої, серед іншого, у 1996 р. був створений міждержавний форум – Співдружність португаломовних країн (Comunidade dos Países de Língua Portuguesa, CPLP), цілями діяльності якого, зокрема, проголошено співпраця у всіх питаннях, включаючи комунікації, а також реалізацію проєктів, що просувають та поширюють португальську мову (Turismo de Portugal).

Німеччина. На відміну від Великої Британії та Франції Німеччина не мала досвіду створення служб іномовлення задля обслуговування потреб своєї колоніальної імперії, позаяк свої колонії, у т.ч. й на Африканському континенті вона втратила після поразки у Першій світовій війні. Відповідно, у Німеччини був відсутній фактор бажання метрополії зберегти зв'язки з колишніми колоніями, задіявати й посилювати щодо них потенціал своєї м'якої сили. Крім того, важливо зауважити, що на відміну від англійської, французької чи португальської мов, які є офіційними мовами у низці країн Африки, німецька мова не має такого статусу в жодній африканській країні (лише в Намібії німецька мова має статус однієї з національних мов).

Однак, у період деколонізації німецький державний мовник Deutsche Welle запровадив такі служби іномовлення Deutsche Welle в Африці, які функціонують і дотепер: у 1962 р. – англійською та французькою мовами (Deutsche Welle. “1960-1964.”), у 1963 р. – мовами суахілі та хауса, та у 1965 р. – амхарською мовою (Deutsche Welle. “1965-1969”). Також функціонує служба португальською мовою для Африки DW Português para África.

Як показує Е. Полонська-Кімунгуї, гендерна рівність, права людини для жінок (включно з їхнім правом на освіту) і верховенство права є одними з пріоритетів німецької зовнішньої політики та по-

літики розвитку в Африці (Połońska-Kimunguyi, 2015, 387). Одним із інструментів імplementації цієї політики є освіта людей. Тому важливим напрямом діяльності Deutsche Welle в регіоні є освітні радіо-програми. Як зазначається на сайті мовника, «В Африці... радіо залишається важливим засобом розповсюдження інформації. Ось чому DW продовжує пропонувати радіопрограми через короткі хвили та місцевих радіо-партнерів основними регіональними мовами, такими як суахілі для Східної Африки...» (Deutsche Welle, 2013). Дослідники відзначають, що Deutsche Welle фокусується голово на англомовному мовленні, віддаючи ринок франкомовної Африки RFI (Fiedler and Frère, 2016, 82).

188

Висновки. Африканський континент опинився у фокусі уваги іномовлення західних країн практично відразу з появою «імперських» служб мовлення: наприкінці 1920-х – у 1930 роках Франція, Велика Британія, Португалія утворили і розвивали системи радіомовлення на свої колоніальні імперії, зокрема й на території Африки. Однак об'єктом цього мовлення були власні експати – представники колоніальної адміністрації, військові тощо, а не місцеве населення. Завданнями цього мовлення було підтримка єдності імперій, підтримка відчуття зв'язку з батьківщиною тощо. Відповідно, більш коректно називати цей формат мовлення не міжнародним, а колоніальним, «заморським», оскільки мало місце мовлення метрополією на свої заморські території.

Ситуація докорінно змінилася у період деколонізації, коли в ході Холодної війни країни Заходу та СРСР боролися за вплив на нові незалежні африканські держави, задіюючи у т.ч. і медійний потенціал. І в цей же період серед акторів, що брали участь у мовленні на африканський регіон, з'явилися нові гравці: окрім країн – колишніх метрополій, що розглядали країни, які утворилися на місці їх колоніальних імперій, зоною своїх особливих інтересів, активну участь у мовленні на країни регіону почали брати Сполучені Штати Америки.

У постбіполярний період Африка не зникла із фокусу іномовлення провідних акторів міжнародних відносин. Можна навіть стверджувати, що цей фокус лише посилювався. Цьому сприяла низка факторів, серед яких найвагомішими, на нашу думку, є такі. По-перше, зникнення потреби для західних країн у мовленні на Радянський Союз та країни соцтабору поставило на початку 1990-х років питання про доцільність подальшого існування цих служб. І, власне, переорієнта-

ція відповідних служб міжнародного мовлення (BBC World Service та ін.) на інші регіони світу (головно азійський та африканський) стала новим *raison d'être* для цих медіа. По-друге, надалі має місце боротьба за вплив на країни африканськими регіону, обумовлена вже не ідеологічними, а більш прагматичними (насамперед економічними) міркуваннями, що мають ознаки неоколоніалізму. Змістовно це насамперед використання іномовлення як м'якої сили, задіявання моделі культурної дипломатії (притаманно насамперед британському та французькому іномовленню). Однак ці практики у самій Африці часто небезпідставно сприймаються як інструмент культурного імперіалізму, нав'язування західних моделей життя і поведінки.

Окремо слід відзначити мовний фактор. Так, іномовлення Франції та Португалії має виразний акцент та підтримці відповідних мов (політика франкофонії та лузофонії відповідно), реалізуючи модель орієнтації насамперед на країни – колишні території власних колишніх колоніальних імперій. Натомість для Великої Британії та Німеччини цей фактор не є визначальним: англійська мова сама по собі є мовою міжнародного спілкування, і Deutsche Welle також надає їй перевагу. Крім того, показовим є створення всіма розглянутими країнами служб мовлення (а нині — й онлайн-ресурсів) основними автохтонними мовами регіону, що дозволило істотно розширити реальну аудиторію цих медіа та більш ефективно впливати на громадську думку.

189

References:

1. BBC. 2016a. “BBC World Service announces biggest expansion ‘since the 1940s’” 16 November 2016. <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-37990220>
2. BBC. 2016b. “BROADCASTING: An Agreement Between Her Majesty’s Secretary of State for Culture, Media and Sport and the British Broadcasting Corporation Presented to Parliament by the Secretary of State for Culture, Media and Sport by Command of Her Majesty” December 2016. https://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how_we_govern/2016/agreement.pdf
3. BBC. 2023. “BBC ANNUAL PLAN 2023/24” March 2023. <https://www.bbc.co.uk/mediacentre/documents/bbc-annual-plan-2023-2024.pdf>
4. Chalaby J. K., editor. 2005. *Transnational Television Worldwide: Towards a New Media Order*. London: I.B.Tauris & Co.

5. Deutsche Welle. "1960-1964." Accessed May 25, 2023. <https://corporate.dw.com/en/1960-1964/a-326452>

6. Deutsche Welle. "1965-1969." Accessed May 25, 2023. <https://corporate.dw.com/en/1965-1969/a-326466>

7. Deutsche Welle. 2013. "Multimedia content in 30 languages." <https://corporate.dw.com/en/multimedia-content-in-30-languages/a-15703976>

8. Donsbach W., editor. 2008. *The International Encyclopedia of Communication*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

9. Fiedler, Anke, and Marie-Soleil Frère. 2016. "Radio France Internationale" and "Deutsche Welle" in Francophone Africa: International Broadcasters in a Time of Change. *Communication, Culture & Critique* 9: 68–85, DOI: doi:10.1111/ cccr.12131

10. Historie(s) radiophonique(s) by Peuleux. "RFI (anciennement : Le Poste colonial, Paris Ondes Courtes, Paris Mondial, Radio France Internationale)" Accessed May 30, 2023. <http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>

190

— 11. Iyorza, Stanislaus. 2014. "Global Media and Neo-Colonialism in Africa: the Socio-Ecological Model as a solution to Nigeria's development efforts". <https://www.researchgate.net/publication/352895637>

12. Legifrance. 2009. "LOI n° 2009-258 du 5 mars 2009 relative à la communication audiovisuelle et au nouveau service public de la télévision". <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000020352071>

13. Połońska-Kimunguyi, Eva. 2015. "From public service broadcaster to development actor: Deutsche Welle and the (con) quest of African female audiences." *Critical Arts* 29(3): 382-399, DOI: 10.1080/02560046.2015.1059554

14. Ribeiro, Nelson. 2015. "Broadcasting to the Portuguese Empire in Africa: Salazar's singular broadcasting policy." *Critical Arts* 28(6): 920-937, DOI: 10.1080/02560046.2014.990630

15. Toynbee, Jason, and Farida Vis. 2010. "World music at the BBC World Service, 1942–2008: public diplomacy, cosmopolitanism, contradiction" *Media, Culture & Society* 32(4): 547–564, DOI: 10.1177/0163443710367691

16. Turismo de Portugal. "CPLP - Community of Portuguese-speaking Countries". https://www.turismodeportugal.pt/en/quem_somos/cooperacao-internacional/Pages/cplp-comunidade-dos-paises-de-lingua-portuguesa.aspx

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.191-204>

УДК: 070(477)”364”

© *Наталія Карпчук*¹

© *Юрій Макар*²

THE PRACTICE OF “EMBEDDED JOURNALISM” IN UKRAINE

The role of journalists in satisfying citizens' right to free access to socially important information in war conditions is highlighted. The importance to inform the public about the progress of the military campaign is emphasized because it provides the civilians' emotional and volunteer support for the army and military, political, and economic decisions. The history of the emergence of “embedded journalism” and the experience of implementing this type of journalism in Ukraine are analyzed. The author focuses on the ambivalent nature of “embedded journalism” from the point of view of researchers and practitioners. The legal basis for the journalists' activities in hot spots is outlined, in particular the restrictions introduced after the full-scale offensive of the Russian Federation on Ukraine on February 24, 2022. The challenges for Ukrainian journalists regarding the implementation of the practice of “embedded journalism” and the completion of this project in Ukraine are pointed out. The author considers the specificities of the military correspondents' activities and the recommendations developed by Ukrainian journalists and media experts regarding how to behave and how to communicate with the military and how to resolve conflict situations in the combat zone.

191

Keywords: *media at war, conflict, “embedded journalism”, war correspondents.*

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу Волинського національного університету імені Лесі Українки. E-mail: Natalia.karpchuk@vnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9998-9538>.

² Доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: y.makar@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7904-828X>

Практика «прикріпленого журналізму» в Україні

Висвітлено роль журналістів у задоволенні права громадян на вільний доступ до суспільно важливої інформації в умовах війни. Наголошено на важливості інформування громадськості про хід військової кампанії, бо це забезпечує емоційну та волонтерську підтримку армії та військових, політичних, економічних рішень з боку цивільного населення. Проаналізовано історію започаткування «прикріпленої журналістики» й досвід реалізації цього виду журналізму в Україні. Акцентовано увагу на амбівалентному характері «прикріпленого журналізму» з точки зору дослідників та практиків. Окреслено правову базу діяльності журналістів у гарячих точках, зокрема обмеження, введені після повномасштабного наступу РФ на Україну 24 лютого 2022 р. Вказано на виклики для українських журналістів стосовно впровадження практики «прикріпленого журналізму» й завершення цього проєкту в Україні. Розглянуто особливості діяльності воєнних кореспондентів й рекомендації, які розробили українські журналісти та медіаексперти стосовно того, як поводитись та як спілкуватися з військовими, як вирішувати конфліктні ситуації у зоні бойових дій.

192

Ключові слова: медіа у війні, конфлікт, «прикріплений журналізм», воєнні кореспонденти.

Formulation of the problem. The history of human civilization development is a history of constant conflicts and wars, which both destroyed societies and pushed for evolutionary transformation. At their core, there is a clash of opposing interests, views, assessments, values, etc. Conflicts and wars always have a high potential for long discussion as a “story to be continued”, where there is a struggle and strong emotions (“if it bleeds, it leads”), they become top topics in the world media. A “noteworthy” story is given more airtime or more space in print, relevant experts are invited to discuss, images or visual series are selected, etc., i.e. the media set the framework for our perception of the event. So, the media are no longer just spreading the news, they are creating the news, deciding what to say. Hundreds of thousands of newspapers, websites, messengers, radio stations, and TV channels testify that people are thirsty for information; this is especially noticeable in wartime.

Ukraine has been at war since 2014 and journalists were the “voices” of the battlefield, short and vulnerable cease fire as well as suffering civilians. For these years and at the present period (since February 24, 2022)

Ukrainian media have developed some new practices and got new expertise of work in the zone of conflict, on the temporarily occupied territories and in the rear.

The research aim is to scrutinise the practice of “embedded journalism” in Ukraine.

The research period covers 2014 – present; the sites of the Ministry of Culture and Information Policy (by March 23, 2020 – the Ministry of Information Policy) (<https://mkip.gov.ua/>) and the Institute of Mass Information (journalistic analytical centre) (<https://imi.org.ua/>), their official reports, as well as journalists’ comments, were analysed.

Material’s presentation. Text of the Article 19 of the Universal Declaration of Human Rights states that everyone has the right to freedom of opinion and expression, i.e. freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers (Universal Declaration 1948). However, this seemingly inalienable right is not guaranteed by international humanitarian law. There is only one mention in more than 500 articles, protocols and annexes to the Geneva Conventions: “during a conflict, civilians have the right to items necessary for survival” (Article 54 of Protocol 1 (Protocol Additional to the Geneva Conventions, Protocol 1, 1977) and Article 14 of Protocol 2 (Protocol Additional to the Geneva Conventions, Protocol 2, 1977) to the Geneva Conventions).

The mission of the media is to provide clear, concise, fast and responsible information. Their goal is to help citizens (in tandem with or in parallel with official services) to ensure their security and to calm public opinion. The way the media select tone, words, and images can not only help avoid panic but also prevent retaliation against individuals or groups who are associated in public opinion with those responsible for the attacks (Marthoz, 2017). Informing the public about the course of a military campaign is of utmost importance to gain the civilians’ emotional and volunteering support of the Army and the military, political and economic decisions. However, the coverage of military events provokes a dilemma: on the one hand, the military seeks interaction with the media that would create support for the military campaign; on the other hand, journalists are expected to make objective critical judgments. Journalists look for the truth that the military cannot always provide due to the requirements of secrecy, tactical and strategic planning, and so on. Media activities in conflict zones are often limited to government, military or corporate pressure, economic

interests and self-censorship, patriotism and professionalism (Karpchuk, 2019).

In *War, Media and Propaganda: A Global Perspective* D. Miller claims that in wartime “the “unfriendly” information should be destroyed, wherever it comes from” (Miller, 1997: 11). J. Winters and J. Giffi argue that the “ability to deny, degrade, destroy and/or effectively blind enemy capabilities” is of utmost importance (Winters, 1997). Ph. Taylor in his book *Munitions of the Mind* suggests that in a nuclear age, we need peace propagandists, not war propagandists – people whose job it is to increase communication, understanding and dialogue between different peoples with different beliefs. Consequently, we need as much truth as can and must be told. A gradual process of explanation will generate greater trust and therefore greater empathy and consensus will emerge. Fear and ignorance are the principal enemies of peace and peaceful coexistence (Taylor, 2013). Wide access to information and media forms educated opinion (Schlechter, 2004:24).

194

— The encyclopedia Britannica treats “embedded journalism” as “the practice of placing journalists within and under the control of one side’s military during an armed conflict. Embedded reporters and photographers are attached to a specific military unit and permitted to accompany troops into combat zones (Löffelholz, 2016).

“Embedded journalism” is the “invention” of the U.S. Department of Defense. It emerged during the Iraq War (2003 – 2011) as the response to criticism regarding the low level of access granted to reporters during the Persian Gulf War (1990 – 1991) and the early years of the Afghanistan War (which began in 2001). The new arrangement was formed out of meetings between the heads of news organizations and the Defense Department officials aimed at allowing journalists to report on war with the least possible danger (Pros and Cons..., 2003). Stephen Farrel argues that “embedding” is one of the words that emerged from the jargon of soldiers, diplomats, politicians and spin doctors (Farrel, 2010).

Patrick Cockburn claims that “accompanying armies in the field is usually the only way of finding out what they are doing or think they are doing. Nor is there an obvious alternative way for correspondents to operate today” (Cockburn, 2010). “In asymmetric conflicts – especially those in countries with a high risk of kidnapping and murder – embedding allows reporters, photographers and cameramen to go to areas that they could not do otherwise” (Farrel, 2010). Nevertheless, the practice has

been criticized as being part of a propaganda campaign depicting embedded journalists as cheerleaders and media relations representatives who accompany the military forces. “It is a tool of the military, allowing them to manipulate inexperienced or impressionable journalists into being useful fools” (Farrel, 2010).

The Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine considers one of its main tasks to protect the citizens’ rights to receive, access and disseminate information. Article 34 of the Constitution of Ukraine states that “Everyone is guaranteed the right to freedom of thought and speech, to freely express their views and beliefs. Everyone has the right to freely collect, store, use and disseminate information orally, in writing or otherwise – at their discretion. The exercise of these rights may be restricted by law only in the interests of national security, territorial integrity or public order to prevent riots or crimes, to protect public health, to safeguard the reputation or rights of others, to prevent the disclosure of confidential information or to maintain the authority and impartiality of justice” (Constitution of Ukraine). In 2015, recognising the importance of objective and impartial informing the public and the world community about the Anti-Terrorist Operation (ATO), seeking to provide media representatives with maximum access to information about the activities of the Armed Forces of Ukraine during the ATO, the (then) Ministry of Information Policy of Ukraine implemented a pilot project “Embedded journalism” (attaching journalists to military units) (Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, 2020).

195

To participate in the competition for embedded journalism, journalists should have an insurance policy for a journalist in the combat zone, a certificate of specialised training as a military journalist and admission to work in the ATO zone from the Security Service of Ukraine; at the time of attachment, the journalist had to be in excellent physical condition. The status of embedded journalists provided for the signing of a contract between the journalist, the media and the Ministry of Defense of Ukraine on the non-disclosure of state secrets and information that could threaten the information security of Ukraine. A press office constantly worked with the journalist. The media outlet, represented by an embedded journalist, was to ensure compliance with the requirements of the Labor Code and to classify the journalist’s stay in the ATO zone as an official business trip. The media representative should have personal protective equipment, including a bulletproof vest of at least 4 protection class, a helmet with the

appropriate words “Press”, have a first aid kit (to provide the first aid) and be able to use it. Locations included only districts of Shyrokyne, Pisky, Avdiivka, Shchastya; journalists had weekly rotation, and there were no more than two representatives of one media at one location for one week (Ministerstvo, 2015).

It should be mentioned that in 2014, journalists repeatedly stressed the need to introduce the practice of “embedded journalism” in the army of Ukraine. Realising the importance of working in this mode, domestic journalists began to “embed” themselves into individual units. At that time it mostly occurred in volunteer battalions. On May 25, 2015, the project was officially launched, and the first official embedded journalists went east. In Ukraine, the project was implemented jointly by the Ministry of Defense and the Ministry of Information Policy. Based on the US Army program and the US form of contract, US press offices and media outlets helped Ukrainian government officials implement such a practice in Ukraine. Representatives of the Israeli armed forces also provided consultations. Unfortunately, not every Ukrainian media was able to meet all these requirements, the most problematic was the item on compulsory insurance, the cost of which in hostilities was quite high. Therefore, the program was mainly attended by foreign journalists; only one of the domestic national TV channels, Inter, managed to provide its correspondents with everything they needed to join the project. To help journalists who had not yet had experience in the combat zone, the Defense Ministry hired experienced military reporters (Hryvins'kyi 2015). Table 1 illustrates the presence and the results of media activity of embedded journalists in Ukraine in 2015. Embedded journalism is associated with risks and restrictions, in particular, the danger that the militants, as soon as they learn about the presence of the media on a certain section of the front, will start a targeted hunt for them or resort to some provocations. Such situations were avoided due to conspiracy and operative measures of special services; specific servicemen were responsible for their lives and health throughout the period. On the other hand, embedded journalists were forced to be in one particular place almost all the time. To a large extent, they depended on the military command, which, surely, was interested in the audience seeing the Armed Forces only in a positive light. In addition, given the largely defensive nature of the actions of the Ukrainian army, no one could guarantee that during the week of stay in one or another section the journalist would get the material he needed.

Results of journalists' work on the Embedded journalism program
(Ministerstvo, 2020)

Media	Materials	Reference
France Press	Video	https://www.youtube.com/watch?v=eQw8cexlWk4 https://www.youtube.com/watch?v=JOD3fjnWx1E https://www.youtube.com/watch?v=JkWK6EYa8cc https://www.youtube.com/watch?v=yQJzD0qHbOs https://www.youtube.com/watch?v=D38mAJp-tTA
Rdiao Svoboda	Reportage	http://www.radiosvoboda.ua/content/article/27049676.html http://www.radiosvoboda.ua/content/article/27051541.html http://www.radiosvoboda.ua/content/article/27053567.html http://www.radiosvoboda.ua/content/article/27055585.html http://www.radiosvoboda.ua/content/article/27059481.html http://www.radiosvoboda.org/media/photogallery/27125513.html
POLSAT	Video, documentary	https://www.youtube.com/watch?v=XFY-0Tz9udU https://www.youtube.com/watch?v=2dquQcGeVMI https://www.youtube.com/watch?v=Qog2nzEWu58
Daily Signal	Reportage, documentary	http://dailysignal.com/2015/06/20/ukraine-war-looks-like-8-days-front-line/ http://www.funker530.com/new-combat-footage-from-ukraine-war-june-2015/ http://dailysignal.com/2015/06/28/the-flash-the-boom-and-the-dark-8-days-on-the-front-lines-of-ukraine-war/
London Evening Standard	Reportage	http://www.standard.co.uk/news/world/letter-from-ukraine-straight-ahead-of-us-are-russian-armed-forces-10321217.html
Th Independent	Reportage	http://www.independent.co.uk/news/world/europe/the-93rd-brigade-part-of-the-red-army-in-wwii-it-now-fights-against-russianbacked-separatists-10318530.html http://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-fears-big-war-as-russia-sends-in-more-troops-10457571.html
Newsweek	Reportage	http://www.newsweek.com/putins-war-ukraine-cease-fire-never-was-345559 http://www.newsweek.com/putins-war-death-daniel-19-year-old-ukrainian-patriot-364117
CNN	Reportage	http://edition.cnn.com/2015/07/17/europe/ukraine-forgotten-war/index.html
Censor.Net	Reportage	http://censor.net.ua/resonance/342597/sanatoriyyi_v_shirokino_krepost_na_peredovoyi
Novoe Vremya	Reportage	http://nv.ua/opinion/bereza/embedded-journalists-pervye-poshli-57946.html
Business Ukraine	Reportage	http://bunews.com.ua/interviews/item/interview-us-combat-veteran-embedded-with-the-ukrainian-army

Inter	Video	http://podrobnosti.ua/2039692-na-luganschin-budvelniki-z-lvova-zvodjat-vjskovim-ukrplennja.html http://podrobnosti.ua/2039787-u-stanits-luganskj-snajperistrljajut-po-mirnih-meshkantsjah.html http://podrobnosti.ua/2039958-na-kordon-luganschini-pomtilivinishchuvach-ros.html http://podrobnosti.ua/2039989-na-luganschine-boeviki-zaminirovali-proezd-na-okkupirovannuju-territoriju.html http://podrobnosti.ua/2040041-na-luganschin-bjts-zahopili-zbroju-virobnitstva-ros.html http://podrobnosti.ua/2040274-na-29-blokpostu-pogib-voennyj-chetvero-raneny.html http://podrobnosti.ua/2040623-v-rezultate-obstrela-v-stanitse-luganskij-pogib-voennyj.html http://podrobnosti.ua/2040912-na-luganschine-snajpery-ohotjatsja-na-ukrainskih-ofitserov-video.html http://podrobnosti.ua/2040891-na-luganschin-pd-obstrl-gradvpopali-zhurnalsti-podrobits.html http://podrobnosti.ua/2040529-v-schaste-pytajutsja-sbit-bespilotniki-vraga.html http://podrobnosti.ua/2040473-pd-schastjam-vorog-posilju-obstrli-vnoch.html
The Telegraph	Reportage	http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/11807274/Civilians-killed-as-separatists-warn-of-return-to-full-scale-war-in-Ukraine.html
The Washington Post	Reportage	https://www.washingtonpost.com/world/national-security/at-point-18-in-eastern-ukraine-the-war-grinds-on-night-after-night/2015/08/15/ffcf2c0-405f-11e5-9561-4b3dc93e3b9a_story.html
The World Post	Reportage	http://www.huffingtonpost.com/ioana-moldovan-/ukraine-war-front-lines-photos_b_8079828.html?utm_hp_ref=world
POLSAT NEWS 2015	Documentary about the Ukrainian war	https://www.youtube.com/watch?v=mUBlmp0qsE
Times News Europe	Reportage	http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article4610520.ece
The Daily Signal News	Reportage	https://www.facebook.com/TheDailySignalNews/videos/616406458525310/

Mykhailo Shtekel, a Radio Svoboda journalist, who was one of the first to take part in the program, emphasises that the experience of being close to Ukrainian army soldiers is necessary to create quality reports. This is the only way to truly understand the essence of the phenomena that are reported daily in the form of dry statistics by the ATO spokespersons (for example, the “two or three shellings” mentioned in the reports could last for several hours) (Hryvins’kyy, 2015).

After the “embedded journalism” experiment was over, the informative function is performed by war correspondents of different media channels.

To provide information support for Ukraine’s defence measures in the context of full-scale armed aggression of the Russian Federation on February 24, 2022, to give prompt, truthful and comprehensive information on Russia’s war crimes, the Armed Forces of Ukraine accredit representatives of national and foreign media. After verification of all data, media workers are provided with an electronic version of the press card for presentation at the request of the military and law enforcement agencies. In the conditions of the enemy’s use of weapons prohibited by international conventions, the Armed Forces of Ukraine are not responsible for the life and health of media representatives in the area of hostilities (Zbroyni Syly Ukrayiny, 2022).

Since February 24, 2022, the working conditions of journalists have changed compared to those during the Joint Forces Operation (former – the ATO) in Donbas, as the front line has become much closer to the capital and it has become more difficult to understand exactly where it passes. The journalists working in Ukraine may use the Internet, other means of communication, and social networks. However, there is a danger the information, that is disseminated in the network and is on the air, can be used by the enemy. With the outbreak of the war in Ukraine, both journalists and civilians have learned to be more responsible about how and when to report on shelling and military alarms. In the first days of the war, this information was widely disseminated on social networks, websites and live TV channels. In the second month of the large-scale war, the Ministry of Culture and Information Policy, the Ministry of Defense and the Union of Journalists of Ukraine finally developed rules on how and when to write about shelling, explosions, etc., for example, a reporter can go to work at the scene, but can speak about it publicly in 3 hours; if he/she gets to a military facility, he/she can only report in 12 hours; until the air alarm is over, he/she must not say where the shelling has taken place (Ministry of Defence of Ukraine, 2022b).

The military acknowledges that journalists create powerful information weapon to help Ukraine win, and call for patriotism, including good stories, specifically about aid, exposing speculators and looters, and helping families in need whose relatives are at the front. Even in the rare moments of rest that soldiers and officers have, they watch the news and social networks. They need to know that everything is fine on their home street (NSJU.org., 2022).

The media professionals are the eyes of the world to the atrocities of the RF in Ukraine. However, both journalists' reports and posts on social networks can endanger civilians, the military, and infrastructure, so on March 24, 2022, the Verkhovna Rada adopted a bill criminalising photo and video recordings of the movements of the Armed Forces of Ukraine (Izvoschchykova, 2022). On March 3, 2022, the Ministry of Defense of Ukraine issued an Order regulating the work of journalists during martial law (Ministry of Defence of Ukraine, 2022a). It is sent to journalists together with the accreditation and they are warned: if they violate the requirements, they will lose the press card. The Order explained how the military should work with journalists, what journalists should not do and what they should not write or film (for example, information about the attachment of any objects to the area; the success of air or artillery strikes; the results of strikes and the state infrastructure (aftermath); emotional expressions of people who get on camera; people who can be identified). Annex No. 2 to the Order contains a list of information, the disclosure of which may lead to the enemy's awareness of the actions of the Armed Forces of Ukraine and other components of the Defense Forces, and may adversely affect the implementation of assigned tasks during martial law (Ministry of Defence of Ukraine, 2022a).

200

—

On March 28, 2022, Ukrainian and foreign journalists appealed to the President of Ukraine Volodymyr Zelensky, the Office of the President, the Ministry of Defense of Ukraine, the Security Service, the General Staff and the Ministry of Foreign Affairs on cases of harassment of journalists due to unfounded accusations of “adjusting the file” of the enemy (the problem was provoked by the work of foreign journalists who filmed prohibited objects, in particular, a missile strike on Lviv, which led to another “more accurate” strike). As a result, journalists are a priori treated as hostile agents, even though they are only doing their job (Zolotukhin, 2022). The Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine has remained binding.

Considering eight years of work in hot spots, Ukrainian journalists and media experts have developed recommendations (Ryaboshtan 2022) on how to behave and how to communicate with the military, how to resolve conflict situations, what to carry and without which it is better not to get a camera:

1. Speak calmly and do not conflict with the military.
2. Do not be nervous when communicating with the military.

3. Listen to what the military and law enforcement have to say and do as they say.

4. Carry all the accreditations of various bodies and departments - from the press card of the Verkhovna Rada to the work permit in the war zone.

5. Carry as many documents as possible: Ukrainian and foreign passports, registration data (for card holders), birth certificates, ID cards, etc.

6. Do not work without army accreditation.

7. Do not publish news of shelling or deaths unless officially reported.

8. As you pass the checkpoint, slow down, turn off the headlights, keep your hands in sight, and answer questions clearly. Do not make sudden movements, do not get out of the car without permission and do not start abruptly.

9. Do not survey positions and locations of fire in such a way that geolocation can be identified. Leave the military only with their permission. If the military asks you to delete a photo, obey.

10. Do not go to dangerous areas without training in-home care and work in wartime.

11. Keep your editors informed of your routes.

12. Always be in a bulletproof vest and helmet with the inscription "Press".

13. If you can, do not work alone - it is better to be in a team of two or three people.

14. Speak Ukrainian - this distinguishes you from the enemy.

15. Do not start work as a fixer if you do not have special training. Fixer is not only an interpreter; he/she is responsible for his/her wards.

Conclusions. Hence, we may conclude the following: in peacetime, freedom of expression, variety of opinions and free access to socially important information make up the main focus of media activities. However, in wartime, such activity requires great effort and coherence to provide objective information to citizens and to mobilise foreign partners.

Realising how important it is to present "first hand" information, i.e., from the defenders of Ukraine, the journalists called for the introduction of the practice of "embedded journalism" in Ukraine. The pilot project started in 2015, but security requirements (compulsory insurance for work in hostilities) proved to be too expensive for Ukrainian journalists. During the year of the project implementation, 17 foreign media and only one Ukrainian channel took part; the results of their work were 41 reports and videos and 2 documentaries.

However, most of the work was done by ordinary reporters of media outlets; during the eight years of the war, they even developed advice on how to communicate with the military and how to behave in a combat zone. However, their activities underwent additional changes with the beginning of a full-scale war. Specifically, the Ministry of Defense of Ukraine issued an Order regulating the work of journalists during martial law which specifies the information, the disclosure of which may lead to the enemy's awareness of the actions of the Armed Forces of Ukraine, or may negatively affect the implementation of tasks during martial law. Verkhovna Rada adopted a bill criminalising photo and video recordings of the movements of the Armed Forces of Ukraine.

Certainly, media activity is only a separate aspect of engaging with the public in wartime and further research can focus on the communication activity of the President of Ukraine and the ruling elite, the information activity of special communication structures and NGOs and technological innovations that help support communication in wartime.

202

References:

1. Cockburn, P. 2010. Embedded journalism: A distorted view of war. Hotline Finance, November 23. <https://www.independent.co.uk/news/media/opinion/embedded-journalism-a-distorted-view-of-war-2141072.html>
2. Constitution of Ukraine. 1996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Farrel, S. 2010. Embedistan. The New York Times, June 25. <https://archive.nytimes.com/atwar.blogs.nytimes.com/2010/06/25/embedistan-2/>
4. Hryvins'kyi, R. 2015. 'U rezhymi «povnoho zanurennya» Abo Yak pratsyuye prohrama embedded-zhurnalistyky v zoni ATO?' [In the mode of "full immersion Or How does the embedded-journalism program work in the Anti-Terrorist Operation zone?], Day. Kyiv, June 12. <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/u-rezhymi-povnogo-zanurennya>
5. Izvoshchikova, A. 2022. 'Rada vvela kryminal'nu vidpovidal'nist'za foto- ta videozymku peremishchen' ZSU' [The Council introduced criminal liability for photo and video shooting of the Armed Forces], Suspilne. News, March 25. <https://suspilne.media/221239-rada-vvela-kryminalnu-vidpovidalnist-za-foto-ta-videozymku-peremisen-zsu/>
6. Karpchuk, N. 2019. 'Medial'ni donesennya z viyny yak instrument borot'by u media-viyni' [Media reports from the war as a tool of struggle

in the media war], *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu* [Historical and Political Problems of Modern World], Vol. 40, pp. 93 – 101.

7. Löffelholz, M. 2016. Embedded Journalism. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/embedded-journalism>

8. Marthoz, J.-P. 2017. 'Terrorism and the Media,' *A Handbook for Journalists*, Published by the UNESCO, p. 27. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247074>

9. Miller, D. 2004. 'Information Dominance: The Philosophy of Total Propaganda Control?' *War, Media and Propaganda: A global Perspective* (eds. Yahya R. Kamalipour, Nancy Snow), Md: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 7-16.

10. Ministerstvo Informatsiynoi Polityky Ukrainy. 2015. [Ministry of Information Policy of Ukraine]. <https://www.mkip.gov.ua/content/proekt-embedded-journalism.html?PrintVersion>

11. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. 2020. *Pidtrymka Zhurnalistiv* [Support of Journalists]. <https://mkip.gov.ua/content/pidtrimka-zhurnalistiv.html>

12. Ministry of Defence of Ukraine. 2022a. *Nakaz Holovnokomanduvacha Zbroynykh Syl Ukrayiny № 73 vid 03.03.22 Pro orhanizatsiyu vzayemodiyi mizh Zbroynymy Sylamy Ukrayiny, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy zasobiv masovoyi informatsiyi na chas diyi pravovoho* [Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine № 73 of 03.03.22 On the organization of interaction between the Armed Forces of Ukraine, other components of the Defense Forces and representatives of the media during the legal regime of martial law]. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf

13. Ministry of Defence of Ukraine. 2022b. *Zbroyni Syly Ukrayiny provodyat' akredytatsiyu ZMI dlya vysvitlennya voyennykh zlochyniv rosiyi 04 bereznia 2022* [The Armed Forces of Ukraine are accrediting the media to cover Russia's war crimes March 4, 2022]. <https://www.mil.gov.ua/news/2022/03/04/zbrojni-sili-ukraini-provodyat-akreditacziyu-zmi-dlya-visvitlennya-voennih-zlochyniv-rosii/>

14. NSJU.org. 2022. *Yak zhurnalistam pratsyuvaty v mistakh, de zaraz perebuvaie voroh i tochat'sya boyi?* [How can journalists work in cities where there is the enemy now and fi hting is going on?]. <https://nsju.org/novini/zhurnalisty-vsi-na-vijni-prosto-odni-u-vijskovij-formi-inshi-v-studiyi-sekretar-nszhu-volodymyr-danylyuk/>

15. Pros and Cons of Embedded Journalism. 2003. International Archive Wayback Machine, April 21. https://web.archive.org/web/20030421055549/http://www.pbs.org/newshour/extra/features/jan-june03/embed_3-27.html

16. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Confli ts (Protocol I), 8 June 1977. <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/470>

17. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Confli ts (Protocol II). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and-0>

204 — 18. Ryaboshtan, I. 2022. ‘Yak zhurnalistam pratsyuvaty na viyni. 15 porad pro pidhotovku, povedinku, komunikatsiyu ta blokposty’ [How journalists work in the war. 15 tips on preparation, behavior, communication and checkpoints], Detector Media, April 24. <https://detector.media/community/article/198566/2022-04-24-yak-zhurnalistam-pratsyuvaty-na-viyni-15-porad-pro-pidgotovku-povedinku-komunikatsiyu-ta-blokposty/>

19. Schechter, D. 2004. ‘Selling the Iraq War: The Media Management Strategies We Never Saw’, War, Media and Propaganda: A Global Perspective (eds. Yahya R. Kamalipour, Nancy Snow), Md: Rowman & Littlefi ld Publishers, pp. 25-32.

20. Taylor, Ph. M. 2013. Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present era (3rd ed.), Manchester University Press.

21. Universal Declaration of Human Rights. 1948. https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf

22. Winters, J. & Giffin J. 1997. ‘Information Dominance vs Information Superiority’, The Information Warfare Site, April 1. <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/info-dominance/issue-paper.htm>

23. Zolotukhin, D. 2022. ‘Shcho konkretno (i chomu) ne mozhna povidomyaty i pokazuvaty v media pid chas viyny’ [What exactly (and why) cannot be reported and shown in the media during the war], Detector Media, March 30. <https://detector.media/infospace/article/197960/2022-03-30-shcho-konkretno-i-chomu-ne-mozhna-povidomyaty-i-pokazuvaty-v-media-pid-chas-viyny/>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.205-214>

УДК: 327:314 (477)

© Валентина Ємець¹

© Андрій Мороз²

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Зовнішньополітична діяльність країни передбачає прийняття рішень, здійснення координації та комунікації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, у першу чергу, з метою впливу на формування зарубіжної громадської думки щодо створення позитивного іміджу держави на міжнародному рівні. Імідж держави виступає стратегічним ресурсом національних інтересів на геополітичній карті світу, презентує її географічні, економічні, історично-культурні особливості та зорієнтований на міжнародних акторів: держави, транснаціональні корпорації, міжнародні й регіональні організації та світову громадськість. Найпотужнішими інструментами формування іміджу держави є інформаційно-комунікаційні технології соціальних мереж, що характеризуються миттєвою передачею інформації від першоджерела до широкої аудиторії. Водночас світовий інформаційний простір почав активно використовуватися як поле ведення інформаційно-психологічних операцій та інформаційних війн з метою тиску на опонентів. А соціальні мережі перетворилися на інструмент творення як позитивного, так і негативного іміджу держави.

205

Ключові слова: міжнародний інформаційний простір, імідж держави, соціальні мережі, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційні війни.

¹ Старший викладач кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету. E-mail: yemez@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6988-6909>

² Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету. E-mail: mas1@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2184-2616>

The Role of Social Networks in Shaping the Image of the State during a Full-Scale War

The country's foreign policy activity involves decision-making, building coordination and communication with using information and communication technologies, and in the first head with the aim to influence the formation of foreign public opinion regarding the creation of a positive image of the state at the international level. The image of the state acts as a strategic resource of national interests on the geopolitical map of the world, presents its geographical, economic, historical and cultural features and is oriented towards international actors: states, transnational corporations, international and regional organizations and the world public. The most powerful tools for forming the image of the state are the information and communication technologies of social networks, which are characterized by the instantaneous transmission of information from the original source to a wide audience. At the same time, the global information space began to be actively used as a field for conducting informational and psychological operations and information wars with the aim of pressure on opponents. And social networks have turned into a tool for creating both a positive and a negative image of the state.

Keywords: international information space, image of state, social networks, information and communication technologies, information wars.

Постановка проблеми. Будь-яка держава світу, що прагне бути конкурентноспроможною на міжнародній арені, усвідомлює необхідність впливу на світовий інформаційний простір з метою представлення власних національних інтересів. Цифровізація суспільства призвела до трансформації ролі інформаційних ресурсів, перетворивши їх на стратегічні засоби позиціонування держави в глобальному просторі, та змінила взаємовідносини між державами, акцентувавши увагу на якісному контенті щодо представлення її міжнародного іміджу.

Інформаційна політика держави передбачає зокрема формування та створення усталеного образу країни для ефективної міжнародної співпраці та сприяє внутрішній консолідації нації. Формування іміджу держави є складовою зовнішньополітичної стратегії, що визначає її місце в світовій інформаційній цивілізації, зокрема в умовах ведення гібридних війн. Відповідно створення образу держави за допомогою інструментів мас-медіа є надзвичайно актуальним, оскільки

саме вони мають всі можливості для формування громадської думки під впливом створеної ними ж як правдивої, так і свідомо фейкової інформації щодо реалізації національних інтересів цієї держави на міжнародній арені.

Одним із таких інструментів мас-медіа виступають соціальні мережі, які з початком повномасштабної війни Росії проти України, змінили своє функціональне призначення не лише реалізувати розважальну функцію, але й почали використовуватися як засіб ведення інформаційної війни та інструмент для формування як свого позитивного, так і негативного іміджу держави-суперника на міжнародній арені.

Аналіз попередніх досліджень. Питання міжнародного іміджу держави цікавило зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема: С. Ангольта, А. Сенгупта, А. Скотта, Я. Грицака, Є. Магду, К. Савон. С. Гуцал у своїх наукових працях досліджував вплив стратегічних комунікацій на публічну дипломатію в рамках реалізації іміджевої політики. І. Сухорольська та І. Климчук вивчали питання здійснення публічної дипломатії в умовах війни Росії проти України. Науковець Л.Кочубей, аналізуючи інформаційно-комунікаційну сферу держави, зазначав про її цілеспрямовану стратегію інформаційної політики щодо формування іміджу України, а дослідниця С.Коляденко вбачала у цифровізації особливий механізм позиціонування національних інтересів.

207

Метою статті є визначення ролі соціальних мереж у формуванні іміджу держави.

Виклад основного матеріалу. Сучасне інформаційне суспільство розмиває державні кордони і жодна країна не може перебувати в інформаційному вакуумі, трансформується традиційна система комунікації. Розвиток цифровізації сприяв формуванню нової моделі взаємовідносин не лише між громадянами та органами державної влади, а й між державами в глобальному інформаційному просторі. Інформаційно-комунікаційні технології стали інструментом державної іміджевої політики. Вони реалізують зовнішньополітичний курс країни на міжнародній арені, сприяють просуванню національних інтересів держави та інформують світову громадськість щодо її особливостей, тобто створюють та поширюють якісний контент щодо презентації держави на міжнародному рівні. [Денисенко С., 2014, 149]

Формування позитивного іміджу України в світовому інформаційному просторі передбачає не лише захист національних інтересів, а й реалізацію власної інформаційної політики, зокрема в умовах повномасштабної російської агресії. Інформаційна політика України зорієнтована на побудову відкритого інформаційного суспільства, в якому кожен громадянин держави має можливість створювати, зберігати та поширювати інформацію. Закон України «Про інформацію» головним завданням державної політики визначає забезпечення доступу всіх громадян держави до інформації, створення національних систем та мереж для її поширення та ефективного використання в суспільстві з метою задоволення інформаційних потреб українців як на території держави, так і за кордоном. [Закон України про інформацію, 1992]

208 — Важливою особливістю національної інформаційної політики є також орієнтація на міжнародну співпрацю в сфері інформації, забезпечення інформаційного суверенітету України та позиціонування національних інтересів держави на міжнародній арені. В умовах міждержавної інформаційної конкуренції постає питання пошуку оптимальних комунікаційних моделей державної політики. Група українських науковців Т.Нагорняк, С.Бондаренко, М.Польовий виділяють три моделі побудови інформаційної політики держави: субсидіарну, вертикальну та перехідну. І хоча кожна запропонована модель має свої характеристики та відмінні підходи до її побудови, все ж таки їх об'єднує одна спільна особливість: формування, просування та підтримка позитивного іміджу держави з метою впливу на світову спільноту. [Нагорняк, Т., Польовий, М., Бондаренко, С., Осмоловська, А., 2022, 22] Тобто іміджева політика держави – це системний процес обміну інформаційними потоками на міждержавному рівні щодо роз'яснення зовнішньополітичних інтересів країни та формування бажаної думки світової громадськості за рахунок використання можливостей засобів масової комунікації, зокрема й соціальних мереж.

Соціальні мережі відносимо до засобів масової комунікації, оскільки вони зорієнтовані на виконання комунікативних функцій та є найбільшими платформами для спікування між індивідами, заміни яким на даний момент не існує. Така особливість даного інформаційного ресурсу сприяла тому, що він став полігоном для розгортання та ведення інформаційних війн. Особливої актуальності

дане питання набуло після повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Паралельно зі збройним протистоянням ведеться й іміджева боротьба в інформаційному просторі, в якій Росія намагається вплинути на формування як внутрішнього, так і міжнародного іміджу України.

Країна-агресор використовує платформу соціальних мереж з метою не просто зниження міжнародного іміджу України, а й його трансформації для досягнення своїх геополітичних інтересів. Її інформаційна політика направлена на послаблення позицій України на міжнародній арені через формування стереотипу меншовартості та вторинності українців, дестабілізацію всередині держави. Соціальні мережі використовуються для проведення інформаційних акцій та компаній, а також спеціальних інформаційних операцій з нав'язування наративу щодо «братнього народу», «нелегітимної київської влади», «бандерівщини». Відповідно однією з загроз для позитивного іміджу держави є здійснення іноземними державами, зокрема Росією, негативного інформаційно-психологічного тиску на свідомість суспільства в цілому і громадян України зокрема через соціальні медіа ресурси, адже на даних інтернет-платформах поширюється та обговорюється будь-яка інформація, яка може бути як достовірною, так і фейковою. Соціальні мережі є найкращим місцем для розповсюдження пропаганди, оскільки подану інформацію не завжди є можливість перевірити на достовірність. Водночас, ці інтернет-платформи використовуються й як інструмент розвінчування «фейків» та викриття злочинів армії агресора, а також ефективний спосіб консолідації великої за кількістю аудиторії.

Так, під час Революції Гідності 2014 р. через соціальні мережі українці збиралися на протестні мітинги, відслідковували перебіг подій щодо анексії Криму та збройного протистояння на Сході України. У лютому 2022 р. об'єднали націю, у квітні-травні цього ж року демонстрували у прямому ефірі окупацію Азовсталі у м.Маріуполь, що фактично стало трагедією з місця події в реальному часі. Водночас соціальні платформи сприяли стрімкому зростанню позитивного іміджу України в очах світової спільноти як вільної, сучасної, демократичної держави. Саме висвітлення через соціальні мережі супротиву України повномасштабному російському вторгненню продемонструвало всьому світу сміливість та хоробрість українського народу як його особливий генетичний стереотип, відмінний тому,

що продукувався проросійськими масовими комунікаціями. Використання інформаційних технологій для встановлення діалогу зі світовою громадськістю значно посилило сприйняття іміджу України у світі та сформувало його нову брендovu стратегію.

Фокус іміджу держави змінився і головним його завданням став захист держави на інформаційному фронті. У рамках реформування бренду України було запущено інформаційний проєкт war.ukraine.ua. Це офіційна цифрова платформа створена в перші дні повномасштабного вторгнення Росії на територію України з метою поширення офіційної актуальної та перевіреної інформації про перебіг військових подій. Інформація подається 8 мовами у формі редакційних колонок, аналітичних статей та інтерв'ю зі свідками подій. Як зазначав міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба, дана платформа орієнтована на світову спільноту, щоб весь світ почув: «...історії українського єднання та сміливості перед обличчям російських звірств». [Міністерство закордонних справ України, 2022] Ця мультимедійна та мультимедійна платформа для взаємодії з міжнародною спільнотою містить профілі в соціальних мережах, зокрема Facebook, Twitter, Instagram, що, в свою чергу, дало можливість привернути увагу 4 мільйонів користувачів та відповідно збільшити впізнаваність бренду «Україна» на міжнародній арені.

У міжнародному інформаційному просторі українська тема перебувала постійно протягом 2022 р. завдяки саме соціальним мережам. На різноманітних соціальних платформах найбільше обговорювалися теми перебігу військових дій, злочинства у м.Бучі та м.Ірпені Київської області, захисників Азовсталі, енергетичного колапсу, біженців. Фотографії українських журналістів М. Левіна, О. Мелояна, С.Юрченка, В. Ратинського, К. Крючкової, С.Козлюка та ін. стали неспростовними доказами злочинів країни-агресора на території України, продемонструвавши всьому світу істинність геополітичних інтересів Росії та сприяли трансформації іміджевої української політики на міжнародній арені.

Новим гаслом брендингової кампанії стала фраза «Be brave like Ukraine» – «Будь сміливим, як Україна». Іміджева політика реалізувалася на соціальних платформах керівництвом держави, політичними та громадськими діячами, публічними особами та простими громадянами з використанням хештегу #BRAVEUKRAINE. Основним її завданням є формування зовнішньої та внутрішньої громад-

ської думки щодо образу українців як нації, яка не розгубила свою сміливість у перші дні війни та стала на захист європейських цінностей проти «другої армії світу» і ділиться своєю сміливістю з усім світом.

Моніторингове дослідження соціальних мереж, яке проводилося компанією LOOQME для BRAND UKRAINE у 2022 р., продемонструвало, що 63% обговорень було зосереджено на темі перебігу воєнних дій, 10 % – міжнародній допомозі та підтримці України та 3 % – енергетичній кризі. Водночас бренд держави наповнився новими репутаційними маркерами, такими як: «нація героїв», «демократична країна» та «Україна – член європейської сім'ї народів». Саме за цими характеристиками Україна була найбільш представлена в соціальних мережах.

Соціальні мережі стали платформою для викриття злочинів країни-агресора, публікуючи повідомлення з хештегами: #Bucha; #BuchaMassacre; #russiaisaterroriststate. У такий спосіб українська держава намагалася привернути увагу міжнародної спільноти щодо жорстоких вбивств мирного населення та наголошувала на необхідності підтримки України на міжнародній арені, наданні економічної, гуманітарної, військової допомоги, реалізовувала зовнішню політику у відстоюванні своїх національних геополітичних інтересів. Зокрема, хештег #Slava Ukraini зайняв лідируючі позиції у світових трендах Twitter, нарахувавши 74,4 тисячі повідомлень, що стало результатом оприлюднення у соціальних мережах відео з жорстоким розстрілом українського неозброєного військового, якого росіяни вбили після слів: «Слава Україні!», продемонструвавши ще раз світовій спільноті справжній образ української держави.

24 лютого 2023 р. у рамках реалізації іміджевої кампанії було запущено міжнародну комунікаційну кампанію #WhatWeAreFightingFor, мета якої пояснити світовій спільноті, що Україна на полі бою відстоює не лише свою територіальну цілісність, а й глобальний мир, свободу та майбутнє всього світу. У рамках даної програми кожен громадянин України має можливість поділитися своїми причинами та мотивацією для цієї боротьби. Це унікальний спецпроект на платформі UKRAINE.UA, який представляє особливість кожного регіону України у боротьбі за державну цілісність, демократію, свою історичну спадщину та культуру, мову та можливість самостійно обирати своє майбутнє. UKRAINE.UA – це екосистема офіційних цифрових

платформ України для комунікації та взаємодії з міжнародною аудиторією, що реалізується в рамках публічної дипломатії Міністерством закордонних справ України. Дана платформа об'єднує офіційний сайт України та її сторінки в соціальних мережах, зокрема таких як: Facebook, Instagram, Spotify, LinkedIn, TikTok, Twitter, YouTube з постійною аудиторією понад 2 мільйони користувачів.

У рамках ведення інформаційної політики щодо захисту українського інформаційного поля від засилля пропагандистської та «фейкової» інформації Центром протидії дезінформації Ради національної безпеки і оборони України було створено його представництво на сторінках соціальних мереж: Facebook, Instagram, Viber, YouTube, метою яких є реалізація Стратегії національної безпеки України у боротьбі з гібридними загрозами з боку Росії та її союзників. На інтернет-сторінках Центру здійснюється протидія внутрішнім та зовнішнім інформаційним загрозам, оприлюднюється ворожа пропаганда, елементи маніпулювання громадською свідомістю, використання «фейків» та водночас проводиться робота щодо формування медіа-грамотності населення держави. Центр забезпечує координацію між державними органами, медіаспільнотою та громадянським суспільством і є не лише українським, але й міжнародним хабом протидії дезінформації.

Висновки. Одним із стратегічних ресурсів здійснення зовнішньої політики держави є формування її іміджу в міжнародному інформаційному просторі. Імідж держави створюється не одне десятиліття, він є результатом багатьох складників: економічного розвитку, добробуту населення, інтенсивності інвестиційної політики, туристичної привабливості, розвитку новітніх технологій тощо. Реалізація іміджевої політики передбачає використання різноманітних чинників, але в час цифрового суспільства інформаційно-комунікаційні складові набувають особливого значення.

Протягом 2022 р. Україна суттєво змінила свою впливовість на міжнародній арені про що свідчать показники міжнародних рейтингів. Так, рейтинг Global Soft Power Index демонструє входження України в двадцятку найвпливовіших країн світу, а обізнаність світової громадськості про Україну за даними Brand Finance зросла до 71%. Україна на міжнародній арені стала символом свободи XXI століття, продемонструвавши трансформацію державного бренду перед загрозою національного існування.

Іміджева політика України, використовуючи інструменти та можливості соціальних мереж, продемонструвала світовій спільноті інший образ держави, ніж той який намагалася нав'язати їй в міжнародному просторі Росія – образ «братнього народу» з «нелегітимною владою» та «штучними героями». Брендінгова кампанія «Be brave like Ukraine» сформувала якісно новий образ України як: самостійної держави щодо реалізації внутрішньої та визначення векторів зовнішньої політики; відкритої до міжнародного співробітництва та партнерства з розвиненою демократією та дотриманням прав і свобод як власних громадян, так і гостей держави; з унікальною національною, культурною, історичною спадщиною та здатністю боротися не лише за свою територіальну цілісність, а й за збереження цивілізаційних цінностей, миру та свободи всього світу.

Реалізація іміджевої політики з використанням соціальних мереж сприяє формуванню позитивного сприйняття України на міжнародній арені, впливає на її світовий рейтинг, а відтак на можливості захисту національних інтересів в умовах російської війни, отримання міжнародної дипломатичної та військової підтримки.

Джерела та література:

1. Денисенко, С. М. (2014). «Використання інформаційно-комунікаційних технологій для формування міжнародного іміджу держави». Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики. № 1. Київ.
2. Закон України про інформацію (1992). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
3. Звіт про сприйняття України у світі (2022). <https://bazilik.media/brand-ukraine-opublikovala-zvit-pro-spryjniattia-ukrainy-u-sviti/>
4. Нагорняк, Т., Польовий, М., Бондаренко, С., & Осмоловська, А. (2022). Комунікативний вимір формування і просування публічного іміджу держави. *Copernicus Political and Legal Studies*, (1).
5. Офіційна платформа України про війну з мільйонною аудиторією Міністерство закордонних справ України (2022). <https://mfa.gov.ua/news/ofic-jnu-platformu-ukrayini-pro-vijnu-z-miljonnoyu-auditoriyeyu-warukraineua-onovleno-dlya-nadannya-dokaziv-rosijskogo-teroru-v-ukrayini>

References:

1. Denysenko S.M. (2014). “Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii dlia formuvannia mizhnarodnoho imidzhu derzhavy”. Suchasni mizhnarodni vidnosyny: aktualni problemy teorii i praktyky. № 1. Kyiv.
2. Zakon Ukrainy pro informatsiiu (1992) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
3. Zvit pro spryiniattia Ukrainy u sviti (2022). <https://bazilik.media/brand-ukraine-opublikovala-zvit-pro-spryjniattia-ukrainy-u-sviti/>
4. Nahorniak, T., Polovyi, M., Bondarenko, S., & Osmolovska, A. (2022). Komunikatyvnyi vymir formuvannia i prosuvannia publicлноho imidzhu derzhavy. Copernicus Political and Legal Studies, (1).
5. Ofitsiina platforma Ukrainy pro viinu z milionnoiu audytoriiieu Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy (2022). <https://mfa.gov.ua/news/ofic-jnu-platformu-ukrayini-pro-vijnu-z-miljonnoyu-audytoryeyu-warukraineua-onovleno-dlya-nadannya-dokaziv-rosijskogo-teroru-v-ukrayini>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.215-229>

УДК: 32.019.51:329.7

© Оксана Звоздецька¹

© Степан Кувік²

© Олег Федорчук³

ДІЯЛЬНІСТЬ АЛЬ-КАЇДИ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ: ФОРМИ, ВИДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

Стаття присвячена аналізу медіаконтенту однієї з найбільших міжнародних терористичних організацій – Аль-Каїди в умовах посилення медіатероризму в сучасному глобалізованому світі.

Дослідники констатують, що як і Ісламська держава (ІД), Аль-Каїда робила ставку на ефективне використання соціальних медіа в своїй діяльності: вербування прихильників терористів, заклики до терористичних атак, пропаганди жорстокості та насилля. Аль-Каїда розробила успішну медіастратегію, спрямовану проти країн західного світу, головним чином, проти США. У той же час, інформаційні операції Аль-Каїди проти Заходу, організовані у цифровому просторі, не досягли такого резонансу, як у ІД. Вони були спрямовані, головним чином, на висвітлення слабких сторін держав західного світу.

Основними напрямками використання соціальних медіа Аль-Каїдою є: пропаганда тероризму, залякування, оперативне планування та координація терористичних актів, вербування та навчання прибічників, збір розвідувальних даних та цілей, фінансування ГО.

215

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: o.zvozdecka@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2623-7615>

² Магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: kuvik.stepan@chnu.edu.ua

³ Кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правових та інформаційних технологій Хмельницького інституту соціальних технологій, Україна. E-mail: Fed.ol.vas@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9057-3133>.

Ключові слова: соціальні медіа, терористичні організації, медіа-тероризм, медіаконтент, Аль-Каїда.

Al-Qaeda's Activities on the Internet: Forms, Types and Tools

The article is devoted to the analysis of the media content of one of the largest international terrorist organizations - Al-Qaeda in the context of the strengthening of media terrorism in the modern globalized world.

Researchers state that, like the Islamic State (IS), Al-Qaeda relied on the effective use of social media in its activities: recruitment of terrorist supporters, calls for terrorist attacks, propaganda of brutality and violence. Al-Qaeda has developed a successful media strategy directed against the countries of the Western world, mainly against the United States. At the same time, al-Qaeda's information operations against the West, organized in the digital space, have not achieved the same resonance as IS. They were mainly aimed at highlighting the weaknesses of the states of the Western world.

216 — *The main areas of use of social media by Al-Qaeda are: propaganda of terrorism, intimidation, operational planning and coordination of terrorist acts, recruitment and training of supporters, collection of intelligence data and targets, financing of maintenance.*

Keywords: social media, terrorist organizations, media terrorism, media content, al-Qaeda.

Постановка проблеми. Для аналітиків, урядовців і політиків у боротьбі з тероризмом, надзвичайно важливо розуміти, як змінюється поведінка терористів, діяльність терористичних організацій (ТО), для того точно визначити пріоритети загроз і ефективно розподілити ресурси. Враховуючи все більш активну зовнішню політику Китаю та вторгнення Росії в Україну, боротьба з тероризмом більше не є основним напрямком національної безпеки західних урядів. Як наслідок, для запобігання терористичним атакам, необхідно бути обізнаними та мати адекватне розуміння щодо того, як розвиваються терористичні групи. Крім того, важливо розуміти образи, що спонукають до політичного насильства та тероризму, щоб виробити комплексну відповідь.

В останні роки посилилася тенденція «насильницької радикалізації» та «підбурювання до насильницького екстремізму» та «терористичної діяльності» В основному це стосується Інтернету загалом і соціальних мереж зокрема. Тому, вивчення діяльності активних між-

народних терористичних організацій у віртуальному просторі є надзвичайно важливим на сьогодні. Оскільки, це дасть змогу ефективно протидіяти та попередити можливі виклики та загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз питання використання соціальних медіа як інформаційної зброї ТО на прикладі Аль-Каїди, створення ними власних медіаресурсів та медіаконтенту, розгляд механізмів боротьби із поширенням терористичного контенту в соціальних мережах, питання міграції медіаресурсів ТО розглянуті у роботах та публікаціях вітчизняних дослідників, зокрема П. Мазура (Мазур Пшемислав, і Анна Нетреба, 2020.), І.М. Парфенюк (Парфенюк І., 2020.) та інших. Науковці обґрунтовують взаємозв'язок між ідеологією та цілями ТО із методами використання медіаресурсів у їхній терористичній діяльності.

Значний масив інформаційного та аналітичного матеріалу з питання медіатероризму, а також проблематики використання ТО соціальних медіа як інструменту терористичної діяльності на прикладах ІД та Аль-Каїди презентовано у дослідженнях та публікаціях зарубіжних вчених та експертів зокрема, доктора політичних наук Колумбійського університету Бріджит Л. Накос (Briggitte Nacos), науковий інтерес представляють висвітлені автором питання «електронного тероризму», визначення основних комунікативних цілей у контексті взаємозв'язків медіа та тероризму (Чому ІДІЛ продовжує існування: терористи будують медіа імперію, 2020. 24 Канал).

Науковий інтерес при дослідженні проблеми комунікативної взаємодії ТО із ЗМІ представляє монографія американського дослідника тероризму Брайан Дженкінса (Brian Jenkins) «Нескорена нація: пізнавати ворога, зміцнювати себе» («Unconquerable Nation: Knowing Our Enemy Strengthening Ourselves»), підготовлена за результатами багаторічної діяльності експерта у корпорації RAND – американського аналітичного центру «Дослідження та розробка» (RAND Corporation («Research And Development»). Зокрема, автор аналізує психологічний вплив тероризму через ЗМІ, акцентуючи увагу на тому, що терористичні акти зрежисовані терористами ще й з метою привернення уваги ЗМІ (Jenkins, Brian Michael, 2006).

Мета дослідження – проаналізувати форми, методи та інструменти діяльності міжнародної терористичної організації «Аль-Каїди» в Інтернет-просторі.

Виклад основного матеріалу. Глобальний ісламський рух опору встановив потужну присутність в Інтернеті, незважаючи на багатонаціональні зусилля знищити його після 11 вересня. Інтернет є важливим аспектом кампанії Аль-Каїди, як заявляв другий лідер ісламістського терористичного угруповання Аль-Каїда (з 2011 по 2022 рік), лікар (хірург-офтальмолог), ісламський богослов та теоретик джихаду, письменник доктор Айман аль-Завахірі: «Ми ведемо битву, і більше частина цієї битви відбувається на полі бою ЗМК. Ми ведемо медійну битву за серця й уми нашої умми (релігійної громади)» (Michael George, 2013:50).

218

Створена Усамою бен Ладаном у 1988 р. міжнародна військово-терористична організація Аль-Каїда головним завданням передбачала вербування та тренування бійців з метою боротьби проти країн західного світу та їхнього впливу, а особливо США, дестабілізації інших держав, прагнула розширити вплив свого руху. Осередки Аль-Каїди діяли в Пакистані, Афганістані, Іранку, на території Близького Сходу тощо.

— Як і ІД, Аль-Каїда робила ставку на ефективне використання соціальних медіа в своїй діяльності. Так, в оприлюдненому, відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН № 2161 від 17 червня 2014 р. (Резолюція 2161, 2014:2), санкційному переліку осіб, причетних до Аль-Каїди, наведено встановлені факти використання Інтернету та соціальних мереж з метою вербування прихильників терористів, закликів до терористичних атак, пропаганди жорстокості та насилля (Abdul Mohsen Abdallah Ibrahim al Charekh, 2014. United Nations Security Council).

Аль-Каїда розробила тоді успішну медіастратегію, спрямовану проти країн західного світу, головним чином, проти США. У той же час, інформаційні операції Аль-Каїди проти Заходу, організовані у цифровому просторі, не досягли такого резонансу, як у ІД. Вони були спрямовані, головним чином, на висвітлення слабких сторін держав західного світу. Саме з цією метою Аль-Каїда видає англomовний онлайн-журнал «Inspire», в якому, головним чином, вміщено значну кількість ідеологічного матеріалу щодо заохочення тероризму, критики Заходу, подані промови Усама бен Ладена та Аймана аль-Завахірі (Ayman al-Zawahir).

Вплинути на західну аудиторію Аль-Каїда намагалась і за допомогою відеолекцій відомого ідеолога радикального ісламу та пропа-

гандиста екстремізму Анвара аль-Авлакі (Anwar al Awlaki) (громадянина США єменського походження), який активно використав свою присутність у цифровому просторі (поширення відеолекцій в Інтернеті, на компакт-дисках, створений його власний Інтернет-блог, групи підтримки в соціальних мережах) та надихнув, зокрема, майора медичної служби США Нідала Маліка Хасана (Nidal Malik Hussain) на масове вбивство на військовій базі Форт-Худа в Техасі у 2009 році (Gambhir, Harleen, 2016: 27). Також, проповіді Анвара аль-Авлакі відвідували терористи, які 11 вересня 2001 року викрали літаки та спрямували їх на вежі-близнюки у Нью-Йорку.

Аль-Каїда таким чином використовувала нові медіатехнології, що суперечило її ідеологічним поглядам: проголошуючи консервативні релігійні ідеї та заперечуючи будь-яку модернізацію. Аль-Каїда у своїй пропагандистській діяльності використовує інноваційні технології, хоча в цьому плані вона поступається ТО Ісламській державі (ІД). До того ж, Аль-Каїда намагається підкреслити у своїй медіапродукції відчутну різницю з ІД, зокрема, заявляє про неприйняття розбудованої ієрархічної моделі ІД. Аль-Каїда є мережевою організацією, в якій керівництво виступає, головним чином, як осередок для поширення інформації, а не виконує функції командування та контролю. Аль-Каїда також, на відміну від ІД, використовувала медіаінструменти в першу чергу для поширення пропаганди (намагаючись зменшити вплив західних країн) та здійснення атак на відстані.

Зокрема, в 2004 р. сирійський член Аль-Каїди, теоретик джихаду Абу Мусаб ас-Сурі (Abu Musab al-Suri) висунув операційну стратегію децентралізації відповідно до сучасних умов. Його 1600-сторінковий онлайн-фоліант «Глобальний ісламський спротив» («Call to Global Islamic Resistance») прагне спровокувати глобальне ісламське повстання під проводом автономних осередків і окремих джихадистів. У ньому він стверджував, що для руху було безглуздя воювати з фіксованих місць, тому що їхні підрозділи можуть опинитися в пастці, де західні сили можуть врешті-решт вторгнутися та знищити їх. Крім того, він вважав традиційну ієрархічну модель терористичної групи застарілою, оскільки якщо влада зможе захопити одного члена, це може поставити під загрозу всю організацію. Беручи до уваги ці фактори, ас-Сурі запропонував «джихад індивідуального тероризму», в якому самодостатні осередки впроваджують власний терористичний шаблон, щоб розпочати власний джихад. Важливою

є спільна ідеологія, яка створює відчуття спільної справи та єдності мети. Формальних організаційних зв'язків між осередками не було б. Ця модель сприяє пристосуванню та креативності у сфері тероризму. Він радить ісламістам зосередитися на джихаді у власних країнах (Michael George, 2013:52). Отже, Інтернет займає центральне місце в еволюції сучасного тероризму, підірвав традиційну ієрархію терористичних організацій, прокладаючи таким чином шлях до «джихаду без лідерів». У багатьох випадках Аль-Каїда просто повідомляє про своє бажання атакувати. Кожна невелика терористична організація може здійснювати підривну діяльність з власних місцевих причин, але, роблячи це, вона просуває велику стратегію Аль-Каїди. Часто місцева група отримує визнання від Аль-Каїди лише постфактум.

На основі аналізу діяльності Аль-Каїди в онлайн-просторі можна виділити три основних шляхи використання медіаресурсів:

1. Використання закритих онлайн-платформ для спілкування лідерів Аль-Каїди.

220

— 2. Спілкування членів ТО на спеціальних форумах, де спільно обговорювались актуальні питання та стратегічні плани. На таких форумах надавався доступ новим користувачам. Найбільш надійною для онлайн-комунікацій Аль-Каїди є платформа Rocket.Chat, яка дозволяє групам джихадистів активно спілкуватися зі своїми прихильниками та поширювати терористичну пропаганду. Водночас у 2021 році Rocket.Chat засудила використання терористами програмного забезпечення та наголосила, що в співпраці із правоохоронними органами закритватиме такі сервери.

3. Відкриті соціальні мережі та Інтернет-сайти для вільного спілкування терористів. Групи Аль-Каїди представлені в Telegram, WhatsApp, Riot і Minds, активно розробляють веб-сайти Emaad. Пропагандистське інформаційне видання Thabat News Agency, що з'явилося у 2020 році, інформує про діяльність філій Аль-Каїди, керує ботами в Telegram, використовує безкоштовні конструктори веб-сайтів для поширення пропаганди на сайті Yola для розповсюдження інформаційного бюлетеня. Саме Аль-Каїда першою опанувала нову платформу Chirpwire, схожу на Twitter (Europol, 2022:31).

Період найвищої медіаактивності Аль-Каїди припадає на початок 2000-их років, коли був створений медіапідрозділ «Ас-Сахаб» («As-Sahab») (Callahan, Grace, 2017:6), що кожні чотири дні публікував в Інтернеті переважно документальні фільми, відео читання бійцями

Аль-Каїда Корану та молитов, відео- та аудіоверсії виступів (проповідей) лідерів ТО (так, наприклад, з початку громадянської війни у Сирії у 2011 році Айман ал-Завахірі опублікував понад 70 заяв, книг та інших комюніке, де виклав своє бачення Близького Сходу, Північної Африки, мусульманської громади у цілому (Holbrook, Donald, 2017), відео міжнародних терористичних операцій, які проводила Аль-Каїда. Лише у 2007 році «Ас-Сахаб» випустив понад 90 відео, більшість з яких висвітлювали військові дії Аль-Каїди та «Талібану» (Callahan, Grace, 2017:7). Медіапідприємство при виробництві медіаконтенту активно використовувало сучасні технології, методи фотомонтажної фотографії. Водночас, слід звернути увагу на те, що медіапродукція вироблялась переважно арабською мовою з перекладами англійською або іншою мовою, залежно від регіону, на який спрямовувалась проблема. Це дозволяло регулярно та безпосередньо спілкуватися різними мовами з потенційними новобранцями по всьому світу. Також медіапідрозділ «Ас-Сахаб» має власні субканали в залежності від географічних регіонів та відомих груп Аль-Каїди у цих регіонах. Такі субканали трансюють переважно виступи своїх місцевих лідерів. Аль-Каїда заохочує свої регіональні філії створювати власні засоби масової інформації. На відміну від ІД, Аль-Каїда основну увагу акцентувала на координації діяльності власних центрів, прихованих відеостудій, перевагу віддавала використанню саме закритих онлайн-каналів та платформ, де можна контролювати доступ користувачів до медіаконтенту. Зокрема, записані відео лідера Аль-Каїди Усама бен Ладена, з метою уникнення його виявлення, ймовірно записувались в прихованому будинку, далі передавались на флеш-накопичувачах кур'єрами, доки не досягали «Ас-Сахаб», де технічно монтувались до завершення (накладались субтитри з перекладами, додавались цитати з Корану тощо) і вже готовий продукт завантажували на відеофоруми джихадистів (Without internet, phone, Osama depended on couriers: NYT, 2011). Приховані відеостудії були оснащені сучасним обладнанням для редагування аудіовізуальних матеріалів.

Свій перший медіапроект «Ас-Сахаб» опублікував в Інтернеті у 2001 році – відео під назвою «Знищення американського міноносця USS Cole», в якому вихвалялись терористи-смертники, що у 2000 році спрямували начинений вибухівкою човен у борт американського військового корабля в еменському порту Аден, в резуль-

таті чого загинуло 17 американських моряків. Так, в оприлюднених в міжнародному агентстві новин Reuters свідчень колишнього спецагенту ФБР Алі Суфана (Ali Soufan) у судовому процесі США щодо військових злочинів підсудного Алі Хамзи аль-Бахлула (Ali Hamza al Bahlul) – автора пропагандистського відео зазначено, що Усама бен Ладен був вражений відеозаписом та просунув Бахлула на посаду свого медіасекретаря (Sutton, Jane, 2008).

Кібержурнали стали фірмовою комунікаційною платформою як для Аль-Каїди, так і для Ісламської держави. «Inspire» («Надихати») – це одне з багатьох онлайн-видань Аль-Каїди англійською мовою на Аравійському півострові (AQAP), широко доступний в Інтернеті ще з 2010 р. Найбільш значущим нововведенням цього онлайн-журналу було поєднання підбурювання до джихаду з конкретними, чіткими інструкціями щодо здійснення терористичних актів, аналізом невдалих терористичних атак та помилок, яких слід уникати в майбутньому. Відповідно до своєї назви, журналу вдалося надихнути інших взятися за справу. Кілька випусків «Inspire» надавали довгі детальні інструкції щодо планування та здійснення вибухів, а окремі особи та групи, які діяли від імені AQAP, здійснювали чи намагалися здійснити терористичні атаки після завантаження її матеріалів. Зокрема, Тамерлан і Джохар Царнаєви, брати, які вчинили теракти під час Бостонського марафону 2013 року, використовували саморобні бомби, зроблені зі звичайних скороварок за рецептом, отриманим від «Inspire» (Khan Azmat, 2013).

У звіті Міністерства внутрішньої безпеки за 2010 рік було перелічено кілька способів використання Facebook терористичними групами, і як Аль-Каїда та ІДІЛ використовують їх усі:

- як спосіб обміну оперативною та тактичною інформацією, такою як рецепти бомб, обслуговування та використання АК-47, тактична стрільба тощо;
- як шлюз до екстремістських сайтів та іншого радикального онлайн-контенту за допомогою посилань на сторінках груп у Facebook і на дискусійних форумах;
- як засіб терористичної пропаганди та екстремістських ідеологічних повідомлень;
- як велику кількість інформації для дистанційної розвідки для цілей» (Maeghin Alarid, 2016:17).

Основними напрямками використання соціальних медіа Аль-Каїдою є:

1. Пропаганда тероризму, залякування. Пропаганда була спрямована проти країн західного світу, головним чином, проти США. Зокрема, з метою розповсюдження паніки після терористичних актів 11 вересня 2001 р. Аль-Каїда регулярно розміщувала на своїх сайтах повідомлення про планування «великого нападу на цілі в Америці» (Вейманн, Габриель, 2006), які отримали широке розповсюдження в друкованих виданнях і, відповідно, сіяли панічні настрої серед населення.

Важливим джерелом ісламістської пропаганди стала створена у 2004 р. організація ісламістського руху – Ісламський глобальний медіафронт (Global Islamic Media Front (GMIF), який був тісно пов'язаний з Аль-Каїдою (Карпчук Н.П. 2020, с. 16). Основна діяльність фонду зводилась до виробництва та розповсюдження матеріалів терористичної пропаганди: інструкції від створення бомб до програмного забезпечення, переважно арабською, а такою німецькою, французькою та англійською мовами. Зокрема, таким є поширений медіафондом збірник, що містив стислі файли програмного забезпечення, необхідні для злому паролів та виявлення витоку безпеки. Також Ісламський глобальний медіафронт створив власний вебсайт та телевізійний канал «Голос Халіфату» («Voice of the Caliphate»), де в інформаційних програмах вихваляли тероризм.

223

2. Оперативне планування та координація терористичних актів. Аль-Каїда активно використовувала Інтернет при плануванні терористичних актів 11 вересня 2001 р. Зокрема, федеральними посадовими особами були виявлені тисячі зашифрованих повідомлень на комп'ютері арештованого терориста Аль-Каїди Абу Забейда (Abu Zubaydah), який брав участь у керуванні терористичним актом (Weimann, Gabriel, 2004:10). З метою збереження анонімності терористи використовували публічні місця з доступом до Інтернету та надсилали повідомлення через електронну пошту.

3. Вербування прибічників. Аль-Каїда основну увагу в медіапросторі акцентує на вербуванні прибічників по всьому світу та підготовці їх до терористичних актів (шляхом онлайн-розповсюдження спеціальних посібників та навчальних матеріалів, текстових повідомлень). Однак, на відміну від ІД, медіаконтент Аль-Каїди з метою вербування спрямовувався, головним чином, на залучення розлю-

чених мусульман, які були «розчаровані підтримкою США Ізраїлю та американським вторгненням в мусульманський світ» (Flores, Ana Sofia, 2019:22). Саме їм розсилались релігійні декрети та антиамериканська пропаганда, інструкції, як стати терористом Аль-Каїди.

4. Навчання прибічників. Активне використання соціальних медіа з метою навчання прибічників та членів ТО. Зокрема, онлайн-журнал одного з відділень Аль-Каїди – «Табір меча» («Mu ' askar al-Battar») у січні 2004 року оприлюднив інструкцію щодо приєднання до навчального табору та виконання навчальної програми у режимі онлайн (Hoffman, Bruce, 2006:13).

224
— 5. Збір розвідувальних даних та цілей. 15 січня 2003 року у своїй доповіді Міністр оборони США Д. Рамсфельд наголосив, що виявлений в Афганістані посібник Аль-Каїди дає інструкції щодо використання громадських джерел відкрито без застосування незаконних засобів для збору як мінімум 80% інформації про ворога (Вейманн, Габриель, 2006.). До того ж, ТО саме з Інтернету можуть отримати безліч інформації про критичну інфраструктуру у вільному доступі. Так, у звіті Комісії з розслідування терактів зазначено, що терористи отримали доступ до оприлюдненої в Інтернеті інформації, яку використали, щоб спланувати та сприяти терористичним атакам. Зокрема, терористи володіли інформацією щодо архітектурної моделі греблі в США та програмним забезпеченням, за допомогою якого можна було зімітувати різні катастрофічні збої (Hoffman, Bruce, 2006. The Use of the Internet by Islamic Extremists:15).

6. Фінансування ТО. Аль-Каїда використовувала Інтернет для збору коштів, адже вона залежала від пожертвувань: її глобальна мережа збору коштів побудована на благодійних внесках неурядових організацій, фінансових установ, які використовують Інтернет-чати та форуми (Weimann, Gabriel, 2004: 7).

У 2020 році Аль-Каїда, як і ІД, зазнала низку ударів та втрат своїх лідерів. Зокрема, 31 липня 2022 року, керований ЦРУ дистанційний літальний апарат випустив дві ракети Hellfi e по будинку в Кабулі. Згодом було підтверджено, що єдиною жертвою удару був емір Аль-Каїди Айман аль-Завахірі, який жив зі своєю сім'єю в безпечному будинку приблизно за дві милі від місця колишнього посольства США в Афганістані. Незважаючи на два десятиліття невинних антитерористичних операцій проти основного керівництва Аль-Каїди, смерть Завахірі прокладає шлях лише до другої зміни керівництва за чотири

десятиліття історії угруповання (Harrington, Jake and Thompson, Jared, 2022). За такої ситуації аль-Каїда внесла зміни у власний тематичний аспект щодо відмови від жорстокості та заборони вбивати невинних мусульман, що, в кінцевому результаті, представило зазначену ТО як менш екстремістську джихадистську організацію, у порівнянні з ІД (Europol, 2022:5).

Висновки. Таким чином, основними особливостями використання соціальних медіа Аль-Каїдою є:

- соціальні медіа використовуються ТО головним чином для поширення терористичної пропаганди, вербування та навчання новобранців, фінансування;
- багатоплатформний підхід до поширення пропаганди та вербування;
- медіаконтент Аль-Каїди, в порівнянні з ІД, низької якості, переважають текстові повідомлення (часом із зображеннями), усні звернення лідерів ТО;
- медіадіяльність ТО спрямована на охоплення аудиторії переважно старшої вікової групи.

225

Як висновок, констатуємо, Аль-Каїда, як і ІД, основні зусилля зосереджують на забезпеченні онлайн-стійкості, адаптивності до змін в онлайн-середовищі, підтримки своєї актуальності. Роль ефективної комунікації у цих процесах є ключовою. На напрямки та інструменти, а також особливості використання ІД та Аль-Каїдою соціальних медіа активний вплив здійснюють ідеологічні настанови ТО, їх мета та цілі. Відповідно при розробці стратегії щодо упередження та запобігання використанню соціальних медіа у терористичних цілях, а також боротьби з впливом ТО в медіапросторі необхідно враховувати всі вищевказані фактори.

Джерела та література:

1. Вейманн, Габриель. 2006. Спецдоклад № 116. Как современные террористы используют Интернет, 3 жовтня 2006 р. Украина криминальная. URL: <https://cripo.com.ua/likbez/p-24673/>
2. Карпчук Н.П. 2020. «Ініціативи Європейського Союзу в боротьбі з пропагандою тероризму». Політичні науки 2: 15-20. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/nov/22649/>
3. Мазур Пшемислав, і Анна Нетреба. 2020. «Е-джихад. Інформаційна боротьба Аль-Каїди й Ісламської держави на «Стежці Бога»:

вибрані приклади». Міжнародні відносини, суспільні комунікації, регіональні студії 1: 81-93. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/130/115>

4. Парфенюк І.М. 2020. «Інформаційний тероризм як новітній засіб інформаційно-психологічного впливу». Digital media: становлення новітньої комунікації: колект. монографія. Київ: Вид. центр КНУКиМ, 107-119. http://kzgizh.knukim.edu.ua/images/ nauka/kolektyvna-monohrafi a_digital-media-stanovlennia-novitnoi-komunikatsii.pdf

5. Резолюция 2161. 2014, принятая Советом Безопасности на его 7198-м заседании 17 июня 2014 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/433/00/PDF/N1443300.pdf?OpenElement>

6. Чому ІДІЛ продовжує існування: терористи будують медіа-імперію. 2020. 24 Канал. https://24tv.ua/idil-teroristi-zalyakuyut-svit-cherez-media-ta-sotsmerezhi_n1429314

226

— 7. Alarid, Maeghin. 2016. Recruitment and Radicalization: The Role of Social Media and New Technology. PRISM. National Defense University: 313-329. https://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/books/Impunity/CHAP_13%20Recruitment%20and%20Radicalization.pdf?ver=2017-01-19-102815-587

8. Abdul Mohsen Abdallah Ibrahim al Charekh. 2014. United Nations Security Council. URL: https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/individual/abdul-mohsen-abdallah-ibrahim-al-charekh

9. Callahan, Grace. 2017. «Attacking ISIL on Twitter: Addressing Ethical Responsibility in the Weaponization of Social Media». Intersect 10, № 2. <https://ojs.stanford.edu/ojs/index.php/intersect/article/view/975>

10. Europol. 2022. Online Jihadist Propaganda 2021 in review, Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Online_Jihadist_Propaganda_2021_in_review.pdf

11. Gambhir, Harleen. 2016. The Virtual Caliphate ISIS's Information Warfare. The Institute for the Study of War, December 2016. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20The%20Virtual%20Caliphate%20Gambhir%202016.pdf>

12. Harrington, Jake and Thompson, Jared. 2022. Zawahiri's Death and What's Next for al Qaeda. CSIS. August 4, 2022. <https://www.csis.org/analysis/zawahiris-death-and-whats-next-al-qaeda>

13. Hoffman, Bruce. 2006. The Use of the Internet by Islamic Extremists. RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2006/RAND_CT262-1.pdf

14. Holbrook, Donald. 2017. The Islamic State And Ayman Al-Zawahiri's 'Alternative Jihad'. Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST). <https://crestresearch.ac.uk/comment/ayman-al-zawahiri-jihad-holbrook/>

15. Jenkins, Brian Michael. 2006. Unconquerable Nation: Knowing Our Enemy Strengthening Ourselves. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG454.html>

16. Michael George. 2013. «The New Media and the Rise of Exhortatory Terrorism». Strategic Studies Quarterly 7, No. 1: 40-68. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26270575>

17. Sutton, Jane. 2008. «Guantanamo Yemeni claims al Qaeda's «best» video». Reuters. October 29, 2008. <https://www.reuters.com/article/us-guantanamo-hearings-idUSTRE49R5OZ20081029>

18. Weimann, Gabriel. 2004. «How Modern Terrorism Uses the Internet». The United States Institute of Peace. Special Report 116 march 2004. URL: <https://www.usip.org/sites/default/files/sr116.pdf>

19. Without internet, phone, Osama depended on couriers: NYT. 2011. DECCAN HERALD. <https://www.deccanherald.com/content/159825/without-internet-phone-osama-depended.html>

References:

1. Chomu IDIL prodovzhuie isnuvannia: terorysty buduiut mediaimperiiu. 2020. 24 Kanal. https://24tv.ua/idil-teroristi-zalyakuyut-svit-cherez-media-ta-sotsmerezhi_n1429314

2. Karpchuk N.P. 2020. «Initsiatyvy Yevropeiskoho Soiuzu v borotbi z propahandoiu teroryzmu». Politychni nauky 2: 15-20. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/nov/22649/>

3. Mazur Pshemyslav, i Anna Ntreba. 2020. «E-dzhykhad. Informatsiina borotba Al-Kaidy y Islamskoi derzhavy na «Stezhtsi Boha»: vybrani pryklady». Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii, rehionalni studii 1: 81-93. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/130/115>

4. Parfeniuk I.M. 2020. «Informatsiinyi teroryzm yak novitnii zasib informatsiino-psykholohichnoho vplyvu». Digital media: stanovlennia novitnoi komunikatsii: kolekt. monohrafi a. Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM, 107-119. http://kzgizh.knukim.edu.ua/images/nauka/kolektyvna-monohrafi_a_digital-media-stanovlennia-novitnoi-komunikatsii.pdf

5. Rezolyutsiya 2161. 2014, prinyataya Sovetom Bezopasnosti na yego 7198-m zasedanii 17 iyunya 2014 goda. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/433/00/PDF/N1443300.pdf?OpenElement>

6. Veimann, Habryel. 2006. Spetsdoklad № 116. Kak sovremennyye terrorysty yspolzuiut Ynternet, 3 zhovtnia 2006 r. Ukrayna krymynalnaia. URL: <https://cripo.com.ua/likbez/p-24673/>

7. Abdul Mohsen Abdallah Ibrahim al Charekh. 2014. United Nations Security Council. URL: https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/individual/abdul-mohsen-abdallah-ibrahim-al-charekh

228

— 8. Alarid, Maeghin. 2016. Recruitment and Radicalization: The Role of Social Media and New Technology. PRISM. National Defense University: 313-329. https://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/books/Impunity/CHAP_13%20Recruitment%20and%20Radicalization.pdf?ver=2017-01-19-102815-587

9. Callahan, Grace. 2017. «Attacking ISIL on Twitter: Addressing Ethical Responsibility in the Weaponization of Social Media». Intersect 10, № 2. <https://ojs.stanford.edu/ojs/index.php/intersect/article/view/975>

10. Europol. 2022. Online Jihadist Propaganda 2021 in review, Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Online_Jihadist_Propaganda_2021_in_review.pdf

11. Gambhir, Harleen. 2016. The Virtual Caliphate ISIS's Information Warfare. The Institute for the Study of War, December 2016. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20The%20Virtual%20Caliphate%20Gambhir%202016.pdf>

12. Harrington, Jake and Thompson, Jared. 2022. Zawahiri's Death and What's Next for al Qaeda. CSIS. August 4, 2022. <https://www.csis.org/analysis/zawahiris-death-and-whats-next-al-qaeda>

13. Hoffman, Bruce. 2006. The Use of the Internet by Islamic Extremists. RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2006/RAND_CT262-1.pdf

14. Holbrook, Donald. 2017. The Islamic State And Ayman Al-Zawahiri's 'Alternative Jihad'. Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST). <https://crestresearch.ac.uk/comment/ayman-al-zawahiri-jihad-holbrook/>

15. Jenkins, Brian Michael. 2006. Unconquerable Nation: Knowing Our Enemy Strengthening Ourselves. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG454.html>

16. Michael George. 2013. «The New Media and the Rise of Exhortatory Terrorism». *Strategic Studies Quarterly* 7, No. 1: 40-68. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26270575>

17. Sutton, Jane. 2008. «Guantanamo Yemeni claims al Qaeda's «best» video». Reuters. October 29, 2008. <https://www.reuters.com/article/us-guantanamo-hearings-idUSTRE49R5OZ20081029>

18. Weimann, Gabriel. 2004. «How Modern Terrorism Uses the Internet». The United States Institute of Peace. Special Report 116 march 2004. URL: <https://www.usip.org/sites/default/files/sr116.pdf>

19. Without internet, phone, Osama depended on couriers: NYT. 2011. DECCAN HERALD. <https://www.deccanherald.com/content/159825/without-internet-phone-osama-depended.html>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.230-246>

УДК: 323.1:654.197]”2018/2022”(477.8)

© Юлія Подкидишева¹

**ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНВЕНЦІЙ
ЩОДО УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ
У ТВОРЕННІ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО МОВЛЕННЯ
(на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей
в 2018-2022 роках)**

230

У статті на основі аналізу міжнародних правових стандартів досліджені можливості та стан роботи телевізійних майданчиків у контексті висвітлення життя національних меншин в Україні на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей. Авторка робить висновок: дослідження телевізійного висвітлення діяльності національних меншин є показником балансу локальних, державних та міжнародних політичних інтересів. В умовах інформаційної війни, спрямованої на маніпулювання іміджем України в контексті позиціонування її як держави, котра утискає право етнічних громад на висловлювання рідною мовою, особливого значення набуває реалізація прав спільнот на творення контенту та необхідність удосконалення законодавства України в контексті європейської інтеграції. В статті зокрема підкреслюється пріоритет створення фінансової підтримки телевізійних майданчиків, де представники національних спільнот мають можливість продукувати і поширювати той медіа-контент, який не суперечить національним інтересам України.

Ключові слова: інформаційна демократія, європейська інтеграція, національні спільноти, міжнародні конвенції, Суспільне мовлення, ОБСЄ, Люблянські рекомендації, конфлікт Україна-Угорщина, національна самоідентифікація, НСТУ, “Концепція мовлення з тематики національних меншин”, русинська спільнота, телевізійні стандарти, маніпулювання, поліетнічний регіон.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: julia.zadogo@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-4729-6370>

Implementation of International Conventions on the Participation of National Communities in Creation of TV Broadcasting (on the example of Chernivtsi and Zakarpattia Regions in 2018-2022)

Based on the analysis of international legal standards, the article investigates the possibilities and conditions of television sets in the context of coverage of the life of national minorities in Ukraine on the example of the Chernivtsi and Zakarpattia regions. The author concludes: research on television coverage of the activities of national minorities is an indicator of the balance of local, state and international political interests. In the context of the information war aimed at manipulating the image of Ukraine in the context of its positioning as a State that infringes on the right of ethnic communities to express themselves in their own language, the realization of the rights of communities to create content becomes particularly important: it is also about the influence on the work of Ukraine to improve the legislation in the context of the European integration. The article emphasizes the priority of creation and financial support of TV platforms where representatives of national communities can produce and distribute media content that does not contradict the national interests of Ukraine.

231

Keywords: information democracy, European integration, national communities, international conventions, Public broadcasting, OSCE, Ljubljana recommendations, Ukraine-Hungary conflict, national self-identification, UA: PBC, “Concept of broadcasting on the subject of national minorities”, Rusyn community, television standards, manipulation, multi-ethnic region.

Постановка наукової проблеми. Розвиток інформаційних технологій та ЗМК дозволили інтегрувати місцеві політичні процеси у глобальний простір. Локальні медіа в таких умовах стають ланкою масштабної світової інформаційної мережі. Окрім того, регіональні ЗМІ беззаперечно впливають на розвиток соціально-політичної ситуації в окремих містах, країнах, а також на міжнародній арені. Доступ національних меншин до роботи ЗМІ і участь громад у творенні медіа-простору є показником розвитку інформаційної демократії. Створення захищених законом можливостей для забезпечення цього доступу – один з пріоритетних напрямків роботи України щодо вдосконалення законодавства в контексті європейської інтеграції. Верховна рада 13 грудня 2022 року ухвалила в цілому законопроект №8224 про національні спільноти, який є однією з вимог Європейської комісії для підтвердження руху України до Європейського

Союзу (Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про національні меншини (спільноти) України»). В умовах інформаційної війни, спрямованої на дискредитацію України і позиціонування її як держави, котра утискає право етнічних громад на висловлювання рідною мовою та дискримінує національні меншини, особливого значення набуває необхідність підтримки балансу між захистом національних інтересів України в цілому і висвітленням життя її різних етнічних громад, разом зі забезпеченням належної присутності національних мов в ефірі телебачення.

Аналіз останніх публікацій. Потужностям і впливу медіа в умовах глобального розвитку інформаційного суспільства приділяли увагу П. Бурдье, Н.Вінер, Ф. Сіберт, Б. Гунтер, М. Дженіс, Т. Пітерсон, В. Фісанов, І.Недокус. Державна інформаційна політика в галузі управління національними інформаційними ресурсами системно висвітлюється українськими науковцями М. Ожеваном, Г. Почепцовим, В. Різуном, О. Старішем, Н. Ротар, а баланс державних та етнонаціональних інтересів досліджували О.Малиновська, О.Антонюк, М.Вівчарик, О.Майборода, Л.Нагорна, В.Скуратівський, Н. Нечаєва-Юрійчук, В.Трощинський, М.Шульга та інші.

232

—

Метою статті є дослідження стану виконання міжнародних конвенцій щодо участі національних меншин у творенні телевізійного мовлення й визначення ролі інтеграції громад у медіа-дискурс поліетнічного регіону. Для цього авторка визначила такі **завдання**: проаналізувати міжнародні правові стандарти забезпечення прав спільнот в інформаційному просторі; визначити можливості та стан роботи телевізійних майданчиків у контексті висвітлення життя національних меншин в Україні на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей; дослідити телевізійне висвітлення діяльності національних меншин в контексті збалансування локальних, державних та міжнародних політичних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Базові правові засади, які регулюють умови роботи і цінності інформаційної діяльності телевізійних ЗМІ, визначені в міжнародних актах. І якщо Європейський Союз традиційно першою чергою регулює питання економічного співробітництва в медіа, то Рада Європи і ОБСЄ опікуються проблемами дотримання прав людини, збереженням мови національних меншин і продовження комунікації між національними групами і суспільством загалом.

Мовлення національних спільнот регулюють приписи Ст.10 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, Ст.9 Рамкової конвенції про захист національних меншин, Ст.11 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. У цьому контексті варто згадати також Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин, розроблені в 1998 р. під егідою Фонду міжетнічних стосунків. Згідно з цими рекомендаціями в контексті діяльності телебачення особи, які належать до національних меншин повинні мати доступ до виробництва теле- і радіоконтенту, які фінансуються із суспільних джерел. На державному та локальному рівнях обсяг та якість часу, що надається для мовлення мовою певної спільноти, має відповідати розмірові її частки у складі населення та концентрації цієї національної меншини, а також обумовлюватися її конкретним становищем і потребами. «Незалежний характер передач державних і приватних засобів масової інформації мовами національних меншин має забезпечуватися відповідними правовими гарантіями. Редакційні колеги державних засобів масової інформації, які здійснюють нагляд за змістом та орієнтацією передач, повинні бути незалежними і включати до свого складу представників національних меншин, які мають незалежний статус» (Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка, 15).

233

Прийняті ОБСЄ в листопаді 2012 року Люблянські рекомендації щодо інтеграції національних та етнічних спільнот акцентують увагу на тому, що засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні суспільного клімату, в тому числі щодо питання дипломатичних і міжнародних відносин. Це означає, що їм необхідно відповідально ставитися до того, як їх діяльність впливає на соціальну згуртованість відповідного суспільства.

Згідно з Люблянськими рекомендаціями державам, при безпосередній участі меншин у консультаціях з цього питання, слід виробити особливу політичну стратегію в сфері використання мови меншин у телерадіомовленні. Наприклад, у разі використання субтитрів, держава повинна забезпечити належну фінансову та технічну підтримку ЗМІ, адже у використанні субтитрів може служити ефективним інструментом для покращення міжетнічної комунікації і подолання мовних бар'єрів з метою заохочення взаємодії між групами (Люблянські рекомендації, 2012). 23 січня 2018 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію про забезпечення розвитку мов

нацменшин, у якій згадується Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Стаття 11 Хартії, яку Україна ратифікувала ще в 2003 р., зобов'язує українську сторону заохочувати трансляцію телевізійних програм регіональними мовами або мовами меншин на регулярній основі. Проте під час голосування 2018 р. українська делегація утрималась стосовно вищезгаданої резолюції, аргументуючи свою позицію стривоженістю виступами угорської сторони. Делегати від Будапешту заявляли, що для розвитку і підтримки мов нацменшин найкраща позиція – це їхня автономія. Українські депутати ПАРЕ оцінили це як маніпулятивне й небезпечне використання мовного питання, спрямованого на згуртування угорського електорату навколо теми захисту діаспори (Геращенко, «Українська правда»).

234 — Підсумовуючи огляд концептуальних засад міжнародних конвенцій щодо телевізійного мовлення національних меншин, констатуємо, що основна їх місія полягає у створенні локальних медіа-майданчиків для того, щоби представники національних спільнот мали належний доступ до ЗМІ, що репрезентують їх інтереси з однієї сторони, а з іншої – висвітлюють відповідну діяльність мовою цих спільнот. Проте, практика засвідчує, що засідання та голосування щодо адаптації національного законодавства до вимог міжнародних організацій супроводжується дискусіями делегацій, які мають різні погляди на впливи на медіа-ресурси з метою регулювання діяльності в своїх національних інтересах.

Важливою інституцією для забезпечення збалансованого мовлення в цьому контексті, яке належно моніториться і регулюється наглядовими органами, є Суспільне (громадське) мовлення. Саме воно, згідно з вищезгаданими міжнародними актами, зобов'язане надавати платформу і ресурси для роботи представникам національних спільнот у створенні інформаційних матеріалів. Такі медіа працюють по всьому світу, проте об'єднує їх шість основних рис громадського радіомовлення й телебачення: загальна географічна доступність, турбота про національну самоідентифікацію та культурний рівень населення; незалежність як від державних інтересів, так і від комерційних; неупередженість і справедливість; широкий тематичний і видовий діапазон передач; потужне громадське фінансування. Наприклад, у Сполучених Штатах у рамках громадського мовлення фінансуються медійні проекти іншими мовами, крім англійської,

проте це політична стратегія, а не законодавчий припис (Вживання мов у медіа. Дослідження ОБСЄ).

У нашому випадку, гарантовані і захищені законом можливості для створення контенту рідною мовою національні спільноти мають тільки на майданчиках Національної суспільної телерадіокомпанії України. У співпраці з Координаційним центром мовлення національних меншин відбувається планування тем та обговорення формату подачі з редакціями у регіонах, які транслюють ефір мовами національних меншин, а саме UA:Закарпаття, UA:Буковина, UA:Одеса. Загальна тривалість програм мовами національних меншин та для національних меншин упродовж 2018 - 2020 років на радіомовниках АТ «НСТУ» склала 9632 години 55 хвилин (інформація станом на листопад 2020 р., в умовах воєнного стану цей показник зменшився на 17%) (Доповідь України про виконання рамкової конвенції ради Європи про захист національних меншин, 2021). Щоб задовільнити інформаційний інтерес та потреби національних та етнічних спільнот, що проживають в Україні, НСТУ в співпраці з експертами, представниками національних меншин та активістами впродовж 2018 року розробляла “Концепцію мовлення з тематики національних меншин” Національної суспільної телерадіокомпанії України. Документ був розроблений відповідно до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Конституції України, законів України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про телебачення і радіомовлення», «Про національні меншини в Україні», а також інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини у цій сфері.

235

Розглянемо тут трансформації у роботі редакцій після прийняття Концепції на прикладі двох областей – в Чернівецькій та Закарпатській. У концепції зазначається, що за даними перепису населення на території останньої проживають представники понад ста національностей і народностей. Найбільш численні після українців національності – угорці (12,1%), румуни (2,6%), росіяни (2,5%). У складі Закарпатської філії НСТУ (колишній телеканал «Тиса-1» та радіо «Тиса FM») працювало сім редакцій мовами національних меншин: угорська, румунська, російська, ромська, русинська, словацька, німецька – останні дві редакції покривають потреби лише 0,8% мешканців регіону.

В Чернівецькій області, своєю чергою, проживають представники близько 80 національностей. Найбільш численні після українців національності – румуни (12,5%), молдовани (7,3%), росіяни (4,1%) (ZAHID.NET, 2011). Увага до телевізійного мовлення національних спільнот в цьому регіоні пояснюється політичною специфікою Чернівецької області: «характерною особливістю Буковини як прикордонного регіону є так звана проблема «румунських паспортів» - за неофіційними даними, понад 100 тис. мешканців регіону отримали румунське громадянство. Крім того, за інформацією ЗМІ, відбулось посилення військової присутності Російської Федерації в Придністров'ї, яке межує з областю» (Осадца, 2018).

236

У складі Чернівецької філії без змін працює одна редакція, що регулюється Центром мовлення нацменшин, – румунська, цільова аудиторія якої, відповідно, румунська громада. Вона до повномасштабного вторгнення виготовляла п'ять телевізійних і вісім радіо-програм. Усі програми транслювались виключно румунською, не титруються й не перекладаються державною мовою, що, на думку авторів концепції, значно ускладнює доступ до цієї інформації українського суспільства в цілому. Тому виробництво нових проектів відбувається з додатковим субтитруванням українською мовою.

Згідно з першим варіантом “Концепції мовлення з тематики національних меншин” Єдиний Центр мовлення нацменшин на всеукраїнському рівні, редакція міжнародної співпраці й перекладу мала за планом розташовуватись в Києві. На Закарпатті, Одещині та Буковині мали бути не редакції, а власні (спеціальні) кореспонденти Центральної дирекції. Такий формат не задовільнив працівників регіональних редакцій, адже для додаткового субтитрування мовою нацменшин не було ресурсів і кадрів, а також мова національних меншин перестане за таких умов звучати в ефірі, а саме це є умовою міжнародних організацій (Детектор медіа, 2018).

Діюча на момент розробки концепції завідувачка редакції програм німецькою мовою Закарпатської філії НСТУ Олена Дей заявляла, що «концепцію писала людина, яка не має нічого спільного з інтересами людей, не має поняття про те, що таке національні меншини, які значення вони мають для культури Закарпаття». На її думку, якби концепцію мовлення нацменшин не змінили, тоді Україну чекала б, як мінімум, недовіра від Євросоюзу (Олена Дей, Детектор медіа, 2018).

Представники угорської та словацької громад звернулись до консулів на Закарпатті з проханням звернути увагу на недоліки Концепції в контексті утиску прав національних меншин. Дипломати, своєю чергою, звернулись до діючого на той момент голови Закарпатської обласної державної адміністрації Геннадія Москаля. Етнічні громади відгукнулися про концепцію неохоче, як наслідок, Г. Москаль у себе на офіційній сторінці опублікував заяву під назвою «Суспільне телебачення знову намагається розсварити Україну з сусідами через мовне питання». «Як голова Закарпатської області, яка є багатонаціональною, скажу прямо – це “реформування” знову призведе до конфліктів України з її сусідами, в першу чергу членами Євросоюзу» (Москаль, 2018).

Після цього команда НСТУ розробила другий варіант проекту концепції: на черговому засіданні 18 вересня 2018 р. одностайно схвалила Концепцію мовлення з тематики національних меншин. Наступного дня, після її схвалення, з'явилась інформація, що головред угорської редакції телеканалу «Тиса 1» Золтан Кулін звільняється з Закарпатської філії Національної суспільної телерадіокомпанії України, щоб розбудувати оновлений приватний 21-й канал разом з командою (Золтан Кулін – депутат двох скликань Закарпатської міської ради від політичної партії “Партія Угорців України” (2010-2020 рр.). Це відбувалось на тлі угорсько-українського дипломатичного конфлікту, коли МЗС України оголосило консула Угорщини в Берегово персоною нон грата за видачу угорських паспортів українцям на території України. У відповідь Будапешт заявив, що висилає українського консула. В результаті Золтан Кулін заснував новий приватний канал, “щоб заповнити ту велику прогалину, яка виникла в українському медіа-просторі нашого регіону. Зрештою, угорська редакція державного, а згодом і громадських медіа Закарпаття, не могла доносити свої матеріали на національні канали, щоб українська аудиторія регулярно та всебічно отримувала інформацію про те, як живуть угорці Закарпаття, що їх цікавить, як на них впливають національні політичні та економічні процеси” (Кулін, 2021). Створення цього приватного телеканалу відбувалось за фінансової підтримки уряду Угорщини через Товариство угорської культури Закарпаття.

Окрім контенту для угорської спільноти, суспільний мовник в Ужгороді виробляв контент ще для сімох громад, серед яких російська та русинська (український Держкомітет статистики не ви-

окремлює русинів в окрему національність, а визначає їх як «етнічну групу української національності». В ефірі суспільного мовника до прийняття концепції була представлена російськомовна програма «Зеркала времени». Її герої – переважно не представники російської громади, а російськомовні закарпатці, що є сумнівною репрезентацією. До 24 лютого 2022 р. вироблялась телевізійна програма «Русинська родина», у якій пропагують існування окремої «русинської» мови, національності «русин», що загрожує цілісності України. У випусках свідомо уникають слів «Закарпаття», «закарпатський», замінюючи їх «Пудкарпаттям», прикметниками «пудкарпатський», «русинський» тощо. До пропозиції перейменувати «Русинську родину» на «Закарпатську родину» автори не дослухались, водночас назву «Русинська родина» має закарпатське обласне громадське об'єднання «Русинська родина», – що пропагує мету об'єднання всіх русинів для відродження русинської культури й традицій і вимагає визнання русинів окремим і корінним народом та надання Закарпаттю автономії, звинувачує державу Україна в недотриманні основних конституційних положень, в руйнуванні «національної культури русинів» (Толочко, 2019). Це важливо підкреслювати і в контексті утвердження пріоритетного становища в регіоні російської мови, який не міг перекрити український орієнтир, попри, здавалось би, деякі очевидні прагматичні переваги територіально ближчого розташування та прямого адміністративного підпорядкування: гіперцентралізація СРСР, тотальна русифікація не залишали Києву дієвих важелів ментального і мовного впливу на Закарпаття, співмірного із впливом Москви (Гриценко, 2018).

Тому, враховуючи цей досвід та результати дослідження ОБСЄ «Вживання мов у медіа» (де представлено аналіз нормативно-правових актів п'ятдесяти п'ятох держав ОБСЄ, які визначають регламент роботи телебачення щодо мов національних меншин): «Законодавчі вимоги до телебачення можуть слугувати інструментом утисків і переслідувань мови, якою користується опозиційна до влади група населення – нелояльна та сепаратистська», що це також пов'язано з реалізацією завдань ідеологів «м'якого приєднання» угорськомовної частини Закарпаття до «Великої Угорщини» як сигнал про політичні амбіції лідерів Угорщини, камуфльовані під добродійну ідею допомоги громадянам України угорського етнічного походження (Головка, 2019).

Таким чином, стратегічно важливою є реалізація стратегії роботи Суспільного мовника в напрямку збалансованого висвітлення життя різних етнічних громад в Україні: через відхід від “медіа-резервацій” національних меншин в напрямку всебічного висвітлення життя громад та корінних народностей, що проживають в Україні. Прикладом таких зусиль є проєкт “Двері” про представників національних спільнот, які допомагають постраждалим від війни. Ідея проєкту консолідує, цільова аудиторія – не лише громада, про яку розповідають, а й жителі всієї України. Концепцію продовжуватимуть вдосконалювати – це задача визначена в основних напрямках діяльності АТ “НСТУ” на 2021-2025 роки, зокрема щодо «відповіді на зростання нетерпимості в постковідному світі, а також в ініціюванні національних законодавчих змін» (Стратегія розвитку НСТУ, 2021).

Приватне телевізійне виробництво в Чернівецькій області також має приклад створення контенту для румуномовної громади: це програма «Rezumat», що виходить на телеканалі TVA і має більше 100 випусків у своєму доробку. Вона не субтитрується українською, що суперечить ідеї створення матеріалів, доступних і зрозумілих представникам декількох громад, де ефір об’єднує навколо теми, а не відрізняється змістом, що типово для ситуації, коли над різними матеріалами працюють різні редакції.

Загалом створення спільного та збалансованого медіа-простору потребує не лише участі журналістів, а й управлінської та громадської стимуляції до більшої відкритості їхні масові заходи, заохочення горизонтальних комунікативних зв’язків між представниками різних етнічних спільнот. А самі ці заходи мають бути системно та постійно висвітлювані у регіональних ЗМІ, насамперед електронних (Круглашов, 2011). Отже, робимо висновок, що забезпечення функціонування телевізійних майданчиків для розвитку діяльності редакцій національних меншин є запорукою зменшення міжетнічної напруги, а обмеження їхнього мовлення стає приводом для загострення міжнародних конфліктів. Окрім того, відповідальність за професійне висвітлення діяльності національних спільнот покладається не лише на їхні редакції, а і на неспеціалізовані загальноукраїнські і локальні медіа. “Лише 0,3% приділяється темі проблем національних спільнот. Це дані із дослідження червня 2020 року. Проте в більшості висвітлюють кримських татар, ромів та росіян. Інші спільноти – не згадуються. При цьому опубліковані матеріали часто мають негативний харак-

тер. Одне з відомих інформаційних агентств опублікувало матеріал, у якому журналіст називає всіх греків Приазов'я сепаратистами. Це показник того, що мас-медіа або не розбираються в деталях, або взагалі не хочуть займатися цією проблематикою», – про це в рамках 27 BookForum під час дискусії про національні меншини в українських медіа заявив голова комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій та нацменшин і міжнародних відносин (Лубінець, 2020).

Висновки. Підводячи підсумки, констатуємо, що виконання міжнародних конвенцій щодо участі національних меншин у творенні телевізійного мовлення з врахування національних інтересів нашої держави в умовах війни може на сьогодні гарантувати у багатьох параметрах Суспільне мовлення: цьому сприяє прийнята Концепція мовлення з тематики національних меншин, а також стратегія, в якій враховані ціннісні та технічні деталі. Наприклад, субтитрування українською мовою для глядачів, що не володіють мовами національних спільнот – це нова вимога, спрямована на інтеграцію і взаємопорозуміння. Це важливий пункт, мета якого збалансувати медіа-дискурс поліетнічного регіону. Участь представників нацменшин у процесі створення та контролю інформаційного наповнення телебачення може допомогти зберегти національні мови і запобігти небажаній поляризації суспільства (Kelly, 1973). Зокрема, комунікативна ізоляція може призвести як до розколу між людьми у межах однієї держави, так і між державами. Тому підкреслюємо пріоритет створення і фінансової підтримки телевізійних майданчиків, де представники національних спільнот мають можливість продукувати і поширювати той медіа-контент, який не суперечить національним інтересам України.

240

Джерела та література:

1. TV21. «Інтерв'ю з Золтаном Куліним». 2 лютого 2021. <https://life.karpat.in.ua/?p=44558&lang=uk>.
2. «Вживання мов у медіа. Дослідження ОБСЄ документів 55 держав ОБСЄ, які регламентують роботу телебачення та стосуються мов національних меншин». 1 квітня, 2010. https://www.itk.ua/uploads/press/downloadfile.php?file=ua_01_04_2010_113111.pdf
3. «Вся угорська редакція Закарпатської філії НСТУ переходить на приватний канал». Детектор медіа, 18 вересня 2018. <https://>

stv.detector.media/reformuvannya/regional_movnyky/usya_redaktsiya_ugorskoju_movoyu_tisi1_perekhodit_na_privatniy_kanal/.

4. Головка, А. «Безпекові виклики в поліетнічних регіонах (на прикладі Закарпаття та Буковини)». Hileya: Scientific Bulletin/Gileya, 2019.

5. Гриценко П. «Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодні». <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/7-5dbca.pdf>

6. «ЗМІ можуть допомогти зберегти національні мови і запобігти поляризації суспільства – ОБСЄ». Простір. <https://www.prostir.ua/?news=zmi-mozhut-dopomohty-zberehty-natsionalni-movy-i-zapobihy-polyaryzatsiji-suspilstva-obse>

7. «Знати хто ми є: як писати про національні спільноти в українських медіа». Букфорум. <https://bookforum.ua/p/1344>

8. Концепція мовлення з тематики національних меншин ПАТ «Національної суспільна телерадіокомпанія України». Додаток №2 до Протоколу №23 засідання Наглядової ради ПАТ «НСТУ» https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/Koncepcija-movl_natsmenschyn.pdf (дата звернення:10.06.2023).

241

9. Круглашов А. Підсумкові практичні рекомендації для посадовців місцевих органів влади та журналістів ЗМІ щодо використання принципів міжетнічної толерантності в професійній діяльності. Довідник міжетнічної толерантності. Чернівці: «Букрек», 2011. С.173–180.

10. Круглашов А. М., Нечаєва-Юрійчук Н. В. Зовнішні та внутрішні чинники (де)стабілізації міжетнічних взаємин у Чернівецькій області. Стратегічні пріоритети. 2019. №. 1. С. 65-72.

11. Литвин М. Проблеми дослідження українсько-польських відносин новітньої доби. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 134–140.

12. Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств. Листопад 2012. <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/396689.pdf>

13. «Мовна резолюція ПАРЕ: Геращенко пояснила, чому Україна утрималася від голосування». Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2387998-movna-rezolucia-pare-gerasenko-poasnila-comu-ukraina-utrima-lasa-vid-golosuvanna.html>

14. «Москаль: Суспільне телебачення знову намагається розсварити Україну з сусідами через мовне питання». <http://moskal.in.ua/?p=39635>

15. «На Буковині проживають представники 80 національностей». Zahid net. https://zaxid.net/na_bukovini_prozhivayut_predstavniki_80_natsional_nostey_n1128943

16. «Наглядова рада Суспільного схвалила Концепцію мовлення з тематики національних меншин». Детектор медіа. https://stv.detector.media/dosvid/novacii/naglyadova_rada_suspilnogo_skhvalila_kontseptsiyu_movlennya_z_tematiki_natsionalnikh_menshin/

17. Осадца І. Регіональні особливості формування і розвитку політичних партій Чернівецької області // Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / Відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – Вип. 2. – С. 73-94

— 18. «Основні напрями діяльності НСТУ на 2021-2025 рр.». Офіційний сайт Суспільного мовлення в Україні: новини компанії. https://corp.suspilne.media/media/documents/Osnovni_napryamy_diyal%CA%B9nosti_NSTU_2021_2025.pdf

19. Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/4/67545.pdf>

20. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1557029>

21. Програма общественной організації “Русинська родина” Закарпатської області. Архів оригіналу. <https://web.archive.org/web/20140606021301/http://rusyn.com.ua/?rl=e&pl=0>

22. П'ята періодична доповідь України про виконання рамкової конвенції ради Європи про захист національних меншин. <https://dcss.gov.ua/wp-content/uploads/2021/09/2021.09.25-FCNM.docx>

23. Толочко, (Каралкіна) Н. Особливості телепрограм для національних меншин Закарпаття в контексті суспільного мовлення [Текст] / (. Н. Толочко // Науковий вісник Ужгородського університету : серія: Філологія; / ред.кол.: Н. Венжинович (гол.), Г. Шумицька та

ін. Ужгород: ПП Данило С. І., 2019. Вип. 2(42) : На пошану професора Василя Добоша (до 95-річчя від дня народження). – С.222-227.

24. «У НСТУ розробили концепцію мовлення нацменшин. Це буде війна, – попереджають у філіях». Детектор Суспільного мовлення. <https://stv.detector.media/regionalni-movnyku/read/3658/2018-01-29-u-nstu-rozrobyly-kontseptsiyu-movlennya-natsmenschyn-tse-bude-viyna-poperedzhayut-u-filiyakh/>

25. «Ужгородська міська рада 7-го скликання: Кулін Золтан». Сайт громадського руху Чесно. <https://www.chesno.org/politician/40647/>

26. «Україна-Угорщина: які конфлікти виникали між державами у 2014-2020 роках». Сайт «Слово та діло». <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/29/infografika/polityka/ukrayina-uhorshhyna-yaki-konfl-ktu-vynykaly-mizh-derzhavamy-2014-2020-rokakh>

27. «Хто такі русини і що вони хочуть?». Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/29464228.html>

28. Kelly, J. «National Minorities in International Law». *J. Int'l L. & Pol'y*, № 253 (1973): 253–73.

243

References:

1. TV21. «Interviu z Zoltanom Kulinym». 2 liutoho 2021. <https://life.karpat.in.ua/?p=44558&lang=uk>.

2. «Vzhyvannia mov u media. Doslidzhennia OBSIe dokumentiv 55 derzhav OBSIe, yaki rehlamentuiut robotu telebachennia ta stosuiutsia mov natsionalnykh menshyn». 1 kvitnia, 2010. https://www.itk.ua/uploads/press/downloadfile.php?file=ua_01_04_2010_113111.pdf

3. «Vsia uhorska redaktsiia Zakarpatskoi filii NSTU perekhodyt na pryvatnyi kanal». Detektor media, 18 veresnia 2018. https://stv.detector.media/reformuvannya/regional_movnyku/usya_redaktsiya_ugorskoyu_movoyu_tisi1_perekhodit_na_privatniy_kanal/.

4. Holovka, A. «Bezpekovi vyklyky v polietnichnykh rehionakh (na prykladi Zakarpattia ta Bukovyny)». Hileya: Scientific Bulletin/Gileya, 2019.

5. Hrytsenko P. «Mova yak indyikator uhorsko-ukrainskykh vidnosyn sohodennia». <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/7-5dbca.pdf>

6. «ZMI mozhut dopomohty zberehty natsionalni movy i zapobihty poliaryzatsii suspilstva – OBSIe». Prostrir. <https://www.prostrir.ua/?news=zmi-mozhut-dopomohty-zberehty-natsionalni-movy-i-zapobihty-polyaryzatsiji-suspilstva-obse>

7. «Znaty khto my ye: yak pysaty pro natsionalni spilnoty v ukrainskykh media». Bukforum. <https://bookforum.ua/p/1344>

8. Kontsepsiia movlennia z tematyky natsionalnykh menshyn PAT «Natsionalnoi suspilna teleradiokompaniia Ukrainy». Dodatok №2 do Protokolu №23 zasidannia Nahliadovoi rady PAT «NSTU». https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/Koncepcija-movl_natsmenshyn.pdf

9. Kruhlashov A. Pidsumkovi praktychni rekomendatsii dlia posadovtsiv mistsevykh orhaniv vlady ta zhurnalistiv ZMI shchodo vykorystannia pryntsyziv mizhetnichnoi tolerantnosti v profesiinii diialnosti / A. Kruhlashov // Dovidnyk mizhetnichnoi tolerantnosti. Chernivtsi: «Bukrek», 2011. S.173–180.

10. Kruhlashov A. M., Nechaieva-Yuriichuk N. V. Zovnishni ta vnutrishni chynnyky (de)stabilizatsii mizhetnichnykh vzaemyn u Chernivets'kii oblasti // Stratehichni priorityty. 2019. №. 1. S. 65-72.

244
— 11. Lytvyn M. Problemy doslidzhennia ukrainsko-polskykh vidnosyn novitnoi doby // Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv, 2012. Vyp. 5: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Oleksandra Kolianchuka. S. 134–140.

12. Liublianski rekomendatsii shchodo intehratsii riznomanitnykh suspilstv. Lystopad 2012. <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/396689.pdf>

13. «Movna rezoliutsiia PARIE: Herashchenko poiasnyla, chomu Ukraina utrymalasia vid holosuvannia». Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2387998-movna-rezolucia-pare-gerasenko-poasnyla-comu-ukraina-utrymalasa-vid-golosuvanna.html>

14. «Moskal: Suspilne telebachennia znovu namahaietsia rozsvaryty Ukrainu z susidamy cherez movne pytannia». <http://moskal.in.ua/?p=39635>

15. «Na Bukovyni prozhyvaiut predstavnyky 80 natsionalnostei». Zahid net. https://zaxid.net/na_bukovini_prozhivayut_predstavniki_80_natsional_noste_y_n1128943

16. «Nahliadova rada Suspilnoho skhvalyla Kontsepsiuu movlennia z tematyky natsionalnykh menshyn». Detektor media. https://stv.detektor.media/dosvid/novacii/naglyadova_rada_suspilnogo_skhvalila_kontsepsiyyu_movlennya_z_tematiki_natsionalnykh_menshin/

17. Osadtsa I. Rehionalni osoblyvosti formuvannia i rozvytku politychnykh partii Chernivetskoï oblasti // Politychni partii i vybory: ukrainski ta sivitovi praktyky: zbirnyk statei i tez za rezultatamy naukovoï konferentsii «Politychni partii i vybory: ukrainski ta sivitovi praktyky» (pamiati Yuriiia Romanovycha Shvedy) vid 21 zhovtnia 2017 roku / Vidp. za vypusk Anatolii Romaniuk, Vitalii Lytvyn. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2018. – Vyp. 2. – S. 73-94

18. «Osnovni napriamy diialnosti NSTU na 2021-2025 rr.». Ofitsiinyi sait Suspilnoho movlennia v Ukraini: novyny kompanii. https://corp.suspilne.media/media/documents/Osnovni_napriamy_diyal%CA%B9nosti_NSTU_2021_2025.pdf

19. Oslovski rekomendatsii shchodo movnykh prav natsionalnykh menshyn i poiasniuvalna zapyska. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/4/67545.pdf>

20. Piata periodychna dopovid Ukrainy pro vykonannia ramkovoï konventsii rady Yevropy pro zakhyst natsionalnykh menshyn. <https://dss.gov.ua/wp-content/uploads/2021/09/2021.09.25-FCNM.docx>

245

21. Prohrama obshchestvennoi orhanizatsii “Rusynska rodyna” Zakarpatskoï oblasti. Arkhiv oryhalu. <https://web.archive.org/web/20140606021301/http://rusyn.com.ua/?rl=e&pl=0>

22. Rada ukhvalyla zakon pro natsmenshyny, neobkhydnyi dlia rukhu v YeS. Yevropeiska pravda. Novyny pro mizhnarodnu bezpeku ta yevrointehratsiiu Ukrainy. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/13/7152421/>

23. Tolochko, (Karalkina) N. Osoblyvosti teleproham dlia natsionalnykh menshyn Zakarpattia v konteksti suspilnoho movlennia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : seriia: Filolohiia; / red.kol.: N. Venzhynovych (hol.), H. Shumytska ta in. Uzhhorod: PP Danylo S. I., 2019. Vyp. 2(42) : Na poshanu profesora Vasyliia Dobosha (do 95-richchia vid dnia narodzhennia). S.222-227.

24. «U NSTU rozrobyly kontseptsiiu movlennia natsmenshyn. Tse bude viina, – poperedzhaiut u filiiakh». Detektor Suspilnoho movlennia. <https://stv.detector.media/regionalni-movnyky/read/3658/2018-01-29-u-nstu-rozro-byly-kontseptsiiu-movlennya-natsmenshyn-tse-bude-viina-poperedzhayut-u-filiiakh/>

25. «Uzhhorodska miska rada 7-ho sklykannia: Kulin Zoltan». Sait hromadskoho rukhu Chesno. <https://www.chesno.org/politician/40647/>

26. «Ukraina-Uhorshchyna: yaki konfl kty vynykaly mizh derzhavamy u 2014-2020 rokakh». Sait «Slovo ta dilo». <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/29/infografika/polityka/ukrayina-uhorshhyna-yaki-konfl-pty-vynykaly-mizh-derzhavamy-2014-2020-rokax>

27. «Khto taki rusyny i shcho vony khochut?». Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/29464228.html>

28. Kelly, J. «National Minorities in International Law». *J. Intl L. & Poly*, № 253 (1973): 253–73.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.247-270>

УДК: [316.774:004.738.5] (477)

© Павло Бурдяк¹

MODERATION OF THE UKRAINIAN CONTENT ON SOCIAL MEDIA PLATFORMS: METAMORPHOSIS AFTER THE 2022 RUSSIAN AGGRESSION*

Amidst the backdrop of the ongoing war in Ukraine and the surge of war-related content on social media platforms, this article delves into the evolving landscape of content moderation on Meta platforms - Facebook and Instagram. The purpose of the article is to explore the peculiarities, identify the challenges, and suggest policy recommendations for improving the moderation of Ukrainian war-related content on Facebook and Instagram following the full-scale Russian invasion. 247

The research demonstrates that Meta platforms apply the following restrictions for moderating content (including war-related content): limiting certain functions on social media, reducing content distribution, removing content, disabling accounts, removing Pages and groups, and providing warning screens on sensitive or misleading content. The restrictions affected Ukrainian media, journalists, bloggers, activists, and ordinary users documenting Russia's aggression. The most censored content included epithets to describe Russians, war-related satire, posts about the Azov Regiment, calls for violence against Russians, and violent and graphic content related to the war in Ukraine.

To address existing content moderation challenges, it is recommended that Facebook and Instagram increase the transparency of their community standards and guidelines, stop blocking satirical content, and adapt/update their policies to fit the geopolitical realities of international armed conflicts.

¹ PhD student at the Doctoral School of Law and Political Sciences of the University of Szeged. E-mail: pavloburdiak@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-0319-5412>

* The article is based on the analytical material, written by the author for the Centre for Democracy and Rule of Law: [https://cedem.org.ua/analytics/obmezheniya-u-sotsmerezah/](https://cedem.org.ua/analytics/obmezheniya-usotsmerezah/)

Keywords: *Meta, Facebook, Instagram, social media platforms, content moderation, content restrictions, Ukraine, Russia-Ukraine war.*

Модерація українського контенту у соцмережах: МЕТАморфози після російської агресії 2022

У статті досліджується модерація контенту про війну в українському сегменті Facebook і Instagram. Мета статті - визначити особливості й виклики, а також виробити рекомендації щодо поліпшення процесу модерації контенту про війну, поширюваного українськими медійниками у Facebook та Instagram після початку повномасштабного російського вторгнення. Для досягнення вказаної мети вирішено три завдання: визначено типи обмежувальних заходів, що Facebook і Instagram застосовують при модерації контенту про війну; виокремлено категорії українських медійників, які найбільше потерпають від обмежень на платформах Meta; проаналізовано застосування стандартів Facebook і правил Instagram у контексті обмеження українського контенту про війну.

— З'ясовано, що Meta застосовує такі обмежувальні заходи при модерації контенту, зокрема про війну в Україні: обмеження окремих функцій у соцмережах, обмеження поширення контенту, видалення контенту, блокування акаунту, видалення сторінок і груп, попередження про неприйнятний і оманливий контент. Встановлено, що ці обмеження зачепили українські медіа, журналістів, блогерів, активістів та звичайних користувачів, які поширювали інформацію про агресію Росії. Визначено, що найбільше обмежень перепало за такі типи контенту: слова-епітети на позначення росіян, сатира про війну, публікації про полк "Азов", заклики до насильства проти росіян, зображення пов'язаних з війною сцен насильства. Запропоновано рекомендації для вдосконалення модерації контенту про війну, а саме: Facebook та Instagram слід підвищити прозорість своїх стандартів і правил, припинити блокувати сатиру про війну та вдосконалити свої політики з урахуванням контексту міжнародних збройних конфліктів.

Ключові слова: *Meta, Facebook, Instagram, соціальні мережі, модерація контенту, обмеження контенту, Україна, російсько-українська війна.*

Formulation of the scientific problem and its significance. Over the past ten years, social media platforms have increased their role as instruments for disseminating information and coordinating citizens' actions in crises, conflicts, or wars. This was particularly evident in, inter alia, Ethiopia, Iraq, Israel/Palestine, Libya, Myanmar, Sri Lanka, and Syria, where people utilised online platforms to document human rights violations, denounce brutalities, and spread calls for international assistance during conflicts. The war in Ukraine follows a similar pattern (Human Rights Watch, 2022).

Ukrainian users have been actively employing social media platforms during the full-scale Russian invasion. The informational efforts of government bodies, traditional media outlets, and journalists were accompanied by the activities of bloggers, activists, and millions of ordinary Ukrainians who found themselves in the midst of events and were sharing their experiences through social media platforms. Stories of eyewitnesses, posts about the consequences of Russian shellings, and images of atrocities committed by Russian forces have become a common occurrence in the news feed of an average Ukrainian user.

249

However, the constant flow of content about war gave rise to new challenges for social media platforms. The platforms were faced with new geopolitical realities, which they were generally able to avoid in the past. The fact is that the community standards of social media platforms usually do not contain special exceptions that would ensure sufficient guarantees for freedom of expression in times of war. They were designed for an ideal environment where there is no room for hate speech, and everyone lives in harmony regardless of nationality, gender, age, etc (Гончарова, 2022). In order to maintain such an environment, standards were created to ensure the absence of hate speech or other types of “problematic content” on the platform.

The question remains: what shall be done with the “problematic content” about the war that regularly appears in our news feeds amidst entertainment videos and cute pictures of kittens and puppies? How to moderate posts calling for violence against the occupying forces? Which photos depicting “violent and graphic content” in times of war are acceptable on the platform, and which ones are not? Although these issues have been relevant for the Ukrainian segment of social media platforms since the beginning of the Russian-Ukrainian war in 2014, they have gained new dimensions after the Russian invasion of Ukraine last year.

With the escalation of the full-scale Russian invasion, the issue of moderating content about Russian aggression became more acute. A lot of Ukrainian content about the war was restricted on social media platforms (CEDEM and The Fix, 2023). Most cases of such controversial restrictions took place on the Meta platforms, namely Facebook and Instagram (Шевченко, 2022). Therefore, it is worthwhile to examine in detail how Ukrainian content was moderated on these two platforms after the 2022 Russian invasion.

Analysis of recent research on this problem. Some recent studies discussed certain aspects of social media content moderation in the context of the war in Ukraine. The Media Development Foundation examined the restrictive measures faced by 57 Ukrainian national and local independent media on Facebook (Media Development Foundation 2022). The Center for Democracy and Rule of Law's research conducted by The Fix shed light on the impact of social media platforms' content moderation policies on Ukrainian media and content creators following the full-scale Russian invasion (CEDEM and The Fix, 2023). Digital Security Lab — 250 Ukraine prepared a report on digital security in the Ukrainian civil sector during wartime, addressing, inter alia, the challenges associated with social media platforms (Лабораторія цифрової безпеки, 2022). Human Rights Watch analysed the initiatives and steps taken by popular social media platforms and messaging services in response to the war in Ukraine through the lens of international human rights standards (Human Rights Watch, 2022).

Formulation of the purpose, objectives, and methods of the article. The purpose of the present article is to investigate the intricacies, discern the challenges, and proffer recommendations for improving the moderation of Ukrainian war-related content on Facebook and Instagram in the wake of the full-scale Russian invasion. With this purpose in view, the article sets out to attain three objectives in order to comprehend the nature of moderating Ukrainian war-related content on Meta platforms. Firstly, to identify the restrictive measures that Facebook and Instagram apply throughout the content moderation process (particularly concerning Ukrainian content). Secondly, to determine the categories of actors who were subjected to the restrictive measures in the Ukrainian segment of Facebook and Instagram for sharing content about the war. Thirdly, to examine the platforms' standards and policies for moderating and restricting Ukrainian war-related content and develop policy recommendations on the matter.

To achieve the stated objectives, the article employs a combination of methods, such as analytical, functional, comparative, and descriptive.

Presentation of the main material. In the pages to follow, the article elaborates on how Ukrainian war-related content is moderated and restricted on Meta platforms. It begins with determining the types of restrictions applied by Facebook and Instagram throughout the process of content moderation, continues with delineating and categorising the actors subject to war-related content restrictions in the Ukrainian segment of social media platforms, and ends with identifying the grounds used by platforms to restrict Ukrainian content about the war.

Regarding content moderation on Meta platforms, Facebook Community Standards (Meta, n.d. b) and Instagram Community Guidelines (Instagram, n.d.) define the types of content allowed to be shared on these platforms and those prohibited. If some content does not comply with the established standards and guidelines, platforms impose restrictions on it. Ukrainian content is no exception.

To deal with “problematic content” on Facebook and Instagram, Meta applies the following restrictive measures:

1. Taking down violating content. If the content violates the established Facebook Community Standards or Instagram Community Guidelines, it is removed, and the user who shared it receives a strike. Depending on the severity and number of previous violations and strikes, Meta may apply additional restrictions against users, such as reducing the distribution of content, restricting or disabling the account, etc. (Meta, 2023g).

If prohibited content is posted not on a personal account but on a Page or group managed by the user, strikes and additional restrictive measures may also be imposed on such Page or group (Meta, 2022a). If the profile of an admin or moderator is disabled, the Pages or groups they created might also disappear.

2. Reducing the distribution of problematic content (also known as a “shadow ban”). Under certain conditions, Meta may reduce the distribution of certain content even if it does not violate Facebook Community Standards or Instagram Community Guidelines, but is considered problematic for one reason or another (Meta, 2023e). This restrictive measure is also referred to as a “shadow ban” in common parlance (Nadiyno, 2023). When a “shadow ban” is applied, the “problematic content” is not removed, but its visibility is reduced in the user’s news feed. The content remains accessible on the account or page but becomes somewhat “invisible” as Meta

restricts its display in the news feed and stops recommending it to other users.

The grounds for introducing the “shadow ban” encompass the situations when users share low-quality content, such as clickbaits, links to websites with excessive advertising, misinformation, etc. In addition, Meta reduces the distribution of content posted by users who repeatedly violate Facebook Community Standards or Instagram Community Guidelines (Meta, 2023e).

3. Restricting accounts. Users who share prohibited content for the first time usually receive just a respective warning from Meta along with the removal of the prohibited content, without any additional restrictions. However, if the publication of prohibited content continues, platforms may limit users’ access to certain features on Facebook. These may include taking away their ability to comment on posts, publish content, create pages, etc., for a period of 1 to 30 days (Meta, 2023a).

252 — If the published content violates more stringent Community Standards (such as policies regarding dangerous organisations and individuals), Facebook imposes additional and longer-lasting restrictions. Even stricter measures are applied to public figures if they incite or celebrate acts of violence (Meta, 2023f). Continued posting of prohibited content may lead to the platform disabling the user’s account.

4. Restricting Pages and groups. If Pages and groups on Facebook frequently violate Community Standards, they are also subject to certain restrictions imposed by Meta. The social media platforms may no longer show such Pages and groups in the personalised recommendations sections to platform users. On Facebook, these sections include “Pages you may like”, “Groups you should join” and posts from pages/groups in the news feed labelled “Suggested for you” (Facebook, n.d. c). On Instagram, examples of personalised recommendations sections include the content on Reels and Explore. Furthermore, Meta may reduce the distribution of problematic content, a so-called “shadow ban” (Meta, 2023e), and impose advertising restrictions (Meta n.d. a).

5. Disabling accounts. If users repeatedly violate Facebook Community Standards or Instagram Community Guidelines, or if a violation is very severe, Meta will disable their respective accounts. Social media platforms also block the accounts of dangerous individuals and users who misrepresent their identity (Meta, 2022b).

6. Removing Pages and groups. Meta removes Pages and groups that frequently breach Community Standards. The following situations are considered violations: if the name, description or cover of a Page/group violates Community Standards, as well as if an administrator or moderator of a Page/group creates or approves the publication of content by other users that goes against Community Standards (Meta, 2022e).

It should be noted that Meta sometimes mistakenly applies restrictive measures to certain content or its author. In such cases, users can appeal the blocking of content (Facebook, n.d. a) or disablement of their account (Facebook, n.d. b). No one can guarantee that the restrictions will be lifted, but social media platforms may reconsider their decision under certain circumstances.

7. Providing context on sensitive or misleading content. In addition to the aforementioned restrictive measures, Meta can blur content and add a warning screen explaining why this content may be sensitive or misleading, even though it does not violate Facebook Community Standards or Instagram Community Guidelines (Meta, 2022d). Such a warning screen may be introduced when the content contains potentially sensitive material (such as violent or graphic content) or false information (according to the conclusions of Meta's fact-checkers). Accordingly, each user can decide whether s/he wants to view and trust this content.

253

The above-mentioned restrictive measures are applied by Facebook and Instagram when moderating content, including content about the war in Ukraine. The number of cases regarding the blocking of Ukrainian content and accounts on social media has noticeably increased since the beginning of the full-scale Russian invasion (Лабораторія цифрової безпеки, 2022). War-related content blocking has affected various representatives of the Ukrainian media community. More specifically, "victims" of such social media content restrictions encompass:

1. Media. The Media Development Foundation surveyed 57 national and local media and found that almost half of them (27) faced restrictions imposed on their Facebook pages. Many pages had their monetisation, ad usage, and content distribution restricted. The main reasons for introducing these restrictive measures were news publications about the war containing certain trigger words (for example, the word "moskali") and graphic content from the front lines (Media Development Foundation, 2022).

2. Journalists, bloggers, and activists. Representatives of this category

ry typically encounter post and account blockings on Facebook and Instagram due to the dissemination of news and information about the Russian invasion (Бурдяк, 2023).

3. Ukrainian users. We cannot but mention ordinary Ukrainian users who share their stories, lived experiences, and graphic content about the war on social media platforms. They, too, face restrictions from Meta due to their war-related social media publications.

As regards the grounds for restricting Ukrainian content about the war, representatives of the Ukrainian media community are frequently subject to social media restrictions for sharing war-related content from one of the 5 main categories:

1. Epithets. With the onset of full-scale war, the list of expressions prohibited for dissemination on social media platforms has been significantly expanded. Meta is quick to remove posts featuring trigger epithet words to designate Russians, such as “katsapy”, “rusnia”, “rusaky”, “svynosobaky”, and the like – even if creatively obfuscated through character substitutions, transliterations, or sprinkled with emojis (Lviv Media Forum, 2022). These are construed as hate speech (“slurs”), unacceptable and anathematised on social media platforms. Both Facebook’s Community Standards and Instagram’s Community Guidelines define hate speech as violent or dehumanising speech against people based on their so-called “protected characteristics”, such as ethnic or national origin (Meta, 2023d).

254

—

However, the predicaments arising from the enforcement of such epithets content restrictions are multifaceted. Firstly, the criteria by which the list of words flagged as “unacceptable” is composed remain somewhat elusive.

Secondly, the automated removal of any and all posts that contain the “unacceptable” trigger words (epithets to describe Russians) often dismisses the context in which Ukrainian users employ them - that is, emotional reactions to the harrowing realities of warfare and a denouncement of Russian aggression. Thus, at times, appears somewhat at odds with Meta’s official stance, which recognises Ukrainians’ right to freedom of expression, including the expression of anger, as a manifestation of self-defense in response to Russia’s military incursion (Meta, 2022c).

Thirdly, a comprehensive list of prohibited words (epithets) is not publicly available; it is exclusively held by Meta’s moderators. The Ministry of Digital Transformation of Ukraine has already reached out to Meta, requesting access to the list of unacceptable words, which would help

prevent the mass blocking of Ukrainian users (Міністерство цифрової трансформації України, 2022). However, as of now, full access to the list of prohibited expressions has not been opened up to the general public.

2. Azov. The Ukrainian media community repeatedly encountered restrictions because of posts related to the Azov Regiment. Instagram blocked the page “Association of Families of Defenders of “Azovstal” (Барсукова, 2022) and removed news publications about the Azov Regiment from the media “#Bukvy” (Букви, 2022). Facebook deleted posts and reduced content distribution from the “RBC-Ukraine” (Драбкіна, 2022) and “The New Voice of Ukraine” (Одінцова, 2022) for publishing news featuring videos about Azov. The list goes on. The reason the content about Azov was actively getting blocked on Meta platforms was that Meta classified Azov as a “hate entity” within its policy on dangerous organisations and individuals.

Meta’s policy prohibits disseminating content endorsing, supporting, or representing dangerous organisations. One of the types of dangerous organisations includes hate entities - organisations or individuals actively promoting hatred towards others based on their protected characteristics (Meta, 2023c). There is no publicly available official list of organisations that Meta considers dangerous and categorises as hate entities. However, the fact that Azov was on the list of hate entities initially became known from a leaked list of Facebook Dangerous Individuals and Organizations (The Intercept, 2021). Subsequently, this information was confirmed during negotiations between the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and Meta. Recently, according to reports from the Ministry of Digital Transformation, Ukraine has managed to reach an agreement with Meta to cease blocking content related to Azov (+ 2023). However, this exception does not apply to one of the founders of the regiment, Andriy Biletsky, and certain Azov-associated symbols.

Overall, Meta’s policy regarding dangerous organisations in general, and content about Azov in particular, is somewhat ambiguous. Firstly, neither the process of forming the list of dangerous organisations nor the official list itself is accessible to the public. The Oversight Board of Meta has also drawn attention to this issue in one of its decisions, recommending that this list be made public (Oversight Board, 2020).

Secondly, as noted by the organisation Article19, the definition of “hate entities” in Community Standards is so broad that it can even encompass certain political parties (Article19, 2018).

Thirdly, Community Standards and guidelines allow the dissemination of content about dangerous organisations to report on, condemn or neutrally discuss them or their activities (Meta 2023c). Based on the above, Meta should not block content about Azov if it is shared in the form of news with a neutral tone. The situation may differ if the content portrays the regiment positively, as this could be grounds for content blocking from Meta's perspective.

Nonetheless, given recent agreements between the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and Meta, the issue of blocking content about Azov has been resolved *de jure*. However, *de facto* cases of blocking certain types of content about Azov still occur. Therefore, Meta needs to improve the moderation of this content in practice.

3. Calls for violence. Calls for violence can be categorised into two groups:

- the first group includes death wishes and calls for violence against Russians, such as “kill all Russians”;
- the second group comprises calls for violence against Russian soldiers, such as “kill all occupiers”.

At the outset of the full-scale Russian invasion, Meta temporarily allowed Ukrainian users of Facebook and Instagram to publish calls for violence against Russians, Russian soldiers, Putin, and Lukashenko in the context of the invasion, provided that such calls did not specify a particular location or method of violence (Vengattil and Culliford, 2022). These changes to the content moderation process were not reflected in the public community standards and rules, but social media moderators implemented them in practice.

However, Meta soon revised this decision, allowing calls for violence only in relation to Russian military personnel and prohibiting such calls concerning Russians or heads of state. The company stated that it would not tolerate any manifestations of Russophobia, calls for violence or discrimination against Russians on Facebook and Instagram (Vengattil, 2022).

Currently, many posts of Ukrainian users containing calls for violence against Russians are blocked on Facebook and Instagram as:

- “hate speech” based on “protected characteristics”, such as ethnicity or nationality (Meta, 2023d);
- “violence and incitement”, which refers to calls that could potentially incite or promote violence (Meta, 2023h).

It is worth noting that blocking direct calls for violence against all Rus-

sians as a national group is completely rational from the perspective of international law. Indeed, any expressions of hatred towards a particular group of people based on nationality, which constitute incitement to discrimination, hostility, or violence, are prohibited¹. At the same time, posts with calls for violence against Russian military personnel do not fall under this prohibition. As highlighted by the Oversight Board, such posts refer to Russian military personnel not because of their nationality, but rather due to their involvement in hostilities and violent crimes in the context of Russia's unlawful military aggression against Ukraine (Oversight Board, 2022a).

4. Satire. Meta imposed various restrictions on Ukrainian users for disseminating satirical content about the war, Russians and Putin. Some vivid examples include Facebook's blocking of the satirical project "Toronto Television" (Детектор медіа, 2022), removal of caricatures from the "Durdom" page (Дурдом, n.d.), removal of caricatures (Журавель, 2023b) and restrictions of the account (Журавель, 2023a) of the activist Yuriy Zhuravel, and even debunking of caricatures from the satirical page "Kit i Baba" (Kit i Баба, 2023). 257

Satirical content is often restricted based on Community Standards regarding "hate speech" and "dangerous organisations and individuals". However, it should be emphasised that blocking satirical content is controversial from the perspective of both Meta's rules and international freedom of expression standards.

Meta's standards on "hate speech" (Meta 2023d) and "dangerous organisations and individuals" (Meta, 2023c) stipulate that content that would otherwise violate Community Standards is allowed to be shared on Facebook and Instagram if it is satirical. Moreover, international standards (Special Rapporteur in the field of cultural rights n.d.), which Meta is committed to following according to its own Corporate Human Rights Policy (Meta, 2021), provide for enhanced protection of the right to freedom of artistic expression, including satirical caricatures. Therefore, this raises the need for Meta to reconsider its approach to blocking satire on social media platforms.

5. Violent and graphic content. Telling the world about Russia's aggression, Ukrainian users often post photos and videos that depict atroci-

¹ International Covenant on Civil and Political Rights art. 20, Dec. 16, 1966, 999 U.N.T.S. 171

ties committed by Russian soldiers. Such posts fall under Meta's policy on "Violent and graphic content". Facebook and Instagram users are generally prohibited from sharing content containing particularly violent or graphic scenes, such as content depicting dismemberment, visible innards or charred bodies (Meta, 2023b).

However, there is an exception - content featuring scenes of violence can be published in the context of discussing human rights abuses, armed conflicts, and other serious issues. The importance of allowing content with scenes of violence on the platforms in order to inform the public or document human rights violations was affirmed by the Oversight Board (Oversight Board, 2022b). At the same time, for some content with scenes of violence, Meta adds a warning screen indicating that such content may be potentially sensitive or disturbing to certain users (Meta, 2023b). To Meta's credit, the company tends to allow sharing of graphic content depicting the consequences of Russia's invasion on Facebook and Instagram. Some photos and videos get blurred (Kyiv Not Kiev, 2023).

258

— It goes without saying that the cases of mistaken removal of content by the platforms' algorithms (false positives) do occur. However, these mistakes are often quickly corrected. A prominent example is the brief mass blocking of posts with hashtags like #bucha, #buchamassacre, and others, which contained photographs of people killed by Russians in Bucha. However, Meta promptly responded to appeals from the Ukrainian media community and unblocked these hashtags (Paul, 2022).

There are two aspects of Meta's policy on "violent and graphic content" that the company should improve:

- Criteria for Applying Warning Screens. Meta should clarify the criteria it relies on when applying warning screens to certain types of content with scenes of violence. These criteria should be specified in publicly available Community Standards. The Oversight Board also emphasised this point (Oversight Board, 2022a).

- Moderation of Content Featuring Individuals with Physical Injuries. Meta should pay special attention to the moderation of content featuring individuals with various physical injuries received during armed conflicts, such as lost limbs or scars on the body. A recent example is the blurred photo of Masi Nayyem on Facebook, who lost an eye during the war (ZMINA, 2023). In this case, the blurring was questionable because the photo depicted Masi Nayyem in the way he looks in everyday life. The blurring was later removed after CEDEM appealed to Meta. However, this prece-

dent should be taken into account in future moderation of similar content. After all, many Ukrainian defenders and veterans could find themselves in such situations.

Conclusions. We are now on the brink of change. The war in Ukraine forces social media platforms to respond to new geopolitical realities. Following the full-scale Russian aggression, the volume of war-related content posted on social media platforms has significantly increased. However, social media platforms were ill-prepared for this shift. Their content moderation standards were initially designed for peacetime and did not comprehensively regulate content moderation in the context of armed conflicts.

The Ukrainian media community, which actively covers the course of the war on social media platforms (especially on Meta's Facebook and Instagram), has experienced numerous restrictions imposed on Ukrainian accounts and the content they share. These restrictive measures affected Ukrainian media, journalists, bloggers, activists, and ordinary users who reported on Russia's aggression and documented the atrocities of Russian forces. Ukrainian media community received the highest number of restrictions for posting the following types of content: epithets to describe Russians (e.g. "katsapy", "rusnia", etc.), satirical content related to the war, posts about the Azov Regiment, calls for violence against Russians, and images depicting scenes of violence concerning the war in Ukraine.

259

It became evident that the platforms need to establish clear rules for moderating content about war in the context of international armed conflicts. Meta already took some initial steps in this direction. In particular, Ukrainian users were allowed to publish on Facebook and Instagram the calls for violence against Russian soldiers and photos/videos depicting their atrocities. Meta also lifted the formal restriction on publishing content about the Azov Regiment, but this policy requires further refinement, as such blockages continue to occur in practice.

In addition, there are several other aspects of war-related content moderation that social media platforms need to improve. Meta should make publicly available the information about the lists (and process for establishing the lists) of epithets and dangerous organisations that are considered unacceptable on Facebook and Instagram. They should also cease blocking satirical content, which enjoys greater protection under international law. Furthermore, public Community Standards should include the criteria used to determine the necessity of blurring the content with scenes of violence.

It is essential to ensure that these new changes to the Community Standards are developed not only for internal use by social media moderators (as is often the case now) but are also included in publicly accessible Community Standards.

In conclusion, social media platforms now have a window of opportunity to make significant amendments to content moderation rules in the context of international armed conflicts. Representatives of civil society and governments should assist the platforms in this endeavour.

Джерела та література:

1. Барсукова, Олена. 2022. «Instagram заблокував сторінку Асоціації родин захисників «Азовсталі» після реакції на фейк». Українська правда, 9 серпня 2022. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/9/249940/>

260
— 2. Букви. 2022. «Instagram видалив допис про пресконференцію бійців полку «Азов», хоча він не порушував правил соцмережі». 10 травня 2022. <https://bykvu.com/ua/bukvy/instagram-vydalyv-dopys-pro-preskonferentsiiu-biitsiv-polku-azov-khochha-vin-ne-porushuvav-pravyl-sotsmerezhi/>

3. Бурдяк, Павло. 2023. «Обмеження українського контенту у соцмережах: МЕТАморфози після російської агресії 2022». 15 червня 2023. <https://cedem.org.ua/analytics/obmezheniya-u-sotsmerezah/>

4. Гончарова, Катерина. 2022. «Монополія на правду? Чому Facebook блокує новини українських медіа і що з цим робити». РБК-Україна, 17 листопада 2022. <https://daily.rbc.ua/rus/show/monopoliya-pravdu-chomu-facebok-blokuje-novini-1668602339.html>

5. Детектор медіа. 2022. «Facebook видалив сторінку «Телебачення Торонто»». 18 Листопада 2022. <https://detector.media/infospace/article/205087/2022-11-18-facebook-vydalyv-storinku-telebachennya-toronto/>

6. Драбкіна, Єлизавета. 2022. ««Страйк» за Херсон. Facebook блокує контент українських ЗМІ після скарг росіян». РБК-Україна, 14 листопада 2022. <https://www.rbc.ua/rus/news/strayk-herson-facebook-blokuje-kontent-ukrayinskih-1668427319.html>

7. Дурдом, n.d. Facebook-сторінка. Дата звернення: 30 серпня 2023. <https://www.facebook.com/durdom.in.ua>

8. Журавель, Юрій. 2023а. «Бан за Байдена?». Допис у Facebook, 20 лютого 2023. <https://www.facebook.com/Zhuravelll/posts/pfbid02e>

dybz2c1y9qUDepf3LLqalNlx98tEc54DbkaNRyrskW6N3UieMqhBsYUwWVB1yP7l

9. Журавель, Юрій. 2023б. Допис у Facebook, 17 лютого 2023. https://www.facebook.com/Zhuravelll/posts/pfbid02si2nWL_ch46iSLb8CD629amWgaYseJ25425AJiRrjgVNrucn8dkJKUmwymWJT4pfl

10. Кіт і Баба. 2023. Фото у Facebook, 3 травня 2023. <https://www.facebook.com/babaikit2.0/photos/a.108533030523467/1011046790272082/>

11. Лабораторія цифрової безпеки. 2022. «Звіт: цифрова безпека в українському громадському секторі в умовах війни». 29 вересня 2022. <https://dslua.org/publications/zvit-bezpeka-v-umovah-viyny/>

12. Мельник, Роман. 2023. «Мінцифри домовилось, щоб Facebook та Instagram не блокували контент про полк «Азов»». Детектор медіа, 20 січня 2023. <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/31025/2023-01-20-mintsyfyry-domovylos-shchob-facebook-ta-instagram-ne-blokuvaly-kontent-pro-polk-azov/>

13. Міністерство цифрової трансформації України. 2022. «Мінцифра звернулася з листом до Meta щодо модерації українського контенту». 27 липня 2022. <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifrazvernulasya-z-listom-do-meta-shchodo-moderatsii-ukrainskogo-kontentu>

14. Одінцова, Анастасія. 2022. «Росіяни поскаржились? Facebook блокує контент НВ зі згадкою полку Азов та перехопленням розмови російського військового». НВ, 14 листопада 2022. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/facebook-blokuye-novini-nv->

15. Шевченко, Сашко. 2022. «Facebook та Instagram можуть заблокувати вас, якщо пишете про війну. Чому?» Радіо Свобода, 2 листопада 2022. <https://www.radiosvoboda.org/a/facebook-meta-instagram-blocking-ukraine-war-russia/32112013.html>

16. Article19. 2018. “Facebook Community Standards”. <https://www.article19.org/>

[wp-content/uploads/2018/07/Facebook-Community-Standards-August-2018-1-1.pdf](https://www.article19.org/uploads/2018/07/Facebook-Community-Standards-August-2018-1-1.pdf)

17. CEDEM and The Fix. 2023. “Social media’s impact on the Ukrainian news and publishing space after the full-scale invasion”. <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Social-medias-impact-on-the-Ukrainian-news-and-publishing-space-after-the-full-scale-invasion.pdf>

18. Democracy Reporting International. 2023. "Online discourse in times of war: Analysing the social media conversation around Ukraine". January 9, 2023. https://democracy-reporting.org/en/office_kraine/publications/online-discourse-in-times-of-war-analysing-the-social-media-conversation-around-ukraine

19. Facebook. n.d. a. "I don't think Facebook should have taken down my post." Help Centre. Accessed August 12, 2023. https://www.facebook.com/help/2090856331203011?helpref=faq_content

20. Facebook. n.d. b. "My personal account was disabled" Help Centre. Accessed August 12, 2023. <https://en-gb.facebook.com/help/contact/260749603972907>

21. Facebook. n.d. c. "What are recommendations on Facebook?" Help Center. Accessed August 25, 2023. <https://www.facebook.com/help/1257205004624246>

262 — 22. Harwell, Drew, and Rachel Lerman. 2022. "How Ukrainians have used social media to humiliate the Russians and rally the world". The Washington Post, March 1, 2022. <https://www.washingtonpost.com/technology/2022/03/01/social-media-ukraine-russia/>

23. Human Rights Watch. 2022. "Russia, Ukraine, and Social Media and Messaging Apps". June 1, 2022. <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/russia-ukraine-and-social-media-and-messaging-apps>

24. Instagram. n.d. "Community Guidelines". Accessed August 22, 2023. <https://help.instagram.com/477434105621119>

25. International Covenant on Civil and Political Rights art. 20, Dec. 16, 1966, 999 U.N.T.S. 171

26. Kyiv Not Kiev. 2023. Фото у Facebook, 3 травня 2023. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=720349899868670&et=pcb.720350346535292>

27. Lviv Media Forum. 2022. «3 24 лютого українці все частіше потрапляють під обмеження у соцмережах.» Допис у Facebook, 14 липня 2022. <https://www.facebook.com/145271538955004/posts/pfbid0338ydKNbihBtG6gxBEXu4u78C6rcqRUZFaW2aYu1axP7TuqE3D91Yz3bCaFFiZXJl/?d=n>

28. Media Development Foundation. 2022. "Ukrainian media VS Meta: how the platform limits publication of verified content by independent local publishers". <https://research.mediadevelopmentfoundation.org/en/fb-2022>

29. Meta. 2021. "Corporate Human Rights Policy". <https://about>.

fb.com/wp-content/uploads/2021/03/Facebooks-Corporate-Human-Rights-Policy.pdf

30. Meta. 2022a. “Counting strikes”. Transparency Center. Last modified October 4, 2022. <https://transparency.fb.com/uk-ua/enforcement/taking-action/counting-strikes/>

31. Meta. 2022b. “Disabling accounts”. Transparency Center. Last modified January 19, 2022. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/disabling-accounts/>

32. Meta. 2022c. “Meta’s Ongoing Efforts Regarding Russia’s Invasion of Ukraine”. Newsroom. February 26, 2022. <https://about.fb.com/news/2022/02/metas-ongoing-efforts-regarding-russias-invasion-of-ukraine/>

33. Meta. 2022d. “Providing context on sensitive or misleading content”. Transparency Center. Last modified January 19, 2022. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/context-on-sensitive-misleading-content/>

34. Meta. 2022e. “Removing Pages and groups”. Transparency Center. Last modified October 4, 2022. <https://transparency.fb.com/uk-ua/enforcement/taking-action/removing-pages-groups/>

35. Meta. 2023a. “Restricting accounts”. Transparency Center. Last modified February 23, 2023. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/restricting-accounts/>

36. Meta. 2023b. “Violent and Graphic Content”. Transparency Center. Accessed September 10, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/violent-graphic-content/>

37. Meta. 2023c. “Dangerous Organisations and Individuals”. Transparency Center. Accessed September 10, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/dangerous-individuals-organizations/>

38. Meta. 2023d. “Hate Speech”. Transparency Center. Accessed September 10, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/hate-speech/>

39. Meta. 2023e. “Reducing the distribution of problematic content”. Transparency Center. Last modified May 18, 2023. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/lowering-distribution-of-problematic-content/>

40. Meta. 2023f. “Restricting accounts of public figures during civil unrest”. Transparency Center. Last modified January 30, 2023. <https://>

transparency.fb.c m/uk-ua/enforcement/taking-action/restricting-accounts-by-public-figures/

41. Meta. 2023g. “Taking down violating content”. Transparency Center. Last modified February 22, 2023. <https://transparency.fb.c m/uk-ua/enforcement/taking-action/taking-down-violating-content/>

42. Meta. 2023h. “Violence and Incitement”. Transparency Center. Accessed September 12, 2023. <https://transparency.fb.c m/uk-ua/policies/community-standards/violence-incitement/>

43. Meta. n.d. a. “About advertising restrictions”. Business Help Center. Accessed August 22, 2023. <https://www.facebook.com/business/help/975570072950669>

44. Meta. n.d. b. “Facebook Community Standards”. Transparency Center. Accessed August 20, 2023. <https://transparency.fb.c m/uk-ua/policies/community-standards/>

264 — 45. Nadiyno. 2023. «Що таке тіньовий бан в Instagram». Останнє оновлення 9 лютого 2023. <https://nadiyno.org/shho-take-tinovyj-ban-v-instagram/>

46. Oversight Board. 2020. “Nazi quote”. <https://www.oversightboard.com/decision/FB-2RDRCVQ/>

47. Oversight Board. 2022a. “Russian poem”. <https://www.oversightboard.com/decision/FB-MBGOTVN8>

48. Oversight Board. 2022b. “Sudan graphic video”. <https://www.oversightboard.com/decision/FB-AP0NSBVC>

49. Paul, Katie. 2022. “Facebook owner Meta briefly blocks hashtags tied to Bucha killings”. Reuters, April 5, 2022. <https://www.reuters.com/technology/facebook-owner-meta-briefly-blocks-hashtags-tied-bucha-killings-2022-04-05/>

50. Special Rapporteur in the field of cultural rights, n.d. “Artistic freedom”. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-cultural-rights/artistic-freedom>

51. The Intercept. 2021. “Facebook Dangerous Individuals and Organizations List (Reproduced Snapshot)”. October 12, 2021. <https://theintercept.com/document/facebook-dangerous-individuals-and-organizations-list-reproduced-snapshot/>

52. Vengattil, Munsif, and Elizabeth Culliford. 2022. “Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders”. Reuters, March 11, 2022. <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians-2022-03-10/>

53. Vengattil, Munsif. 2022. "Meta narrows guidance to prohibit calls for death of a head of state". Reuters, March 14, 2022. <https://www.reuters.com/technology/meta-narrows-guidance-restrict-calls-death-head-state-2022-03-14/?taid=622f4a77e9b0210001228b54&>

54. ZMINA. 2023. «Фейсбук приховав фото адвоката Масі Найема після поранення через «сцени насилля і жорстокості». 30 Березня 2023. https://zmina.info/news/feysbuk-prykhovav-photo-advokata-masi-nayyema-pislya-poranennya-cherez-stseny-nasyllya-i-zhorstokosti/?fb_lid=IwAR1wk-E58M48EkiZIKr8aNR3bQQtLHINc-u2kbqrNhoD7VVcKWPZp45swa1A

References:

1. Barsukova, Olena. 2022. «Instagram zablokuvav storinku Asotsiatsii rodyn zakhysnykiv «Azovstali» pislia reaktsii na feik». Ukrainska pravda, 9 serpnia 2022. <https://life.ppravda.com.ua/society/2022/08/9/249940/>

2. Bukvy. 2022. «Instagram vydalyv dopys pro preskonferentsiiu biitsiv polku «Azov», khochha vin ne porushuvav pravyl sotsmerezhi». 10 travnia 2022. <https://bykvu.com/ua/bukvy/instagram-vydalyv-dopys-pro-preskonferentsiiu-biitsiv-polku-azov-khochha-vin-ne-porushuvav-pravyl-sotsmerezhi/>

265

3. Burdiak, Pavlo. 2023. «Obmezhennia ukrainskoho kontentu u sotsmerezhakh: METAmorfozy pislia rosiiskoi ahresii 2022». 15 chervnia 2023. <https://cedem.org.ua/analytics/obmezhennya-u-sotsmerezhah/>

4. Honcharova, Kateryna. 2022. «Monopoliia na pravdu? Chomu Facebook blokuie novyny ukrainskykh media i shcho z tsym robyty». RBK-Ukraina, 17 lystopada 2022. <https://daily.rbc.ua/rus/show/monopoliya-pravdu-chomu-facebok-blokue-novini-1668602339.html>

5. Detektor media. 2022. «Facebook vydalyv storinku «Telebachennia Toronto»». 18 Lystopada 2022. <https://detector.media/infospace/article/205087/2022-11-18-facebook-vydalyv-storinku-telebachennya-toronto/>

6. Drabkina, Yelyzaveta. 2022. ««Straik» za Kherson. Facebook blokuie kontent ukrainskykh ZMI pislia skarh rosiian». RBK-Ukraina, 14 lystopada 2022. <https://www.rbc.ua/rus/news/strayk-herson-facebook-blokue-kontent-ukrayinskih-1668427319.html>

7. Durdod, n.d. Facebook-storinka. Data zvernennia: 30 serpnia 2023. <https://www.facebook.com/durdod.in.ua>

8. Zhuravel, Yurii. 2023a. «Ban za Baidena?». Dopys u Facebook, 20 liutoho 2023. <https://www.facebook.com/Zhuravelll/posts/pfbid02e dybz>

2c1y9qUDEpf3LLqaLNx98tEc54DbkaNRyrskW6N3UieMqhBsYUwWV
B1yP7l

9. Zhuravel, Yurii. 2023b. Dopys u Facebook, 17 liutoho 2023. https://www.facebook.com/Zhuravelll/posts/pfbid02si2nWL_ch46iSLb8CD629amWgaYseJ25425AJiRrjgVNrucn8dkJKUmwymWJt4pfl

10. Kit i Baba. 2023. Foto u Facebook, 3 travnia 2023. <https://www.facebook.com/babaikit2.0/photos/a.108533030523467/1011046790272082/>

11. Laboratoriia tsyfrovoi bezpeky. 2022. «Zvit: tsyfrova bezpeka v ukrainskomu hromadskomu sektori v umovakh viiny». 29 veresnia 2022. <https://dslua.org/publications/zvit-bezpeka-v-umovah-viyny/>

12. Melnyk, Roman. 2023. «Mintsyfry domovylos, shchob Facebook ta Instagram ne blokuvaly kontent pro polk «Azov»». Detektor media, 20 sichnia 2023. <https://ms.detektor.media/sotsmerezhi/post/31025/2023-01-20-mintsyfry-domovylos-shchob-facebook-ta-instagram-ne-blokuvaly-kontent-pro-polk-azov/>

266

13. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. 2022. «Mintsyfra zvernulasia z lystom do Meta shchodo moderatsii ukrainskoho kontentu». 27 lystopada 2022. <https://thedigital.gov.ua/news/mintsyfra-zvernulasya-z-listom-do-meta-shchodo-moderatsii-ukrainskoho-kontentu>

14. Odintsova, Anastasiia. 2022. «Rosiiany poskarzhylys? Facebook blokuie kontent NV zi zghadkoiu polku Azov ta perekhoplenniam rozmovy rosiiskoho viiskovoho». NV, 14 lystopada 2022. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/facebook-blokuye-novini-nv-zi-zgadkoyu-polku-azov-i-vikrittuya-okupantiv-cherez-skargi-rosiyan-50284000.html>

15. Shevchenko, Sashko. 2022. «Facebook ta Instagram mozht zablokuvaty vas, yakshcho pyshete pro viinu. Chomu?» Radio Svoboda, 2 lystopada 2022. <https://www.radiosvoboda.org/a/facebook-meta-instagram-blocking-ukraine-war-russia/32112013.html>

16. Article19. 2018. “Facebook Community Standards”. <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/07/Facebook-Community-Standards-August-2018-1-1.pdf>

17. CEDEM and The Fix. 2023. “Social medias impact on the Ukrainian news and publishing space after the full-scale invasion”. <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Social-medias-impact-on-the-Ukrainian-news-and-publishing-space-after-the-full-scale-invasion.pdf>

18. Democracy Reporting International. 2023. "Online discourse in times of war: Analysing the social media conversation around Ukraine". January 9, 2023. https://democracy-reporting.org/en/office_kraine/publications/online-discourse-in-times-of-war-analysing-the-social-media-conversation-around-ukraine

19. Facebook. n.d. a. "I dont think Facebook should have taken down my post." Help Centre. Accessed August 12, 2023. https://www.facebook.com/help/2090856331203011?helpref=faq_content

20. Facebook. n.d. b. "My personal account was disabled" Help Centre. Accessed August 12, 2023. <https://en-gb.facebook.com/help/contact/260749603972907>

21. Facebook. n.d. c. "What are recommendations on Facebook?" Help Center. Accessed August 25, 2023. <https://www.facebook.com/help/1257205004624246>

22. Harwell, Drew, and Rachel Lerman. 2022. "How Ukrainians have used social media to humiliate the Russians and rally the world". The Washington Post, March 1, 2022. <https://www.washingtonpost.com/technology/2022/03/01/social-media-ukraine-russia/>

23. Human Rights Watch. 2022. "Russia, Ukraine, and Social Media and Messaging Apps". June 1, 2022. <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/russia-ukraine-and-social-media-and-messaging-apps>

24. Instagram. n.d. "Community Guidelines". Accessed August 22, 2023. <https://help.instagram.com/477434105621119>

25. International Covenant on Civil and Political Rights art. 20, Dec. 16, 1966, 999 U.N.T.S. 171

26. Kyiv Not Kiev. 2023. Foto u Facebook, 3 travnia 2023. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=720349899868670&et=pcb.720350346535292>

27. Lviv Media Forum. 2022. «Z 24 liutoho ukraintsi vse chastishe potrapliaiut pid obmezhenia u sotsmerezkhakh.» Dopys u Facebook, 14 lypnia 2022. <https://www.facebook.com/145271538955004/posts/pfbid038bydKNbihBtG6gxBExu4u78C6rcqRUZFaW2aYu1axP7TuqE3D91Yz3bCaFFiZXJl/?d=n>

28. Media Development Foundation. 2022. "Ukrainian media VS Meta: how the platform limits publication of verified content by independent local publishers". <https://research.mediadevelopmentfoundation.org/en/fb-2022>

29. Meta. 2021. “Corporate Human Rights Policy”. <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2021/03/Facebooks-Corporate-Human-Rights-Policy.pdf>

30. Meta. 2022a. “Counting strikes”. Transparency Center. Last modified October 4, 2022. <https://transparency.fb.com/uk-ua/enforcement/taking-action/counting-strikes/>

31. Meta. 2022b. “Disabling accounts”. Transparency Center. Last modified January 19, 2022. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/disabling-accounts/>

32. Meta. 2022c. “Metas Ongoing Efforts Regarding Russias Invasion of Ukraine”. Newsroom. February 26, 2022. <https://about.fb.com/news/2022/02/metas-ongoing-efforts-regarding-russias-invasion-of-ukraine/>

268 — 33. Meta. 2022d. “Providing context on sensitive or misleading content”. Transparency Center. Last modified January 19, 2022. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/context-on-sensitive-misleading-content/>

34. Meta. 2022e. “Removing Pages and groups”. Transparency Center. Last modified October 4, 2022. <https://transparency.fb.com/uk-ua/enforcement/taking-action/removing-pages-groups/>

35. Meta. 2023a. “Restricting accounts”. Transparency Center. Last modified February 23, 2023. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/restricting-accounts/>

36. Meta. 2023b. “Violent and Graphic Content”. Transparency Center. Accessed September 10, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/violent-graphic-content/>

37. Meta. 2023c. “Dangerous Organisations and Individuals”. Transparency Center. Accessed September 10, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/dangerous-individuals-organizations/>

38. Meta. 2023d. “Hate Speech”. Transparency Center. Accessed September 10, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/hate-speech/>

39. Meta. 2023e. “Reducing the distribution of problematic content”. Transparency Center. Last modified May 18, 2023. <https://transparency.fb.com/enforcement/taking-action/lowering-distribution-of-problematic-content/>

40. Meta. 2023f. “Restricting accounts of public figures during civil unrest”. Transparency Center. Last modified January 30, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/enforcement/taking-action/restricting-accounts-by-public-figures/>

41. Meta. 2023g. “Taking down violating content”. Transparency Center. Last modified February 22, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/enforcement/taking-action/taking-down-violating-content/>

42. Meta. 2023h. “Violence and Incitement”. Transparency Center. Accessed September 12, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/violence-incitement/>

43. Meta. n.d. a. “About advertising restrictions”. Business Help Center. Accessed August 22, 2023. <https://www.facebook.com/business/help/975570072950669>

44. Meta. n.d. b. “Facebook Community Standards”. Transparency Center. Accessed August 20, 2023. <https://transparency.fb.com/uk-ua/policies/community-standards/>

45. Nadiyno. 2023. «Shcho take tinovyi ban v Instagram». Ostannie onovlennia 9 liutoho 2023. <https://nadiyno.org/shho-take-tinovyj-ban-v-instagram/> 269

46. Oversight Board. 2020. “Nazi quote”. <https://www.oversightboard.com/decision/FB-2RDRCVQ/>

47. Oversight Board. 2022a. “Russian poem”. <https://www.oversightboard.com/decision/FB-MBGOTVN8>

48. Oversight Board. 2022b. “Sudan graphic video”. <https://www.oversightboard.com/decision/FB-AP0NSBVC>

49. Paul, Katie. 2022. “Facebook owner Meta briefly blocks hashtags tied to Bucha killings”. Reuters, April 5, 2022. <https://www.reuters.com/technology/facebook-owner-meta-briefly-blocks-hashtags-tied-bucha-killings-2022-04-05/>

50. Special Rapporteur in the field of cultural rights, n.d. “Artistic freedom”. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-cultural-rights/artistic-freedom>

51. The Intercept. 2021. “Facebook Dangerous Individuals and Organizations List (Reproduced Snapshot)”. October 12, 2021. <https://theintercept.com/document/facebook-dangerous-individuals-and-organizations-list-reproduced-snapshot/>

52. Vengattil, Munsif, and Elizabeth Culliford. 2022. “Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders”. Reuters, March

11, 2022. <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians-2022-03-10/>

53. Vengattil, Munsif. 2022. “Meta narrows guidance to prohibit calls for death of a head of state”. Reuters, March 14, 2022. <https://www.reuters.com/technology/meta-narrows-guidance-restrict-calls-death-head-state-2022-03-14/?taid=622f4a77e9b0210001228b54&>

54. ZMINA. 2023. «Feisbuk prykhovav foto advokata Masi Naiema pislia poranennia cherez «stseny nasyllia i zhorstokosti». 30 Bereznia 2023. https://zmina.info/news/feysbuk-prykhovav-photo-advokata-masi-nayyema-pislya-poranennya-cherez-stseny-nasyllia-i-zhorstokosti/?fb_lid=IwAR1wk-E58M48EkiZIKr8aNR3bQQtLHINC-u2kbqrNhoD7VVcKWPZp45swa1A

РЕЦЕНЗІЇ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2023. –
Том 12. – С. 271-278

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2023. –
Vol. 12. – pp. 271-278

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.271-278>

УДК: 172 (261.7)

© Іван Монолатій¹

ВІДКРИТТЯ РОДИННОЇ САГИ ФРЕДРІВ-ШЕПТИЦЬКИХ: НА ПЕРЕХРЕСТІ ІСТОРІЇ, КУЛЬТУРИ, РЕЛІГІЇ І МЕЦЕНАТСТВА

Рец. на: Ігор Набитович. Сага мистецької родини: Александер Фредро, Софія Шептицька, митрополит Андрей Шептицький. Київ: Дух і Літера, 2023. 792 с. (Серія «Постаті культури»).

271

Нова книжка професора Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні Ігоря Набитовича “Сага мистецької родини” – трикнижка про “батька польської комедії”, драматурга Фредра, його доньку – письменницю й малярку Софію Шептицьку, та їх внука і сина – митрополита Шептицького. Якщо постаті великого Митрополита присвячена вже ціла бібліотека, то творча біографія А. Фредра українською представлена тут уперше, а життєопис його доньки Софії, матері Митрополита – і українською, й польською – теж уперше. Зауважмо, що коротка книжка Софії Манькут (“Софія з Фредрів Шептицька”)² – лише була спробою релігійного портрета графині Шептицької.

І. Набитович є відомим дослідником українсько-польсько-білоруського пограниччя³.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ. E-mail: iwan.monolatij@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8963-774X>

² Манькут Софія. Софія з Фредрів Шептицька. Львів: Свічадо, 2015. 152 с.

³ Набитович Ігор. “Закривавлений меч славних воїв пізнав ти, москалю...”: битва під Оршею (1514) в українсько-білоруській та польсько-литовській поетичній традиції // Мандруючи світами і віками. Збірник на пошану Юрія Пелешенка / Ред. І. Набитович. Київ, 2016. С. 114-129; Набитович Ігор. Genius loci Drohobycza

“Сага мистецької родини” є, на моє переконання, свідченням того, що інтелектуальна біографія, історія Галичини кінця XVIII-го – першої половини XX віку, історія австрійського, польського галицького театру, французького і польського малярства другої половини XIX століття, українського іконопису та малярства доби Модернізму – може бути написана як науковий, і, водночас, літературний текст, як синтеза історії двох галицьких родин – на тлі політичної історії Галичини та Європи, а водночас і історії культури і меценатства.

Ігор Набитович, як видається, увів в українську культуру особливий піджанр інтелектуальної біографії: представлення життя, творчості, політичної діяльності принаймні трьох поколінь на тлі доби. У попередній книжці цього автора “Дерево життя літературного роду: Іван Федорович, Володислав Федорович, Дарія Віконська” (що вийшла в тій же серії “Постаті культури” у 2018 р.)⁴ вперше застосована ідея показу життєопису літературно-мистецької галицької родини на тлі історії XIX – першої половини XX віку⁵.

272

Знову ж “Сага мистецької родини” вписана в той же історичний контекст, хоча й головний наголос тут зроблено не тільки на історії повсякденності роду Фредрів і Шептицьких, але й культурного розвитку в Галичині театру, малярства, літератури, іконопису.

Ігор Набитович виходить за межі замкненого кола дотеперішніх досліджень постаті Андрія Шептицького чи його брата отця Климентія, розширюючи простір представлення родинної біографії на життя прадіда Митрополита Яцека Фредра, творчість його діда Александра Фредра, творчої спадщини Софії Шептицької, привід-

u schyłku epoki Habsburgów w pamiętnikach polskichich i ukraińskich, // Pogranicze kultur (odrębność wymiana - przenikanie - dialog). Studia i szkice / Pod red. Oksany Weretiuk, Jana Wolskiego i Grzegorza Jaśkiewicza, Rzeszów 2009. – S. 87-95; Набитович Ігор. «Дрогобицькі» романи: «Перехресні стежки» Івана Франка і «Henryk Flis» Станіслава Антонія Мюллера (Спроба порівняльної характеристики) // Франкознавчі студії. Том 3. Дрогобич: Коло, 2005. С. 74-91; Набитович Ігор. Феномен пагранічча. Польская, українская і беларуская літаратура: уплывы і ўзаемаўзбагачэнне / Пад. рэд. Сяргея Кавалёва і Ігара Набытовыча. – Мінск: Кнігазбор, 2008; Українські письменники XX століття польського походження // Spotkania polsko-ukraińskie: Język-Kultura-Literatura. Chełm: PWSZ, 2006. S.225-236.

⁴ Ігор Набитович. Дерево життя літературного роду: Іван Федорович, Володислав Федорович, Дарія Віконська. Київ: Дух і Літера, 2018. 560 с.

⁵ Boruszkowska Iwona, Życie i twórczość w cieniu trzech epok: ukraińska biografia intelektualna, „Pamiętnik Literacki” 2020, (Vol. 111), nr 4 s. 261-266.

кривання сімейних таємниць родів Фредрів-Шептицьких, вписуючи їх у простір півторастолітнього тривання в історії Галичини.

Автор розповідає, ґрунтуючись на спогадах, листуванні сучасників, історію нещасливого шлюбу Софії Яблонівської-Скарбек, першої дружини графа Станіслава Скарбека (будівничого театру у Львові, який носить нині ім'я Марії Заньковецької), історію кохання її й офіцера армії Наполеона Бонапарта – себто батьків Софії Шептицької. Фредро був автором порнографічних поем і віршів у часи воєн Наполеона, а далі став культовою постаттю польської комедії, галицьким (за духом і неповторними постатями) драматургом. Цій найупізнаванішій постаті Галичини XIX віку для польської культурної пам'яті присвячена перша книжка трилогії (“Час війни і театру. Під сузір'ями Марса і Талії”). Часи молодості Фредра у Львові на початку 1800-х років автор передає словами тодішнього сучасника, ніби стилізуючи особливості фредрівських комедій: у ті “часи у Львові й еліта, і плебс забавлялися безконечно, кохалися до самозабуття, в карти грали без пам'яті, впивалися смертельно й жилося там весело – як за добрих часів” (с. 37).

273

Після воєн Наполеона Галичина загалом була центром австрійської культури. Яскравою постаттю тут був Моцарт, наймолодший син Вольфганга Амадея Моцарта – Франц Ксавер Вольфганг, який народився у рік смерті батька. Моцарт-молодший визнавав себе «представником віденської культури в провінції» (Ларрі Вулф). Він приїхав сюди у 1808 році як вчитель музики і провів тут головні роки творчости.

Александр Фредро став “польським Мольєром”, уважним глядачем і мистецьким виразником життя Галичини часу сутінків шляхетської Польщі, її завершення й нидіння. Його сміх і гумор найчастіше гіркий. Він стає свідченням проминання цього шляхетського світу. Творчість Фредра-комедіографа поступово перетворює Галичину й у центр польської культури.

Друга книжка трилогії “Час малярства, літератури і віри. Під омофором святого Луки” – історія життя і творчості графині Софії-молодшої Фредро, матері митрополита Шептицького. Як пише Ігор Набитович, вона народилася й жила в добу, коли в європейському мистецтві (особливо після Весни народів 1848 року, яка розтинає це століття по його екватору) починалися усе бурхливіші зміни, перехід від традиційного академічного малярства до народження нових

мистецьких способів вираження світу, що знаменує імпресіонізм. Її смерть майже збігається із завершенням одного з етапів цих змін – із закінченням часів Art Nouveau. Лесть помітні вібрації цих перемін, можна відчутти у її малярській спадщині, віднайти у її листах, у спогадах про її сина, майбутнього Митрополита. Загалом уперше в науково-мистецький обіг тут уводиться опис майже усієї малярської спадщини Софії Шептицької, який представлений на тлі творчості її вчителів-малярів (Генрика Родаковського, знаменитого львівського портретиста, Франсуа Ніколя Шіфляра, приятеля Віктора Гюго, автора знаменитого портрета цього класика французької літератури, Шарля Фрасуа Добіньї – мистця Барбізонської школи малярства, що була передвісником французького імпресіонізму). Вплив Барбізонської школи Ігор Набитович добачає й у відомому пейзажі з Лаврова пензля митрополита Шептицького. У книжці вперше представлена і прозова творчість матері Митрополита.

274 — Життєпис Софії Шептицької має свою інтригу. Автор вводить у її біографію велику особливу вставну історію-портрет принцеси баварського королівського роду Віттельсбахів. Порівнюючи їх долю, Ігор Набитович пише: “Елізабет Віттельсбах та графиня Софія Фредро народилися у різних країнах і ніколи не зустрічалися. Але їхні долі є маркантними для порівняння на тлі подій XIX віку, дають змогу побачити їх часи у багатомірному калейдоскопі – однієї на тлі історії Європи, а другої – на мапі історії Галичини.

Їхні життя закінчилися майже одночасно, завершуючи й історію «довгого» XIX віку. Перша загинула на пристані у Женеві від удару в серце загостреним напилком італійського терориста; друга відійшла, хоч і важко хвора, але в любові, на окраїні Габсбурзької монархії в селі Прилбичі – серед рідних і близьких їй людей.

Перша народила сина, який мав стати володарем величезної світової монархії, але закінчив життя самогубством. Друга ж повила сина, який став князем Церкви і батьком для однієї із гілок народу, який століттями, втративши свою державність і еліту, блукав у темряві й бездоріжжі історії, шукаючи своєї ідентичності й повернення на битий шлях державного життя...” (с. 243). Автор вписує в історію Фредрів-Шептицьких історію королівських родів Віттельсбахів та Габсбургів, демонструючи, як тісно може часом переплітатися така історія, ховаючи в собі й певні сімейні таємниці цих родин...

На основі листів та мемуарів Софії Шептицької, спогадів родини Фредрів автор зокрема, детально реконструює історію знайомства, кохання, весілля Софії Фредро та Івана Шептицького, відтворює історію повсякденного життя родини Шептицьких, атмосферу, в яких виховувалися їхні діти.

Реальність постатей книжки варто продемонструвати уривком візиту до львівського архиєпископа під час Великодніх свят, в якому Софія виявляє фредрівське гумористичне світосприймання, мистецький талант опису ситуації, у якій опиняється неспівмілива 19-літня панна – після повернення через кілька літ життя в Парижі (додаймо, що цей уривок є й взірцем перекладацьких стилізацій спогадів Шептицької Ігорем Набитовичем): «...Ми [Софія-молодша, майбутня Шептицька, з мамою. – Авт.] увійшли останніми, коли сальон уже був повнісіньким. Усі сподівалися, що я або на три лікті ще виросла [за час перебування в Парижі. – Авт.], або мої очі та волосся стали чорними. Отож усі розглядаються, як я сунуся за мамою – як давній римський фрегат.

275

Мама відвалює [оточенню архиєпископа. – Авт.] гарний комплімент, забирає [з таці] останній шматок жовтка і відвертається до дружини намісника [графині Марії Голуховської. – Авт.] з довгим компліментом, а мене залишає навпроти архиєпископа і шматочка єдиного білка на таці, для вхоплення якого мені дістається тупа виделка. Архиєпископ щідить щось нудне, таке щось про щастя, про успіхи і здоров'я, усі продають витрішки на мене, а я починаю погоню за сим білим кавальчиком... Кожного разу, коли я намагаюся впіймати його виделкою, він вислизає, й, вальсуючи, летить на протилежний кінець таці. А архиєпископ сидить, а всі мене розглядають, а я солодко всміхаюся й кланяюся, закликаючи усіх святих, щоб сей нещасний кавальчик свяченого дався спійматися – а не вдається. Накінець я так зграбно й зненацька тицьнула в нього затупленою виделкою, що тацю з рук архиєпископа трохи не випхнула, але [се свячене] упіймала й проковтнула!!

[...] Се все неделикатність з боку архиєпископа й усіх, щоб собі вигідно жовтки вибирати, а білки залишати...» (с. 310-311. Уривок з листа Софії Шептицької до її найкращої приятельки і небоги Ванди Скшинської).

У третій книжці трилогії “Час віри, чину і мистецтва. Sacrum et profanum” автор демонструє, як Андрей Шептицький, повернувшись

разом із братом – отцем Климентієм, до конфесійної традиції свого роду, модернізував Українську греко-католицьку Церкву, надав їй національного обличчя і за формою, і за внутрішнім змістом. Така модернізація дала змогу цій Церкві вижити у найскладніших історичних обставинах і в його часи, відродитися й тривати до сучасності.

Релігійну, політичну, культурологічну діяльність Митрополита автор розглядає на тлі його доби й біографії як цілісність – у контексті його доктрини про повернення Сходу до єдності з Апостольською столицею, очищення традицій української Церкви від привнесених у обрядовість і літургію латинських рис, повернення до візантійських джерел сакрального українського малярства, творення модерного сакрального мистецтва, яке відображало як візантійські традиції, культурну звичаєвість Русь-України, так і їхні національно означені мистецькі, релігійно-духовні трансформації доби Модернізму. У меценатській діяльності, культурній доктрині Митрополита сформульовано було переконання, що основами будь-якої культури є «людська праця, наука, мистецтво й багато подібного». Але на першому місці, найважливішим патерном культури було: «шанувати людське життя, людську свободу...». Тому сотні врятованих ним, його братом, отцем Климентієм Шептицьким, кліром Української греко-католицької Церкви, людських життів – це реалізація не словом, а ділом його доктрини життя-як-мистецтва, життя-як-Істини.

Ігор Набитович формулює особливу доктрину меценатської діяльності Митрополита та створення Національного Музею у Львові: ця ненастанна праця збереження, консервації, реновації сакрального мистецтва була найважливішим доводом – за допомогою культури і мистецтва, – що не Габсбурзька монархія, не Річ Посполита, а саме українці є автохтонами на цій землі, є її повноправними спадкоємцями.

Серед наративних стратегій книжки – сказати б, метафоричне згущення історичних тенденцій через нумізматику і мистецьку символіку: “Починаючи від 1920-х років у Другій Речі Посполитій формується культ Коменданта Юзефа Пілсудського. Культ особи Вождя провадив до мілітаризації публічної сфери, обмеження повноважень законодавчої та виконавчої владних інституцій. Подібні тенденції спостерігалися й у інших тоталітарних державах, у яких вождем був або фюрер, або генеральний секретар, або дуче.

Цей напрям розвитку держави як свічадо віддзеркалює нумізматику. З 1934 року в обіг були випущені срібні монети номіналом 2, 5 та 10 злотих із двома типами орлів на реверсі. На аверсі була подібна Юзефа Пілсудського. Це суворий монументальний образ, до певної міри спрощений – ніби витесаний із твердого граніту. Мілітарний компонент цього погруддя підкреслений деталями військового мундира.

Гроші з портретом Коменданта замінили дотихчасові срібні монети того ж номіналу з образом жінки – Полонії, яка уособлювала Польщу. М'якість її образу, середньовічні шати, тло для голови – колоски як промені сонця – замінив образ-символ войовника, батька-вождя, провідника нації” (с. 714). До слова, автор вдається й до, здавалося б, жартівливих дигресій, які насправді стають важливими художніми мазками, наприклад на полотні доби Габсбургів: “...Грошова система монархії мала трохи анекдотичні мірки. Тоді мовилося, що гульден – то фльорин, фльорин – це ринський, а ринський – це дві корони; одна корона – це тридцять грейцерів; у кінці XIX століття, коли мідні грейцери вилучили з обігу, додавали, що шустка – це 10 грейцерів, але на них написано «20 гелерів». Галицька приказка виражала бідність бойківського люду: мідна монета 4 грейцери бачилася як поважна сума, бо будь-яка згуба виражалася приказкою: «Пропава капшук і штири грейцери»” (с. 398).

277

Митрополит Андрей Шептицький благословляв і чував над акцією рятування євреїв, які проводив чорний і білий клір Української греко-католицької Церкви. Але його так і не визнано Праведником народів світу. І це невизнання, доводить автор книжки, є виразом найвищої несправедливості й невдячності у сучасному світі з боку Яд Вашем.

У Давньому Римі, пише І. Набитович, існувала особлива форма покарання – *damnatio memoriae* або прокляття пам'яті – посмертне приречення на замовчування та забуття. Імена тих, кого було засуджено на *damnatio memoriae*, усували з документів, пам'ятників, а скульптури, горельєфи й барельєфи з їхніми зображеннями розбивали, будинки розвалювали, на мальовидлах їхні обличчя зтирали. У книжці “Сага мистецької родини” постійно демонструється, як подібне сталося на довгі роки й із пам'яттю про рід Фредрів-Шептицьких.

Окремим доповненням наративної структури книжки є вклейки у ній, які є візуальним доповненням тексту: вона розгортається від

портретів Александра Фредра, його родини, малюнків Яна Фредра (його сина), цілої серії (авто)портретів та ікон Софії Шептицької, полотен її учителів (Ф. Н. Шіфляра та Ш. Ф. Добінї), картин, які вона копіювала в Люврі, малярських творів Митрополита, родинних світлин та місць, пов'язаних із родинами Фредрів-Шептицьких (Бенькова Вишня, Рудки, Прилбичі, Брухналь, Соколівка), портретів Шептицького пензля Олекси Новаківського, Модеста Сосенка, Яна Розена.

Ігор Набитович у “Сазі мистецької родини” відтворив цілу Атлантиду загубленого й приреченого на *damnatio memoriae* найславетнішого українсько-польського роду Галичини. Поєднання регіональної історії з історією Європи є свідченням того, що історія мистецького роду Фредрів-Шептицьких – особливе уособлення історії Галичини, життя на пограниччі української та польської, австрійської та єврейської культур і світів, пошуків своєї релігійної та національної самоідентичности.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Шановні автори!

Для публікації статті текст необхідно надіслати **до визначеного терміну** на одну з електронних адрес редколегії «Медіафоруму»: i.osadtsa@chnu.edu.ua; ivosadtsa@yahoo.com

1. Файл з текстом статті та анотаціями.

Обсяг: стаття до 0,5 – 0,75 авт. арк., рецензія, повідомлення – до 0,25 авт. арк., включно з резюме і посиланнями.

Формат А-4, відстань між рядками – 1,5 інтервала, кегль 14, гарнітура Times New Roman; усі поля: 2 см; абзац – 0,5 см (у тексті статті); **сторінки** статті мають бути пронумеровані.

Редколегія та автори послуговуються в оформленні статей **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА (CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE)**. Основні зразки оформлення джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА наведені нижче, більш детально з ним можна ознайомитися за цим посиланням http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

279

Структура статті:

- УДК;
- прізвище автора(ів) та назва статті українською та англійською мовами;
- повна назва установи та підрозділу, де виконувалася робота українською та англійською мовами;
- анотація українською та англійською мовами;
- ключові слова українською та англійською мовами;
- розширена анотація англійською мовою (для статей англійською мовою зробити розширене резюме українською) – Abstract; Обсяг до 1 сторінки;
- текст статті мовою оригіналу (структура статті: постановка наукової проблеми та її значення; аналіз останніх досліджень із цієї проблеми; формулювання мети та завдань статті; виклад основного матеріалу; висновки);
 - список джерел (в алфавітному порядку). Оформляти у відповідності до вимог ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА;
 - список джерел в романській абетці (транслітерований) – References.

Abstract

Анотація англійською мовою повинна бути інформативною (без загальних слів), змістовною (відобразити основний зміст статті та результати до-

сліджень) та структурованою. Англomовна анотація повинна бути написана англійською мовою без використання автоматичних перекладачів.

2. Довідку про автора (додається) електронну та скановану з підписами.

3. Відскановану рекомендацію наукового керівника чи особи, яка має науковий ступінь зі спеціальності, що відповідає предмету дослідження для авторів, які не мають наукового ступеня (за підписом кандидата або доктора наук відповідного профіля; підпис завіряється печаткою). Тексти, що надсилаються до публікації у науковому журналі “Медіафорум”, підлягають процесу обов’язкового рецензування. Рукописи, повернені авторам на доопрацювання, належить в доопрацьованому вигляді надіслати до редколегії у визначений термін. Редколегія зберігає за собою право технічно скорочувати і редагувати рукописи. Редколегія залишає за собою право відхилити статті, які не відповідають зазначеним вимогам.

Довідка про автора

280

Відомості про автора:	Прізвище, ім’я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (установа, підрозділ)
Українською мовою	
Англійською мовою	
Контактні телефони автора	
Email	
Поштова адреса для листування	
Назва статті (мовою оригінала)	
Назва статті (англійською)*	* У назвах всі значущі слова (крім артиклів і прийменників) повинні починатися з великої літери (абсолютно неприпустиме написання лише частини смислових слів з великої літери). Наприклад, From National Interest to Global Reform: Patterns of Reasoning in British Foreign Policy Discourse
Транслітерована назва статті	
ORCID автора	

Автор надає право Чернівецькому національному університету імені Юрія Федьковича розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет

підпис

**Приклади цитування та оформлення Списку джерел
за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА.:**

Цитування:

- цитата розміром до п`яти рядків тексту подається всередині рядка і береться у лапки. Якщо у реченні зазначається прізвище автора, тоді після прізвища у круглих дужках необхідно вказати дату публікації та сторінку, наприклад, (Тимошик 2004, 99), якщо наводиться тільки думка автора, то дужках у кінці речення зазначається – (Тимошик, 2004, 99);

- блокова цитата, якщо цитується 5 і більше рядків тексту.

Подається у тексті з нового рядка через одинарний міжрядковий інтервал з абзацним відступом зліва для всієї цитати, без лапок. Перед блоковою цитатою та після неї йде один рядок відступу. Після цитати у дужках подається прізвище автора, рік та сторінка, наприклад: (Кравченко, 2007, 55);

- якщо посилання на 2-3 авторів, то у внутрішньо текстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім прізвищем автора пишеться сполучник «та». Наприклад: (Ward and Burns 2007, 52); (Шульгін, Слободяник, та Павленко 2014, 41).

281

Багатотомне видання:

- внутрішньотекстове посилання на багатотомне видання має містити номер тому, який вказується після зазначення року видання, через кому, номер сторінки вказується через двокрапку після тому. Наприклад: (Torez 1973, 2:45) або (Олійник 2006, 2:56).

Оформлення списку використаних джерел:

- Назва списку – **Джерела** (англ. Мовою – **References**) розміщується по центру сторінки. Після заголовку робиться відступ у 2 рядки;

- Бібліографія подається в алфавітному порядку (за прізвищем автора або редактора/укладача, якщо немає автора). Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині.

Приклади опису книг, статей та Інтернет видань:

Книги 1 і більше авторів:	Pollan, Michael. 2006. <i>The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals.</i> New York: Penguin. Ward, Geoffrey, and Ken Burns. 2007. <i>The War: An Intimate History, 1941–1945.</i> New York: Knopf. Тимошик, Микола. 2004. <i>Видавнича справа та редагування.</i> Київ: Ін Юре. Ломницька, Ярослава, та Надія Чабан. 2009. <i>Регіоналістика.</i> Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.
----------------------------------	---

Книга без автора (на початку подається прізвище укладача або перекладача:	Lattimore, Richmond , trans. 1951. <i>The Iliad of Homer</i> . Chicago: University of Chicago Press. Фіголь, Надія , уклад. 2009. <i>Українська мова</i> . Київ: НТУУ “КПІ”.
Окремий том багатотомного видання:	Hayek, F. A. 1995. <i>Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence</i> . Vol. 9 of <i>The Collected Works</i> . Chicago: University of Chicago Press, 1988–97. Олійник, Борис . 2006. <i>Переклади. Публіцистика</i> . Т. 2 у <i>Вибрані твори</i> . Київ: Українська енциклопедія, 2005-6.
Електронна книга:	Kurland, Philip . 1987. <i>The Founders' Constitution</i> . Chicago: University of Chicago Press. http://presspubs.uchicago.edu/founders/ (accessed April 12, 2018). Дахно, Іван . 2014. <i>Право інтелектуальної власності</i> . Київ: ЦУЛ. http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelectvlasn_dahnopdf.html (accessed April 12, 2018).
Статті з журналів – друквані та онлайн:	Weinstein, Peter . 2009. “The Market in Plato’s Republic.” <i>Classical Philology</i> 104: 439–458. Роїк, Максим . 2014. “Сучасний стан довкілля.” <i>Біоенергетика</i> 1(5): 21-23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2015_1_7
Посилання на автореферат або дисертацію:	Herberg, John . 2007. “Relief for Termination of Employment”. PhD diss., University of Chicago. Саленко, Олександр . 2001. “Наукові основи високо ефективного гідрорізання.” Автореф. дис. канд.техн. наук, Національний Технічний Університет України “Київський Політехнічний Інститут”.
Матеріали конференцій:	Поліщук, Олег . 2008. “Інженерія програмного забезпечення.” Матеріали конференції молодих вчених, Київ, Червень 25-29.
Офіційні документи:	U.S. Congress . House. Committee on International Relations. 1997. <i>The Threat from International Organized Crime and Global Terrorism: Hearing before the Committee on International Relations</i> . 105th Cong., 1st sess., October 1. Верховна Рада України . 2015. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про Національну поліцію”. 2 сесія, Грудень 23.

References

Список джерел в романській абетці (транслітерований) також слід оформляти у відповідності до вимог **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА**;

Транслітерований список джерел (References) необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список джерел, поданий українською мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, поданому латиницею. Назва транслітерованого списку літератури має бути англійська: References. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Наукове видання

МЕДІАФОРУМ

Том XII

Збірка наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12>.

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць.
Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2023. Том 12. 284 с.

Комп'ютерна верстка – І.С. Осадца

Підписано до друку 21.07.2023. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Умов.-друк. арк. 15,6. Обл.-вид. арк. 16,7. Зам. 3-014.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК No 891 від 08.04.2002.